

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Η ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΚΡΙΜΑΙΑ
ΚΑΙ Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΒΙΑΣ
ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝΟΣ
Α.Μ. 1214Μ006

Διπλωματική εργασία που υποβάλλεται προς το Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, ως μέρος των απαιτήσεων για τη λήψη Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στην Κατεύθυνση:
Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματικές Σπουδές

Επιβλέπων: **ΣΤΕΛΙΟΣ ΠΕΡΡΑΚΗΣ**
Καθηγητής Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεσμών στο Πάντειο
Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Αθήνα, Νοέμβριος 2015

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Σχολή Διεθνών Σπουδών, Επικοινωνίας και Πολιτισμού
Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών

Αντώνιος Ελευθεριάνος

Η επέμβαση της Ρωσίας στην Κριμαία και η απαγόρευση της χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις

Antonios Eleftherianos

The intervention of Russia in Crimea and the prohibition of the use of force in international relations

L' intervention de la Russie en Crimée et l' interdiction du recours à la force dans les relations internationales

.....
 ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝΟΣ
 ©2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ**ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

5

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ**Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΡΙΜΑΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ****ΤΜΗΜΑ Α'**

ΚΡΙΜΑΙΑ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΤΟ 2014

1. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ	7
I) Απώτεροι χρόνοι	7
II) Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο	9
2. ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΣΤΗΝ ΚΡΙΜΑΙΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 2014	12
I) Γενικά	12
II) Οι Συμφωνίες για το Στόλο της Μαύρης Θάλασσας	13
3. Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΜΑΙΑ	15
I) Το υπόβαθρο της κρίσης: πολιτική αποσταθεροποίηση	15
II) Η διεξαγωγή της επιχείρησης	17
III) Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της επιχείρησης	19

ΤΜΗΜΑ Β'**Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ JUS AD BELLUM ΣΤΗΝ ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΡΙΜΑΙΑ**

1. Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	21
I) Θεμελίωση	21
II) Χρήση βίας στις «διεθνείς σχέσεις»	23
III) Επιθετική ενέργεια	25
IV) Ένοπλη επίθεση	27
2. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΔΑΦΙΚΗΣ ΑΚΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ	29
I) Περιεχόμενο	29
II) Εγγυήσεις της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας	31
III) Σύνορα και ισχύς συνθηκών	32
3. ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ	34
I) Παραβίαση του άρθρου 2§4 του Χάρτη	34
II) Η δράση της «πολιτοφυλακής αυτοάμυνας»	36
III) Δικαίωμα νόμιμης άμυνας της Ουκρανίας;	39
4. Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΕΝΑΝΤΙ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΚΡΙΜΑΙΑ	42
I) Αντιδράσεις στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών	42
II) Αντιδράσεις στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών ειδικότερα	43
5. Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΠΕΡΙ ΣΥΜΒΑΤΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ ΜΕ ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ	46
I) Συναίνεση της Ουκρανικής κυβέρνησης	46
II) Νόμιμη άμυνα – Ευθύνη προστασίας	51

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ**Η ΑΠΟΣΧΙΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΥΚΡΑΝΙΑ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ****ΤΜΗΜΑ Α'****Η ΑΠΟΣΧΙΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΔΙΑΘΕΣΗΣ**

1. Η ΚΡΙΜΑΙΑ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ	55
I) Το δημοψήφισμα περί «επανένωσης» με τη Ρωσία	55
II) Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κριμαίας και η ενσωμάτωσή της στη Ρωσία	58
2. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΔΙΑΘΕΣΗΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ	59
I) Περιεχόμενο και διακρίσεις	59
II) Έννοια των «λαών»	62
3. ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΑΘΕΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΣΧΙΣΗ	63
I) Πεδίο εφαρμογής της εξωτερικής αυτοδιάθεσης	63

II) Απόσχιση και διεθνές δίκαιο	66
III) «Αποκαταστατική» απόσχιση	68
IV) Απόσχιση κατόπιν παράνομης χρήσης βίας	71
4. ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΣΧΙΣΗΣ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ	73
I) Μη συμβατότητα της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας της Κριμαίας με το διεθνές δίκαιο	73
II) Μη εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης στην απόσχιση της Κριμαίας	75
III) Μη νομιμότητα της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας της Κριμαίας από τη Ρωσία	78
5. Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ: ΜΗ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΣΧΙΣΗΣ	79
ΤΜΗΜΑ Β΄	
ΕΝΝΟΜΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΙΣΒΟΛΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ	
1. Η ΚΡΙΜΑΙΑ ΩΣ ΕΔΑΦΟΣ ΥΠΟ ΚΑΤΟΧΗ	83
2. ΕΥΘΥΝΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΓΙΑ ΠΡΑΞΕΙΣ ΣΤΟ ΕΔΑΦΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ	86
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	91
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	93

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Την προτελευταία ημέρα του Φεβρουαρίου 2014 ξεκίνησε η κατάληψη της χερσονήσου Κριμαίας, διακριτής γεωγραφικής ενότητας της Ουκρανίας, συνορεύουσας με τη Ρωσική Ομοσπονδία, από στρατιωτικές δυνάμεις της τελευταίας, ορισμένες από τις οποίες ήδη έδρευαν στο έδαφός της, καθώς και από δυνάμεις οι οποίες φαινομενικά δεν ανήκαν σ' αυτές, είχαν όμως κοινή δράση και σχεδιασμό. Η επιχείρηση για την κατάληψη της Κριμαίας ολοκληρώθηκε λίγο μετά το πρώτο δεκαήμερο του Μαρτίου 2014, παρουσίαζε όμως σημαντικές διαφορές από το μέσο όρο των ενόπλων επεμβάσεων, επιθέσεων ή εισβολών παγκοσμίως: Πέραν της περιορισμένης χρονικής διάρκειας, κύριο χαρακτηριστικό της υπήρξε ο ελάχιστος αριθμός ανθρώπινων απωλειών, ο οποίος οφείλεται στο γεγονός ότι στη συντριπτική πλειοψηφία των

περιπτώσεων, οι στρατιωτικές δυνάμεις που την πραγματοποίησαν δε χρειάστηκε να κάνουν χρήση του οπλισμού τους. Ακολούθως, στις 11 Μαρτίου 2014, το κοινοβούλιο της Κριμαίας ανακήρυξε την ανεξαρτησία της, η οποία θα μετουσιωνόταν σε πραγματικότητα στην περίπτωση που οι κάτοικοι της Κριμαίας απαντούσαν καταφατικά στο ερώτημα περί επανένωσής της με τη Ρωσία, το οποίο επρόκειτο να τεθεί σε δημοψήφισμα που θα διενεργούταν πέντε ημέρες αργότερα. Η καταφατική απάντηση επικράτησε με συντριπτικό ποσοστό και, κατά έναν παράδοξο τρόπο, το βράδυ της 16^{ης} Μαρτίου, οι κάτοικοι της Κριμαίας αποτελούσαν πλέον πολίτες ενός ανεξάρτητου κράτους, διατηρώντας την ιδιότητα αυτή για μία μόνο ημέρα, καθώς τη μεθεπόμενη η Κριμαία σύναψε διεθνή συνθήκη με τη Ρωσική Ομοσπονδία, συνεπεία της οποίας κατέστη ομόσπονδη ενότητα της τελευταίας.

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η εξέταση των προαναφερθέντων γεγονότων από την άποψη της εφαρμογής του διεθνούς δικαίου, με έμφαση στο διεθνές δίκαιο της χρήσης βίας. Για το λόγο αυτό, στο πρώτο μέρος της, μετά την παράθεση των κύριων γεγονότων της στρατιωτικής επέμβασης, αναλύεται το περιεχόμενο της θεμελιώδους αρχής της απαγόρευσης χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις μεταξύ των κρατών, σε συνάρτηση με τις συγγενείς έννοιες της επιθετικής ενέργειας και της ένοπλης επίθεσης και με αναφορά στην πρακτική των κρατών και τη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου επί αντίστοιχων συμβάντων του παρελθόντος, προκειμένου να χαρακτηριστεί η δράση τόσο των ενόπλων δυνάμεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας, όσο και των τμημάτων που τις υποστήριζαν. Στη συνέχεια παρατίθεται η πρακτική των κρατών και των διεθνών οργανισμών έναντι της επέμβασης στην Κριμαία και ακολούθως εξετάζεται η βασιμότητα των επιχειρημάτων της Ρωσικής Ομοσπονδίας αναφορικά με τη μη εφαρμογή, στη συγκεκριμένη περίπτωση, του θεμελιώδη κανόνα του άρθρου 2§4 του Χάρτη. Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται, από την άποψη του διεθνούς δικαίου, η νομιμότητα της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας της Κριμαίας και της ενσωμάτωσής της στο έδαφος της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Στο πλαίσιο αυτό αναλύεται η θεμελιώδης αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών, σε συνδυασμό με το φαινόμενο της απόσχισης, ειδικά όταν αποτελεί αποτέλεσμα της παράνομης χρήσης βίας, προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσο η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κριμαίας αποτέλεσε πράγματι περίπτωση άσκησης του

δικαιώματος αυτοδιάθεσης και κατά πόσο ήταν νόμιμη η σύναψη της διεθνούς συνθήκης με τη Ρωσία, η οποία είχε ήδη εισβάλει στο έδαφός της. Τέλος, εξετάζονται ορισμένες ειδικότερες έννομες συνέπειες της κατάληψης της Κριμαίας και της ένταξής της στη Ρωσική Ομοσπονδία, οι οποίες σχετίζονται με την ιδιότητα της πρώτης ως εδάφους υπό κατοχή και την ευθύνη της δεύτερης για πράξεις που τελούνται στο κριμαϊκό έδαφος, πριν την εξαγωγή των οριστικών συμπερασμάτων σχετικά με τη συμβατότητα της επέμβασης της Ρωσίας και της απόσχισης της Κριμαίας με το διεθνές δίκαιο.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΡΙΜΑΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ Α΄

ΚΡΙΜΑΙΑ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΤΟ 2014

1. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ

Ι) Απώτεροι χρόνοι

Η Κριμαία αποτελεί χερσόνησο στη βόρεια ακτή της Μαύρης Θάλασσας, η οποία συνορεύει στα βόρεια με την ουκρανική επαρχία Χερσόν και στα δυτικά με τη ρωσική επαρχία Κουμπάν, με τη Θάλασσα του Αζόφ να βρίσκεται μεταξύ τους. Έχει έκταση περίπου 26.990 τετραγωνικά χιλιόμετρα, συνεπώς μεγαλύτερη από εκείνη καθενός από τα τέσσερα μικρότερα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης

(Λουξεμβούργο, Σλοβενία, Κύπρο και Μάλτα)¹ και πληθυσμό περίπου 2.350.000 κατοίκων. Από τους αρχαίους χρόνους, στο έδαφος της Κριμαίας κατοίκησαν διαδοχικά Έλληνες, Σκύθες, Ρωμαίοι, Γότθοι, Ούννοι, Βούλγαροι, Χαζάροι, Ρως του Κιέβου, Βυζαντινοί, Ενετοί, Γενουάτες, Κουμάνοι, Κιπτσάκ και Μογγόλοι. Το 1223 μ.Χ., στρατεύματα των Μογγόλων, υπό την ηγεσία του Τζένγκις Χαν, κατέλαβαν τη χερσόνησο και την κατέστησαν μέρος της Χρυσής Ορδής, που αποτελούσε το δυτικό μέρος της αυτοκρατορίας τους. Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα αφίχθηκαν στη χερσόνησο οι Τάταροι, τουρκόφωνος λαός που είχε ενταχθεί στις μογγολικές ορδές. Το 15^ο αιώνα η Χρυσή Ορδή αποσυντέθηκε σε μικρότερα χανάτα, μεταξύ των οποίων περιλαμβανόταν το χανάτο της Κριμαίας, υποτελές πλέον οθωμανικό κράτος, όπου οι Τάταροι ασκούσαν το δουλεμπόριο, απολαμβάνοντας ταυτόχρονα σχετικά υψηλό επίπεδο αυτονομίας. Η κατάσταση αυτή παρέμεινε αμετάβλητη έως το έτος 1783, όταν η Μεγάλη Αικατερίνη προσάρτησε στη Ρωσική Αυτοκρατορία την Κριμαία, την οποία μετονόμασε σε Επαρχία της Ταυρικής, ενθαρρύνοντας ταυτόχρονα Ρώσους, Ουκρανούς, Βούλγαρους και Αρμένιους να κατοικήσουν στη νέα κτήση, προκειμένου να εδραιωθεί η κυριαρχία της. Είναι σημαντικό ότι εννέα αιώνες πριν, στις αρχές του 867 μ.Χ., στις ακτές της Ταυρικής Χερσονήσου, όπως αποκαλούνταν η αρχαία ελληνική αποικία της Κριμαίας, ο Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης Φώτιος είχε εκχριστιανίσει τον Βλαδίμηρο το Μεγάλο, ηγέτη των Ρως του Κιέβου, με αποτέλεσμα η Ρωσία να καταστεί ορθόδοξο έθνος. Με την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και λόγω του ανταγωνισμού των μεγάλων δυνάμεων που επακολούθησε, ξέσπασε, τον Οκτώβριο 1853, ο Κριμαϊκός Πόλεμος,² με αφορμή τη ρωσική κατοχή των παραδουνάβιων ηγεμονιών της Βλαχίας και της Μολδαβίας. Τον Ιανουάριο 1854, ο ενωμένος βρετανικός και γαλλικός στόλος κατέπλευσε στη Μαύρη Θάλασσα και, μετά την απόρριψη του σχετικού τελεσίγραφου, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία κήρυξαν πόλεμο στη Ρωσία. Το Σεπτέμβριο 1854, ένα εκατομμύριο Βρετανοί, Γάλλοι και Οθωμανοί στρατιώτες αποβιβάστηκαν στην Κριμαία, με αποτέλεσμα να αρχίσει η πολιορκία της Σεβαστούπολης, με

¹ Bebler, A., Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict, Romanian Journal of European Affairs, Vol. 15, No. 1, March 2015, σελ. 53.

² Bebler, A., Freezing a Conflict: The Russian-Ukrainian Struggle over Crimea, Israel Journal of Foreign Affairs VIII: 3 (2014), σελ. 64.

αποτέλεσμα την πτώση της, ένα έτος μετά. Ο Κριμαϊκός Πόλεμος έληξε με την ήττα της Ρωσίας και τη Συνθήκη των Παρισίων της 30ής Μαρτίου 1856, με την οποία ως όρος για την επιστροφή της Σεβαστούπολης και άλλων πόλεων της νότιας Κριμαίας στη Ρωσία τέθηκε η απουσία ρωσικών στρατιωτικών ή ναυτικών δυνάμεων στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας. Με την επικράτηση των Μπολσεβίκων κατά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, η Κριμαία μετονομάστηκε σε «Kрым» (Крым). Στις 17 Οκτωβρίου 1921 η Κριμαία ανακηρύχθηκε Αυτόνομη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της ΕΣΣΔ. Το επόμενο έτος η Κριμαία εντάχθηκε στη Σοβιετική Ένωση και παρέμεινε μέρος της έως τη διάλυσή της, το Δεκέμβριο 1991. Μοναδική εξαίρεση αποτέλεσε το χρονικό διάστημα από το καλοκαίρι του 1941 έως την άνοιξη του 1944, κατά το οποίο τελούσε υπό την κατοχή των στρατευμάτων του Τρίτου Ράιχ και διοικούνταν ως Γενική Περιφέρεια της Κριμαίας (Generalbezirk Krim) και Υποπεριφέρεια της Ταυρικής (Teilbezirk Taurien). Το 1945 οι Τάταροι κατηγορήθηκαν για συνεργασία με τους Ναζί³ κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο,⁴ με αποτέλεσμα την εκτόπιση μεγάλου μέρους του πληθυσμού τους, κυρίως στο Ουζμπεκιστάν, ενώ το καθεστώς αυτονομίας καταργήθηκε και η Κριμαία κατέστη πλέον απλή επαρχία (oblast) της ΕΣΣΔ.

II) Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Στις 19 Φεβρουαρίου 1954, λιγότερο ένα έτος μετά το θάνατο του Στάλιν, το Προεδρείο (Presidium) του Ανώτατου Σοβιέτ της ΕΣΣΔ, κατόπιν πρωτοβουλίας του ουκρανικής καταγωγής ηγέτη της Νικήτα Χρουστσόφ, αποφάσισε τη μεταβίβαση της επαρχίας της Κριμαίας από τη Ρωσική στην Ουκρανική Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία. Με την απόφαση αυτή το Πολιτικό Γραφείο (Politbyuro) του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ προέβη σε μία συμβολική χειρονομία, η οποία υποτίθεται ότι σηματοδοτούσε την 300ή επέτειο της ένταξης της Ουκρανίας στη Ρωσική Αυτοκρατορία και θεωρητικά αποσκοπούσε στην αξιοποίηση του υδροηλεκτρικού δυναμικού του Δνεπίερου

³ Smith, B., Harari, D., Ukraine, Crimea and Russia, House of Commons Library, Research Paper 14/16, 17 March 2014, σελ. 8.

⁴ MUNLAWS, Faculty of Law, University of Ljubljana, International Court of Justice, Crimean Crisis, Study Guide, 2015, σελ. 4.

Ποταμού, ο οποίος διασχίζει την Ουκρανία. Στην πραγματικότητα όμως, τα αίτια της απόφασης αυτής εδράζονταν στην εξασφάλιση της ευαρέσκειας και αφοσίωσης του ουκρανικού κομμουνιστικού κόμματος, δεύτερου ισχυρότερου μεταξύ των Κομμουνιστικών Κομμάτων της Σοβιετικής Ένωσης.⁵ Εντούτοις, για να ολοκληρωθεί η σχετική διαδικασία το Ανώτατο Σοβιέτ και όχι απλά το Προεδρείο του όφειλε να προβεί στη θέσπιση σχετικού ομοσπονδιακού νόμου και ακολούθως στην αναθεώρηση του σοβιετικού συντάγματος του 1936, διαδικασία που ουδέποτε ακολουθήθηκε. Επομένως η μεταβίβαση της Κριμαίας αντέβαινε στα άρθρα 14 εδ. ε' και 18 του σοβιετικού συντάγματος, σύμφωνα με τα οποία απαιτούταν συμφωνία μεταξύ των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών για οποιαδήποτε μεταβολή των μεταξύ τους συνόρων.⁶ Δεκαετίες αργότερα, μετά από δημοψήφισμα στις 20 Φεβρουαρίου 1991, η Επαρχία της Κριμαίας αναβαθμίσθηκε και πάλι σε αυτόνομη δημοκρατία, αυτή τη φορά εντός της Ουκρανίας. Το καλοκαίρι του ίδιου έτους σημειώθηκε πραξικόπημα στην Κριμαία, όπου παραθέριζε ο Πρόεδρος της ΕΣΣΔ Mikhail Gorbachev, το οποίο σηματοδότησε την αρχή του τέλους της: Μετά από δημοψήφισμα την 1^η Δεκεμβρίου, ο λαός της Ουκρανίας αποφάσισε την επικύρωση της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας της, την οποία είχε ήδη υιοθετήσει το ουκρανικό κοινοβούλιο στις 24 Αυγούστου,⁷ ενώ στις 8 Δεκεμβρίου, σε συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στη Belovezhska Pushcha της Λευκορωσίας, οι Πρόεδροι της Ρωσίας Boris Yeltsin, της Ουκρανίας Leonid Kravchuk και της Λευκορωσίας Stanislav Shushkevich υπέγραψαν τη διάλυση της ΕΣΣΔ. Πάντως στη συνάντηση αυτή ο Yeltsin δε ζήτησε από τον Ουκρανό ομόλογό του την επιστροφή της Κριμαίας στη Ρωσία. Στις 26 Φεβρουαρίου 1992, το Ανώτατο Σοβιέτ της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας, μετονόμασε τη χερσόνησο, χωρίς τη συγκατάθεση των ουκρανικών αρχών, σε «Δημοκρατία της Κριμαίας». Στις 5 Μαΐου του ίδιου έτους, το κοινοβούλιο της Κριμαίας ανακήρυξε την ανεξαρτησία της και έθεσε σε ισχύ το πρώτο σύνταγμά της, το οποίο, κατόπιν σχετικών

⁵ Salushev, S., Annexation of Crimea: Causes, Analysis and Global Implications, *Global Societies Journal*, Volume 2, 2014, σελ. 39.

⁶ Bebler, Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict, *Romanian Journal of European Affairs*, σελ. 38.

⁷ Delahunty, R., The Crimean Crisis, University of St. Thomas School of Law Legal Studies Research Paper No. 14-39, σελ. 4.

πιέσεων του Κιέβου, αναθεωρήθηκε στις 6 Μαΐου, προκειμένου να αναφέρεται ότι η Κριμαία αποτελεί μέρος της Ουκρανίας. Στις 19 Μαΐου η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κριμαίας ακυρώθηκε από το ουκρανικό κοινοβούλιο, όμως, ως αντάλλαγμα, το καθεστώς αυτονομίας της ενισχύθηκε, με αποτέλεσμα, στις 14 Οκτωβρίου 1993, το κριμαϊκό κοινοβούλιο να θεσπίσει το αξίωμα του Προέδρου της Κριμαίας. Στο μεταξύ, στις 22 Μαΐου 1992, το ρωσικό κοινοβούλιο με ψήφισμά του θεώρησε ανίσχυρη τη μεταβίβαση της Κριμαίας στην Ουκρανία και ζήτησε τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων για τη διευθέτηση του νομικού καθεστώτος της.⁸ Στις 17 Μαρτίου 1995 το ουκρανικό κοινοβούλιο ακύρωσε το σύνταγμα της Κριμαίας και απομάκρυνε από τη θέση του τον Πρόεδρό της Yuriy Meshkon, καταργώντας ταυτόχρονα το αξίωμά του και καταλογίζοντάς του αποσχιστική δράση που αποσκοπούσε στην προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 2010, η Κριμαία θεωρήθηκε ως το επόμενο πιθανό σημείο ανάφλεξης, το οποίο θα μπορούσε να επηρεάσει αρνητικά την ευρωπαϊκή περιφερειακή ασφάλεια. Για όσο διάστημα δε συνοδευόταν από την υποστήριξη του ρωσικού αλυτρωτισμού στην Κριμαία, η αδυναμία της Ρωσίας να δεχθεί την ουκρανική κυριαρχία στη χερσόνησο δε λειτουργούσε αποσταθεροποιητικά. Το γεγονός αυτό είναι σημαντικό για μία περιοχή η οποία, σύμφωνα με την απογραφή του 2001, κατοικείται σε ποσοστό 58,3% από Ρώσους, έναντι 24,3% Ουκρανών και 12% Τατάρων της Κριμαίας.⁹ Όμως η πολιτική της Ρωσίας μεταβλήθηκε δραματικά από το 2000, με την άνοδο στην Προεδρία της Ρωσικής Ομοσπονδίας του Vladimir Putin, την εγκαθίδρυση ενός αυταρχικού και εθνικιστικού καθεστώτος και την εξαπόλυση ανατρεπτικών στρατιωτικών επιχειρήσεων στις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, ιδίως της Γεωργίας και της Ουκρανίας. Στην κατεύθυνση αυτή συνέβαλε καθοριστικά η φιλορωσική πολιτική του Viktor Yanukovych, Προέδρου της Ουκρανίας από το 2010, η οποία φαινόταν εκτός βήματος σε σχέση με την κατεύθυνση μίας χώρας που είχε υπάρξει ανεξάρτητη για δύο δεκαετίες, είχε πραγματοποιήσει την

⁸ Paul, A., Crimea one year after Russian annexation, European Policy Centre, Policy Brief, 24 March 2015, σελ. 2.

⁹ Σύμφωνα με στοιχεία των προηγούμενων σοβιετικών απογραφών των ετών 1939, 1959, 1970, 1979 και 1989, ο Ρωσικός πληθυσμός της Κριμαίας αποτελούσε αντίστοιχα ποσοστό 49,6%, 71,4, 67,3%, 66,9% και 65% του συνολικού πληθυσμού της.

«Πορτοκαλί Επανάσταση»¹⁰ μόλις έξι χρόνια πριν και ακολουθούσε φιλοευρωπαϊκή πολιτική, με έμφαση στην οικονομία της αγοράς.¹¹

2. ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 2014

I) Γενικά

Σύμφωνα με τα άρθρα 133 και 134 του συντάγματος της Ουκρανίας του 1996, όπως αναθεωρήθηκε το 2004 και πριν την αναθεώρησή του το 2014, η Κριμαία είναι αυτόνομη δημοκρατία της Ουκρανίας, χωρίς όμως η τελευταία να αποτελεί ομοσπονδιακό κράτος. Η νομοθετική εξουσία ασκείται από το εκατονταμελές κοινοβούλιό της και η εκτέλεση των νόμων από το συμβούλιο υπουργών, το οποίο διορίζεται από το κοινοβούλιο, κατόπιν έγκρισης του Προέδρου της Ουκρανίας. Οι Τάταροι της Κριμαίας διαθέτουν ιδιαίτερο αντιπροσωπευτικό σώμα, το Συμβούλιο Αντιπροσώπων, το οποίο έχει συσταθεί με το Προεδρικό Διάταγμα 518 της 18-5-1999. Το σώμα αυτό έχει συμβουλευτικές αρμοδιότητες, τις οποίες ασκεί με σκοπό να επιλυθούν τα νομικά, κοινωνικά, οικονομικά, πολιτιστικά και άλλα προβλήματα κατά τη διαδικασία επανένταξής τους στην ουκρανική κοινωνία. Με το Προεδρικό Διάταγμα 873 της 26-8-2010 που υπέγραψε ο Πρόεδρος Yanukovich, αποφασίσθηκε ότι ο διορισμός των μελών του πραγματοποιείται από τον εκάστοτε Πρόεδρο της Ουκρανίας. Τέλος, τόσο στο σύνταγμα της Ουκρανίας (άρθρα 73 και 132), όσο και σ' εκείνο της Κριμαίας του 1998 (άρθρα 2 και 6) ορίζεται ρητά ότι μεταβολές στην εδαφική επικράτεια της Ουκρανίας αποφασίζονται μόνο με δημοψήφισμα που διεξάγεται στο σύνολο της τελευταίας.

II) Οι Συμφωνίες για το Στόλο της Μαύρης Θάλασσας

¹⁰ Η «Πορτοκαλί Επανάσταση» ήταν μία σειρά διαδηλώσεων πολιτικής φύσης, οι οποίες εκδηλώθηκαν αμέσως μετά το δεύτερο γύρο των προεδρικών εκλογών της 21^{ης} Νοεμβρίου 2004, στις οποίες είχε αναδειχθεί νικητής ο Viktor Yanukovich. Κατόπιν καταγγελιών για εκτεταμένη διαφθορά, καθώς και εκφοβισμό και εξαπάτηση των εκλογέων, το Ανώτατο Δικαστήριο της Ουκρανίας ακύρωσε και επαναπροκήρυξε για εκλογές για τις 26 Δεκεμβρίου 2004, στις οποίες αυτή τη φορά επικράτησε ο βασικός αντίπαλος του Yanukovich, Viktor Yushchenko, ο οποίος παρέμεινε στην Προεδρία της Ουκρανίας έως το Φεβρουάριο 2010.

¹¹ Kuzio, T., The Crimea: Europe's Next Flashpoint? The Jamestown Foundation, 2010, σελ. 12 επ.

Μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, προέκυψε το ζήτημα του ελλιμενισμού του Στόλου της Μαύρης Θάλασσας, ο οποίος αποτελούσε μία από τις κύριες επιχειρησιακές διοικήσεις του πρώην Σοβιετικού και ήδη Ρωσικού Ναυτικού, περιλαμβάνοντας συνολικά 525 μονάδες μάχης και βοηθητικά πλοία.¹² Ο Στόλος της Μαύρης Θάλασσας από τη δημιουργία του το 1783 είχε τη βάση του στη Σεβαστούπολη της Κριμαίας, η οποία όμως πλέον αποτελούσε ουκρανικό έδαφος. Ταυτόχρονα, η ίδρυση του ουκρανικού ναυτικού, με την ίδια κύρια βάση, δημιουργούσε προστριβές ανάμεσα στη Ρωσία και την Ουκρανία σχετικά με τη χρήση των χερσαίων εγκαταστάσεων του ναυστάθμου της Σεβαστούπολης. Για το λόγο αυτό, στις 28 Μαΐου 1997 ο Πρωθυπουργός της Ρωσίας Viktor Chernomyrdin και ο Ουκρανός ομόλογός του Pavlo Lazarenko υπέγραψαν τη συνθήκη για το Στόλο της Μαύρης Θάλασσας. Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για μία αλλά τρεις διεθνείς συνθήκες: 1) Συμφωνία μεταξύ της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της Ουκρανίας για την Κατάσταση και τους Όρους για την Παραμονή του Στόλου της Μαύρης Θάλασσας της Ρωσικής Ομοσπονδίας στο Ουκρανικό Έδαφος («Συμφωνία για το Ουκρανικό Έδαφος»),¹³ 2) Συμφωνία μεταξύ της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της Ουκρανίας για τις Παραμέτρους του Διαμοιρασμού του Στόλου της Μαύρης Θάλασσας («Συμφωνία για τις Παραμέτρους του Διαμοιρασμού»)¹⁴ και 3) Συμφωνία μεταξύ της Κυβέρνησης της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της Κυβέρνησης της Ουκρανίας περί Επιχειρήσεων Εκκαθάρισης Σχετιζόμενων με το Διαμοιρασμό του Στόλου της Μαύρης Θάλασσας και την Παραμονή του Στόλου Μαύρης Θάλασσας της Ρωσικής Ομοσπονδίας στο Ουκρανικό Έδαφος («Συμφωνία περί Επιχειρήσεων Εκκαθάρισης»)¹⁵. Πρόκειται ουσιαστικά για Συμφωνίες για το Καθεστώς Δυνάμεων (Status of Forces Agreements: SOFA),¹⁶ με τις οποίες συμφωνήθηκαν

¹² Stewart, D., *The Russian-Ukrainian Friendship Treaty and the Search for Regional Stability in Eastern Europe*, Naval Postgraduate School Thesis, December 1997, σελ. 51.

¹³ Agreement between the Russian Federation and Ukraine on the Status and Conditions on the Russian Federation Black Sea Fleet's Stay on Ukrainian Territory, May 28, 1997.

¹⁴ Agreement between the Russian Federation and Ukraine on the Parameters for the Division of the Black Sea Fleet, May 28, 1997.

¹⁵ Agreement between the Russian Federation Government and the Government of Ukraine on Clearing Operations Associated with the Division of the Black Sea Fleet and the Russian Federation's Black Sea Fleet Stay on Ukrainian Territory, May 28, 1997.

¹⁶ Marxsen, Chr., *The Crimea Crisis – An International Law Perspective*, (November 7, 2014), *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* (Heidelberg Journal of International Law), Vol. 74 (2), 2014, σελ. 371.

τα ακόλουθα: Η Ρωσία, έναντι τιμήματος 526 εκατομμυρίων δολαρίων, θα επαναποκτούσε 117 από τα 262 πλοία που είχαν περιέλθει στην Ουκρανία, η οποία θα έλεγχε πλέον μόλις ποσοστό 18,3% των πλοίων του Στόλου της Μαύρης Θάλασσας. Παράλληλα, έναντι ετήσιου μισθώματος 98 εκατομμυρίων δολαρίων, η Ρωσία θα αποκτούσε για περίοδο 20 ετών, ανανεώσιμη για πέντε κάθε φορά έτη, το δικαίωμα ελλιμενισμού των πλοίων του Στόλου της Μαύρης Θάλασσας σε τρεις από τους τέσσερις κόλπους του ναυστάθμου της Σεβαστούπολης (Sevastopolskaya, Yuzhnaya και Karantinnaya), ενώ ο κόλπος της Streletskaaya θα χρησιμοποιούταν από κοινού.¹⁷ Τέλος, προβλεπόταν η στάθμευση, στο χερσαίο τμήμα του ναυστάθμου, Ρωσικών επίγειων δυνάμεων, στις οποίες περιλαμβάνονταν 25.000 άνδρες, 132 τεθωρακισμένα οχήματα και 24 μονάδες πυροβολικού,¹⁸ καθώς και η δημιουργία συνολικά 1.020 στρατιωτικών εγκαταστάσεων στην Κριμαία, με σκοπό την υποστήριξη του Στόλου της Μαύρης Θάλασσας, στις οποίες εξέχουσα θέση κατείχε η 810^η Ναυτική Ταξιαρχία Πεζικού. Υπολογίζεται ότι το άθροισμα των χρηματικών καταβολών της Ρωσίας προς την Ουκρανία σε εικοσαετή βάση θα ήταν της τάξης των 2,5 δισεκατομμυρίων δολαρίων, έναντι 3 δισεκατομμυρίων, ποσό στο οποίο ανερχόταν το χρέος της τελευταίας προς τη Ρωσία.¹⁹ Στο άρθρο 6§1 της Συμφωνίας για το Ουκρανικό Έδαφος ορίζεται ρητά ότι οι στρατιωτικοί σχηματισμοί διεξάγουν τη δραστηριότητά τους στις τοποθεσίες στάθμευσης σύμφωνα με τη νομοθεσία της Ρωσικής Ομοσπονδίας, σεβόμενοι την κυριαρχία της Ουκρανίας και συμμορφούμενοι με τη νομοθεσία της, χωρίς να επιτρέπεται η ανάμιξή τους στις εσωτερικές υποθέσεις της, ενώ το άρθρο 8§2 προβλέπει ότι οι στρατιωτικές δυνάμεις διεξάγουν ασκήσεις και τη λοιπή πολεμική και επιχειρησιακή εκπαίδευσή τους στα προβλεπόμενα κέντρα εκπαίδευσης, περιοχές διασποράς, πεδία βολής και σε καθορισμένες περιοχές του εναέριου χώρου, σε συντονισμό με τις αρμόδιες ουκρανικές αρχές. Περαιτέρω, ορίζεται (άρθρο 19§1) ότι η ουκρανική νομοθεσία εφαρμόζεται και τα ουκρανικά δικαστήρια, εισαγγελίες και άλλα αρμόδια όργανα έχουν αρμοδιότητα επί υποθέσεων που αφορούν

¹⁷ Smith, Harari, σελ. 20.

¹⁸ Giuliani, J.-D., Russia, Ukraine and International Law, Fondation Robert Schuman, European Issues No. 344, 17 February 2015, σελ. 3.

¹⁹ Stewart, σελ. 52-53.

εγκλήματα τα οποία διαπράττονται από πρόσωπα που ανήκουν σε στρατιωτικό προσωπικό ή τα μέλη των οικογενειών τους στο ουκρανικό έδαφος. Με τη Συμφωνία του Χάρκοβο της 21^{ης} Απριλίου 2010, τα συμβαλλόμενα μέρη επέκτειναν τη χρονική ισχύ της Συμφωνίας για το Ουκρανικό Έδαφος για περίοδο 25 ετών, ανανεώσιμη για πέντε κάθε φορά έτη, έναντι ετήσιου μισθώματος 100 εκατομμυρίων δολαρίων.

3. Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΜΑΙΑ

Ι) Το υπόβαθρο της κρίσης: πολιτική αποσταθεροποίηση

Στις 21 Νοεμβρίου 2013, παραμονές της Συνόδου Κορυφής της Ανατολικής Συνεργασίας²⁰ στο Βίλνιους, η ουκρανική κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι αναστελλόταν η διαδικασία υπογραφής της Συμφωνίας Σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Ένωση.²¹ Η απόφαση αυτή αιτιολογήθηκε με αναφορά στην εθνική ασφάλεια της Ουκρανίας και στην ενίσχυση των εμπορικών σχέσεων της με τη Ρωσική Ομοσπονδία και άλλα μέλη της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών. Η Σύνοδος Κορυφής του Βίλνιους προδιαγραφόταν ως ιστορική, επειδή η υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης θα σηματοδοτούσε τον περαιτέρω «εξευρωπαϊσμό» (europeanization) της Ανατολικής Ευρώπης.²² Με τη διάδοση της είδησης αυτής, ξέσπασαν μαζικές διαδηλώσεις στην Πλατεία Ανεξαρτησίας (Майдан Незалежності: Maidan Nezalezhnosti)²³ του Κιέβου, οι οποίες κατεστάλησαν με χρήση βίας από την κυβέρνηση, κατάσταση η οποία διήρκεσε

²⁰ Η Ανατολική Συνεργασία (Eastern Partnership) αποτελεί κοινή πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης (Αρμενίας, Αζερμπαϊτζάν, Γεωργίας, Λευκορωσίας, Μολδαβίας και Ουκρανίας), η οποία τέθηκε σε εφαρμογή με τη Σύνοδο Κορυφής της Πράγας του 2009. Η πολιτική αυτή αποσκοπεί στην προσέγγιση των κρατών αυτών στην Ευρωπαϊκή Ένωση και αποδίδει έμφαση στο σεβασμό των αρχών του διεθνούς δικαίου, του δημοκρατικού ιδεώδους, του κράτους δικαίου, του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, καθώς και στην οικονομία της αγοράς, τη διατηρήσιμη ανάπτυξη και την καλή διακυβέρνηση.

²¹ Η Συμφωνία Σύνδεσης της Ουκρανίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση (Official Journal of the European Union, L161/3, 29-5-2014) μονογράφηκε στις 30 Μαρτίου 2012 και περιλάμβανε, ως βασικό συστατικό στοιχείο της, τη συμφωνία για τη Βαθιά και Ολοκληρωμένη Περιοχή Ελεύθερου Εμπορίου (Deep and Comprehensive Free Trade Area: DCFTA).

²² Paul, A., After Vilnius: The Future of EU-Ukraine Relations, Turkish Policy Quarterly, Winter 2014, σελ. 61 επ.

²³ Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο το φιλοευρωπαϊκό κίνημα στην Ουκρανία αποκαλείται κίνημα «Maidan» ή «Euromaidan».

αρκετές εβδομάδες. Μάλιστα στις 16 Ιανουαρίου 2014 το ουκρανικό κοινοβούλιο θέσπισε αυστηρότερους περιορισμούς στο δικαίωμα του συνέρχεσθαι, χωρίς να ακολουθήσει την προβλεπόμενη κοινοβουλευτική διαδικασία.²⁴ Στις 21 Φεβρουαρίου ο Πρόεδρος Yanukovych και οι ηγέτες της αντιπολίτευσης, παρουσία των υπουργών εξωτερικών της Πολωνίας Radoslaw Sikors, της Γερμανίας Frank-Walter Steinmeier και της Γαλλίας Laurent Fabius, συμφώνησαν στην αποκλιμάκωση της βίας, στη χορήγηση αμνηστίας στους συλληφθέντες διαδηλωτές, στην επαναφορά του συντάγματος του 2004, στη δημιουργία κυβέρνησης εθνικής ενότητας και στη διεξαγωγή πρόωρων εκλογών τον ερχόμενο Δεκέμβριο.²⁵ Αντίθετα, ο απεσταλμένος της Ρωσικής κυβέρνησης Vladimir Lukin αρνήθηκε να παραστεί, επικρίνοντας τους ευρωπαίους ομολόγους του για μεροληπτική, υπέρ της αντιπολίτευσης, στάση.²⁶ Όμως την επόμενη ημέρα η αντιπολίτευση υπαναχώρησε, καταψηφίζοντας τη συμφωνία στο κοινοβούλιο και παύοντας τον Yanukovych από το αξίωμά του. Η παύση του Yanukovych αποφασίσθηκε κατά παράβαση της διάταξης του άρθρου 111 του ουκρανικού συντάγματος, η οποία απαιτεί πλειοψηφία των τριών τετάρτων του όλου αριθμού των βουλευτών, η οποία δεν επιτεύχθηκε, καθ' όσον υπέρ της παύσης ψήφισαν 328 σε σύνολο 450 βουλευτών, με αποτέλεσμα να επιτυγχάνεται πλειοψηφία 73%. Τη μεθεπόμενη ημέρα, ο Yanukovych και αριθμός υψηλόβαθμων αξιωματούχων αναχώρησαν από την Ουκρανία, εκφράζοντας φόβους για τη ζωή τους. Ως αποτέλεσμα, η κυβέρνηση της Ουκρανίας κατέρρευσε και λίγο αργότερα αντικαταστάθηκε από μία προσωρινή κυβέρνηση συνασπισμού υπό τον Arseniy Yatsenyuk, η οποία ακολουθούσε φιλοευρωπαϊκή και βαθιά αντιρωσική ρητορική, ενδεικτικά επιχειρώντας να αναστείλει τη χρήση της ρωσικής ως επίσημης γλώσσας της Ουκρανίας. Το γεγονός αυτό είχε ιδιαίτερα αρνητική απήχηση στην Κριμαία, λόγω του κατά πλειοψηφία ρωσόφωνου πληθυσμού της. Στις 26 Φεβρουαρίου ξέσπασαν βίαιες συγκρούσεις μεταξύ φιλορώσων και φιλοουκρανών διαδηλωτών, έμπροσθεν του κοινοβουλίου της Κριμαίας, στην πρωτεύουσα Συμφερόπολη.

²⁴ Daugirdas, K., Mortenson, J.D., *Contemporary Practice of the United States Relating to International Law*, University of Michigan Law School Scholarship Repository, 108, No. 4 (2014), σελ. 784-785.

²⁵ Salushev, σελ. 41-42.

²⁶ Daugirdas, Mortenson, σελ. 785.

II) Η διεξαγωγή της επιχείρησης

Λίγο αργότερα, τις πρώτες πρωινές ώρες της 27^{ης} Φεβρουαρίου, εκδηλώθηκε ασυνήθιστη δραστηριότητα: Ένοπλα τμήματα, τα οποία αυτοαποκαλούνταν «πολιτοφυλακή αυτοάμυνας» και των οποίων τα μέλη συχνά είχαν καλυμμένα τα χαρακτηριστικά και φορούσαν στρατιωτικές στολές χωρίς διακριτικά, άρχισαν να καταλαμβάνουν κυβερνητικά κτίρια, συμπεριλαμβανομένου του μεγάρου του Ανώτατου Συμβουλίου.²⁷ Σε έκτακτη συνεδρίαση του τελευταίου την ίδια ημέρα, ορίστηκε Πρωθυπουργός της Κριμαίας ο Sergey Aksyonov, ρωσικής καταγωγής από τη Μολδαβία και ηγέτης του μικρού Κόμματος Ρωσικής Ενότητας, το οποίο κατά το χρόνο εκείνο κατείχε μόλις τρεις βουλευτικές έδρες.²⁸ Στις 28 Φεβρουαρίου, τα ένοπλα τμήματα, καθώς και Ρωσικές στρατιωτικές δυνάμεις, στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν αερομεταφερόμενα τμήματα (VDV) και καταδρομικά σώματα (Spetsnaz) της 810^{ης} Ναυτικής Ταξιαρχίας Πεζικού με έδρα τη Σεβαστούπολη, κατέλαβαν το στρατηγικής σημασίας Ισθμό του Περεκόπ, πλάτους 5-7 χιλιομέτρων, ο οποίος συνδέει την ηπειρωτική Ουκρανία με την ανατολική Κριμαία, αποκόπτοντάς την. Επίσης απέκοψαν όλους τους οδικούς άξονες πρόσβασης της Κριμαίας στην Ουκρανία και κατέλαβαν όλους τους λιμένες και τα αεροδρόμια, τους ραδιοφωνικούς και τηλεοπτικούς σταθμούς, καθώς και εγκαταστάσεις του ουκρανικού στρατού και ναυτικού, απαλλοτριώνοντας το σύνολο του εξοπλισμού τους. Σ' αυτές περιλαμβάνονταν κέντρα διοίκησης και ελέγχου, επικοινωνιακοί κόμβοι, καθώς και μονάδες αντιαεροπορικών συστημάτων, προκειμένου να διευκολυνθεί η ασφαλής προσγείωση ρωσικών αερομεταφερόμενων δυνάμεων. Την 1^η Μαρτίου, το Συμβούλιο της Ομοσπονδιακής Συνέλευσης της Ρωσίας ενέκρινε αίτημα του Προέδρου Putin για είσοδο ενός «περιορισμένου στρατιωτικού τμήματος» των ρωσικών ενόπλων δυνάμεων στο έδαφος της Ουκρανίας.²⁹ Την ημέρα εκείνη, ποσοστό 60% των ουκρανικών αντιαεροπορικών δυνάμεων είχε εξουδετερωθεί. Μία ταξιαρχία Spetsnaz είχε ήδη καταφθάσει στη

²⁷ Ibid, σελ. 788.

²⁸ Bebler, *Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict*, Romanian Journal of European Affairs, σελ. 40-41.

²⁹ Η απόφαση αυτή δεν ενεργοποιήθηκε επίσημα και τελικά ανακλήθηκε, και πάλι μετά από αίτημα του Προέδρου Putin, στις 25 Ιουνίου 2014.

Συμφερόπολη και πρόσθετες μονάδες Spetznaz είχαν εισέλθει από αέρος στη Σεβαστούπολη,³⁰ ενώ ένα αερόστρωμνο αποβατικό σκάφος κλάσης Zubr αποβίβασε στρατεύματα στη Feodosya. Στις 5 Μαρτίου, ενισχύθηκε περαιτέρω ο αριθμός των ρωσικών στρατιωτικών δυνάμεων, οι οποίες την επόμενη ημέρα προέβησαν στη βύθιση του καταδρομικού Ochakov κλάσης Kara του ρωσικού ναυτικού, παροπλισμένου από τις 20 Αυγούστου 2011, προκειμένου να αποκλειστεί η έξοδος του ναυστάθμου της Σεβαστούπολης προς τη Μαύρη Θάλασσα. Στο διάστημα μεταξύ 9 και 12 Μαρτίου καταλήφθηκε η βάση της ουκρανικής ναυτικής αεροπορίας στη Novofedoronka, ενώ ταυτόχρονα η ρωσική 12^η Μηχανοκίνητη Ταξιαρχία εισήλθε στη δυτική Κριμαία, μέσω του Στενού του Kerch, το οποίο συνδέει τη Μαύρη Θάλασσα με τη Θάλασσα του Αζόφ. Μετά την εξουδετέρωση των κρίσιμων στόχων της ουκρανικής άμυνας, σημειώθηκαν μεγάλης κλίμακας μετακινήσεις μονάδων πυροβολικού μάχης και αντιαεροπορικών συστημάτων, με παράλληλη απόσυρση των ουκρανικών στρατιωτικών δυνάμεων. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν η πλήρης αποκοπή της Κριμαίας και ουσιαστικά ο ακρωτηριασμός της Ουκρανίας στο νότιο άκρο της, σε χρονικό διάστημα μόλις τριών εβδομάδων.

III) Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της επιχείρησης

Η ρωσική στρατιωτική επιχείρηση στην Κριμαία είχε προετοιμαστεί κατάλληλα και εκτελέσθηκε με επαγγελματική ακρίβεια. Συμμετείχαν 2.000 πεζοναύτες, οι οποίοι έδρευαν στη Σεβαστούπολη, περίπου 7.000 μέλη των ειδικών δυνάμεων που εισήλθαν από αέρος, καθώς και 15.000 στρατιώτες που αποβιβάσθηκαν μέσω του Στενού του Kerch. Συνεπώς, το ρωσικό επιχειρησιακό στρατηγείο στο Rostov είχε στη διάθεσή του περί τους 30.000 στρατιώτες.³¹ Στην επιτυχία της ρωσικής επιχείρησης συνέβαλαν τρεις παράγοντες: α) η ύπαρξη των Ρώσων πεζοναυτών στη Σεβαστούπολη, οι οποίοι ήταν σε θέση να γνωρίζουν το πεδίο των επιχειρήσεων και τις αναμενόμενες εστίες αντίστασης, β) οι μικρές αποστάσεις, οι οποίες επέτρεψαν τη γρήγορη πρόσβαση των ρωσικών

³⁰ McDermott, R., Russia's use of Military Power in Ukraine, Foreign Military Studies Office, April 2015.

³¹ Bebler, Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict, Romanian Journal of European Affairs, σελ. 41.

αερομεταφερόμενων δυνάμεων σε στρατηγικής σημασίας στόχους, συμπεριλαμβανομένου του αερολιμένα Συμφερόπολης και γ) οι διαταγές της ουκρανικής στρατιωτικής ηγεσίας περί παράδοσης του συνόλου των 189 στρατιωτικών εγκαταστάσεων. Με τον τρόπο αυτό, 20.000 μέλη των ενόπλων δυνάμεων της Ουκρανίας, κυρίως του ουκρανικού ναυτικού, παραδόθηκαν σχεδόν χωρίς χρήση πυρός. Τα πληρώματα του ουκρανικού ναυτικού δεν προέβησαν σε καμία προσπάθεια απόπλου των πλοίων του, ενώ ελάχιστα αεροσκάφη της ουκρανικής αεροπορίας διέφυγαν. Το προσωπικό της αστυνομίας της Κριμαίας άλλοτε δεν αντέδρασε και άλλοτε συνεργάστηκε με τις ρωσικές ειδικές δυνάμεις και τους φιλορώσους κατοίκους. Το ενδιαφέρον των στρατιωτικών αναλυτών συγκέντρωσαν δύο σημεία: Αφ' ενός ο πολύ μικρός αριθμός των θυμάτων, σε σύγκριση με το μέγεθος του πεδίου επιχειρήσεων και αφ' ετέρου η ασυνήθιστη σύνθεση των ρωσικών δυνάμεων, οι οποίες αποτελούνταν από μείγμα μελών των ενόπλων δυνάμεων και προσώπων χωρίς διακριτικά, τα οποία, σε μία συντονισμένη επιχείρηση παραπληροφόρησης, αποκαλούνταν άλλοτε «ευγενικά άτομα» (polite people) και άλλοτε «πράσινα ανθρωπάκια» (little green men). Ο συνδυασμός τακτικών στρατευμάτων και ανορθόδοξων επιχειρήσεων αποκαλείται «υβριδικός πόλεμος» (hybrid warfare).³² Τέλος, σε αντίθεση με τα προηγούμενα των επιχειρήσεων στην Τσετσενία το 2000 και τη Γεωργία το 2008, οι ρωσικές δυνάμεις επέδειξαν εξαιρετικό επίπεδο πειθαρχίας κατά τη διεξαγωγή της επιχείρησης: Παρά το γεγονός ότι δεν έφεραν διακριτικά, δε σημειώθηκαν περιστατικά άσκοπης χρήσης βίας ή λεηλασιών, τα οποία θα μπορούσαν να συσπειρώσουν τον τοπικό πληθυσμό.³³

³² Paul, *Crimea one year after Russian annexation*, σελ. 2.

³³ McDermott, σελ. 18.

ΤΜΗΜΑ Β'

Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ JUS AD BELLUM ΣΤΗΝ ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΡΙΜΑΙΑ

1. Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Ι) Θεμελίωση

Σύμφωνα με τη θεμελιώδη διάταξη του άρθρου 2§4 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών «Όλα τα μέλη στις διεθνείς τους σχέσεις θα απέχουν από την απειλή ή τη χρήση βίας, που εκδηλώνεται εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας οποιουδήποτε κράτους είτε με οποιαδήποτε άλλη ενέργεια ασυμβίβαστη προς τους Σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών». Κατά τη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου, όπως διαμορφώθηκε ήδη από την πρώτη απόφασή του στην υπόθεση για το Στενό της Κέρκυρας,³⁴ η απαγόρευση της απειλής ή της χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις μεταξύ των κρατών πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο ευρύ και όχι περιοριστικό, η δε νομολογία αυτή ακολουθήθηκε και σε μεταγενέστερες υποθέσεις.³⁵ Πέραν της γραπτής διατύπωσής της, η εν λόγω αρχή αποτελεί εθιμικό δίκαιο, γεγονός που αναφέρθηκε ρητά για πρώτη φορά στην εμβληματική απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου επί της υπόθεσης σχετικά με τις στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δραστηριότητες εντός και κατά της Νικαράγουας,³⁶ με την οποία το Δικαστήριο έκρινε ότι υφίσταται επαρκής πρακτική και πεποίθηση δικαίου (opinio juris) των κρατών, από την οποία συνάγεται ότι η εν λόγω αρχή ισχύει ανεξάρτητα από τη διατύπωσή της σε νομοθετικό κείμενο διεθνούς χαρακτήρα και, επομένως, ανεξάρτητα από την ιδιότητα των κρατών ως μελών

³⁴ The Corfu Channel Case, Judgement of April 9th, 1949: ICJ Reports 1949, p. 4.

³⁵ Gray, Chr., The International Court of Justice and the Use of Force σε Tams Christian, Sloan James: The Development of International Law by the International Court of Justice, Oxford University Press, Oxford, 2013, σελ. 240.

³⁶ Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), παρ. 34.

του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Στην ίδια απόφαση αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι τόσο ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, όσο και το εθιμικό διεθνές δίκαιο πηγάζουν από την ίδια θεμελιώδη αρχή η οποία απαγορεύει τη χρήση βίας στις διεθνείς σχέσεις,³⁷ ενώ στην υπόθεση για τις ένοπλες δραστηριότητες στο έδαφος του Κονγκό,³⁸ το Δικαστήριο αποκάλυψε την απαγόρευση της χρήσης βίας «θεμέλιο λίθο» του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Μάλιστα, ενίοτε το Δικαστήριο προβαίνει σε ευρεία ερμηνεία της δικαιοδοσίας του να κρίνει τη χρήση βίας, αναγορευόμενο, σύμφωνα με την απόφαση για το Στενό της Κέρκυρας,³⁹ σε φύλακα της αρχής, ιδίως έναντι ισχυρών κρατών. Παράλληλα, η απαγόρευση της απειλής ή της χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις μεταξύ των κρατών κατατάσσεται στους κανόνες επιτακτικού δικαίου (*jus cogens*),⁴⁰ σύμφωνα με το άρθρο 53 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών (1969)⁴¹ αλλά και στις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου, όπως προκύπτει από το Ψήφισμα 2625 (XXV) της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, γνωστό ως «Διακήρυξη Περί των Αρχών του Διεθνούς Δικαίου που διέπουν τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία μεταξύ των Κρατών».⁴² Επομένως οποιαδήποτε χρήση βίας από κράτος εναντίον κράτους, ανεξαρτήτως βαρύτητας ή κινήτρων, συνιστά παραβίαση της εν λόγω απαγόρευσης. Η δε αναφορά της διάταξης του άρθρου 2§4 στην εδαφική ακεραιότητα, πολιτική ανεξαρτησία και τους σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών δεν αποσκοπεί στον καθορισμό των προϋποθέσεων της απαγόρευσης αλλά στην κατάδειξη του απόλυτου χαρακτήρα της.⁴³

³⁷ *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, παρ. 181.

³⁸ *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, παρ. 148.

³⁹ *The Corfu Channel Case*, σελ. 35.

⁴⁰ Χατζηκωνσταντίνου, Κ., Αποστολίδη, Χ., Σαρηγιαννίδη, Μ., *Θεμελιώδεις Έννοιες στο Διεθνές Δημόσιο Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2013, σελ. 18-19.

⁴¹ *Vienna Convention on the Law of Treaties*, 1155 UNTS 331, 347. Συνάφθηκε στις 23 Μαΐου 1969 και τέθηκε σε ισχύ στις 27 Ιανουαρίου 1980.

⁴² UN Doc A/RES25/2625 (XXV), *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*, 24-10-1970.

⁴³ Bílková, V., *The Use of Force by the Russian Federation in Crimea*, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (Heidelberg Journal of International Law)*, Vol. 75, σελ. 29.

II) Χρήση βίας στις «διεθνείς σχέσεις»

Από τη διατύπωση της διάταξης του άρθρου 2§4 του Χάρτη, η οποία αναφέρεται στις «διεθνείς σχέσεις» μεταξύ των κρατών, προκύπτει *a contrario* το συμπέρασμα ότι η χρήση βίας από τις αρχές ενός κράτους εναντίον ενός αποσχιστικού κινήματος και αντίστροφα, δεν εμπίπτει στο πεδίο της απαγόρευσης. Πρόκειται για έκφανση της «αρχής της ουδετερότητας», σύμφωνα με την οποία το διεθνές δίκαιο δε διέπει, κατ' αρχήν, πράξεις που τελούνται στο εσωτερικό ενός κράτους. Η χρήση βίας εντός των συνόρων του κράτους ρυθμίζεται από την εσωτερική νομοθεσία του, στο μέτρο βεβαίως που δεν παραβιάζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα ή Ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών. Εντούτοις, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, μέρος της θεωρίας άρχισε να υποστηρίζει την εφαρμογή της αρχής στην περίπτωση της χρήσης βίας στο εσωτερικό ενός κράτους.⁴⁴ Κατά την άποψη αυτή, η επέκταση της εφαρμογής της αρχής είναι δυνατή με αναγωγή στην πρακτική των Ηνωμένων Εθνών και άλλων διεθνών οργανισμών, κυρίως αναφορικά με την καταδίκη της χρήσης βίας κατά τη διάρκεια των εμφυλίων πολέμων της Γιουγκοσλαβίας και της Βοσνίας,⁴⁵ καθώς και στις περιπτώσεις αποσχιστικών συγκρούσεων στη Γεωργία,⁴⁶ την Υπερδνειστερία⁴⁷ και την Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας.⁴⁸ Όμως η πρακτική αυτή ερμηνεύεται περισσότερο ως έμπρακτη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων του Συμβουλίου Ασφαλείας να λαμβάνει μέτρα σε περιπτώσεις μη διεθνών συγκρούσεων, μέσω της διασταλτικής ερμηνείας του άρθρου 39 και ιδίως του όρου «απειλή για την ειρήνη» και όχι ως επέκταση της εφαρμογής του άρθρου 2§4 του Χάρτη. Αντίθετα, στις περιπτώσεις που προαναφέρθηκαν, ούτε τα

⁴⁴ Ενδεικτικά Cassese, A., «Article 51» σε J.P. Cot, A. Pellet, M. Forteau, La Charte des Nations Unies: Commentaire article par article, Troisième Edition, Economica, 2005, σελ. 1333.

⁴⁵ Ψήφισμα Συμβουλίου Ασφαλείας 752, UN Doc S/RES/752 (15 Μαΐου 1992), παρ. 1. Επίσης Ψήφισμα Γενικής Συνέλευσης 48/88, UN Doc A/RES/48/88 (20 Δεκεμβρίου 1993).

⁴⁶ Ψήφισμα Συμβουλίου Ασφαλείας 876, UN Doc S/RES/876 (19 Οκτωβρίου 1993), παρ. 1.

⁴⁷ Δήλωση της 17-9-2006 της Προεδρίας εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το «δημοψήφισμα» στην επαρχία της Υπερδνειστερίας της Δημοκρατίας της Μολδαβίας, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, UE, P/06/117 (19 Σεπτεμβρίου 2006).

⁴⁸ Δήλωση του Προέδρου του Συμβουλίου Ασφαλείας, S/PRST/2001/7 (12 Μαρτίου 2001).

όργανα των Ηνωμένων Εθνών ούτε κράτη δεν επικαλέστηκαν τα άρθρα 2§4 και 51 του Χάρτη, γεγονός που αποδεικνύει ότι η χρήση βίας στο εσωτερικό ενός κράτους δεν παραβιάζει, υπό τις προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν, το διεθνές δίκαιο.⁴⁹ Το συμπέρασμα αυτό υιοθέτησε η Ανεξάρτητη Διεθνής Αποστολή Έρευνας και Διαπίστωσης για τη Σύγκρουση στη Γεωργία το 2009, η οποία στην Έκθεσή της⁵⁰ τόνισε το διακρατικό χαρακτήρα της απαγόρευσης που περιέχεται στη διάταξη του άρθρου 2§4 του Χάρτη. Ακόμη σαφέστερη⁵¹ ήταν η διατύπωση της γνωμοδότησης του Διεθνούς Δικαστηρίου για την μονομερή ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Κοσόβου, στην οποία αναφερόταν ρητά ότι το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 2§4 περιορίζεται στη σφαίρα των σχέσεων μεταξύ κρατών.⁵² Τέλος, ανάλογο συμπέρασμα συνάγεται από τη γνωμοδότηση του Δικαστηρίου για τη νομιμότητα της απειλής ή χρήσης πυρηνικών όπλων.⁵³

III) Επιθετική ενέργεια

Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών και το εθνικό διεθνές δίκαιο αναγνωρίζουν δύο ακόμη έννοιες, οι οποίες σχετίζονται με τη χρήση βίας: Η πρώτη είναι η επιθετική ενέργεια (act of aggression), η οποία αναφέρεται στο άρθρο 39 ως μία από τις περιπτώσεις στις οποίες ενεργοποιείται ο μηχανισμός συλλογικής ασφάλειας που προβλέπεται στο Κεφάλαιο VII του Χάρτη. Η έννοια της επίθεσης περιλαμβάνεται στο Ψήφισμα 3314 (XXIX) της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών.⁵⁴ Το κείμενο αυτό μπορεί να μην έχει νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα, όμως αντανakλά εθνικό διεθνές δίκαιο,⁵⁵ όπως τόνισε στην υπόθεση για τις στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δραστηριότητες εντός και κατά της

⁴⁹ Corten, O., The Russian Intervention in the Ukrainian crisis: was jus contra bellum «confirmed rather than weakened»? , Journal on the Use of Force and International Law, 2015, Vol. 2, No. 1, σελ. 23.

⁵⁰ Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia, Report, September 2009, σελ. 234-237.

⁵¹ Kreß, Cl., The International Court of Justice and the «Principle of Non-Use of Force σε The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law (edited by M. Weller), Oxford University Press, 2015, σελ. 572.

⁵² Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, ICJ Reports 2010, p. 403, παρ. 80 in fine.

⁵³ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, ICJ Reports 1996, p. 226, παρ. 50.

⁵⁴ UN Doc A/RES/3314 (XXIX), Definition of Aggression, 14-12-1974.

⁵⁵ Bílková, σελ. 29.

Νικαράγουας⁵⁶ το Διεθνές Δικαστήριο, το οποίο, στην υπόθεση για τις ένοπλες δραστηριότητες στο έδαφος του Κονγκό, του απέδωσε κανονιστική σημασία.⁵⁷ Στο άρθρο 1 του Ψηφίσματος 3314 (XXIX) ορίζεται επίθεση είναι η χρήση ένοπλης βίας από ένα κράτος, η οποία εκδηλώνεται εναντίον της κυριαρχίας, της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας άλλου κράτους ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο ασυμβίβαστο προς το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Σύμφωνα δε με το άρθρο 3 του ίδιου Ψηφίσματος, επιθετική ενέργεια αποτελούν, ανεξάρτητα από τυχόν κήρυξη πολέμου: α) Η εισβολή ή επίθεση από τις ένοπλες δυνάμεις ενός κράτους στο έδαφος άλλου κράτους, ή οποιαδήποτε στρατιωτική κατοχή, έστω προσωρινή, η οποία προκύπτει από τέτοια εισβολή ή επίθεση, ή οποιαδήποτε προσάρτηση του εδάφους άλλου κράτους ή μέρους του μέσω της χρήσης βίας· β) ο βομβαρδισμός από τις ένοπλες δυνάμεις ενός κράτους εναντίον του εδάφους άλλου κράτους ή η χρήση οποιωνδήποτε όπλων από ένα κράτος εναντίον του εδάφους άλλου κράτους· γ) ο αποκλεισμός των λιμένων ή των ακτών ενός κράτους από τις ένοπλες δυνάμεις άλλου κράτους· δ) η επίθεση από τις ένοπλες δυνάμεις ενός κράτους εναντίον των χερσαίων, ναυτικών ή αεροπορικών δυνάμεων ή του εμπορικού ή αεροπορικού στόλου άλλου κράτους· ε) η χρήση ενόπλων δυνάμεων ενός κράτους, οι οποίες βρίσκονται εντός του εδάφους άλλου κράτους με τη συμφωνία του κράτους υποδοχής, κατά παράβαση των όρων που προβλέπονται στη συμφωνία ή οποιαδήποτε παράταση της παρουσίας τους σε τέτοιο έδαφος μετά το πέρας της ισχύος της συμφωνίας· στ) η ενέργεια ενός κράτους να επιτρέψει ώστε το έδαφός του, το οποίο έχει θέσει στη διάθεση άλλου κράτους, να χρησιμοποιηθεί για τη διάπραξη επιθετικής ενέργειας εναντίον άλλου κράτους και ζ) αποστολή από ή για λογαριασμό ενός κράτους ένοπλων ομάδων, ατάκτων ή μισθοφόρων, οι οποίοι διαπράττουν πράξεις ένοπλης βίας εναντίον άλλου κράτους με τέτοια βαρύτητα, ώστε να ισοδυναμούν με τις πράξεις που απαριθμούνται ανωτέρω ή η ουσιώδης ανάμιξή του σ' αυτές.

Από το Ψήφισμα 3314 (XXIX) προκύπτει το συμπέρασμα ότι επιθετική ενέργεια κατά την έννοια του άρθρου 1 αποτελεί κάθε χρήση βίας με τα

⁵⁶ Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), παρ. 195.

⁵⁷ Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), παρ. 146.

χαρακτηριστικά και υπό τις περιστάσεις που προβλέπονται στο άρθρο 3, επομένως η επιθετική ενέργεια είναι έννοια στενότερη της χρήσης βίας.⁵⁸ Η απαρίθμηση των περιπτώσεων δεν είναι εξαντλητική και το Συμβούλιο Ασφαλείας μπορεί να προσδιορίσει και άλλες πράξεις ως επιθετικές ενέργειες κατά την έννοια του Χάρτη. Ο ορισμός της επίθεσης δεν προβλέπεται σε κάποιο δεσμευτικό συμβατικό κείμενο διεθνούς χαρακτήρα, με την εξαίρεση του Καταστατικού της Ρώμης περί του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, μετά την προσθήκη του άρθρου 8 (bis), η οποία πραγματοποιήθηκε στην αναθεωρητική διάσκεψη της Καμπάλα το Μάιο / Ιούνιο 2010. Το άρθρο 8 (bis) περιλαμβάνει αυτούσιο τον ορισμό της επίθεσης, όπως διατυπώνεται στο Ψήφισμα 3314 (XXIX), όμως αφορά την ατομική ποινική ευθύνη του δράστη των απαριθμούμενων πράξεων, ενώ παράλληλα, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 15 (ter) παρ. 2-3 του Καταστατικού, το άρθρο αυτό δεν έχει ακόμη τεθεί σε ισχύ, δεδομένου ότι το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο θα μπορεί να ασκήσει τη δικαιοδοσία του για το έγκλημα της επίθεσης κατόπιν σχετικής απόφασης της Συνέλευσης των κρατών με πλειοψηφία των δύο τρίτων, αφού πρώτα επικυρωθούν οι τροποποιήσεις από τριάντα κράτη και μόνο για πράξεις που θα λάβουν χώρα ένα έτος μετά την επικύρωση ή την αποδοχή τους. Επισημαίνεται τέλος ότι στην υπόθεση Barcelona Traction, το Διεθνές Δικαστήριο επισήμανε ότι οι κανόνες που ισχύουν *erga omnes* (έναντι πάντων), απορρέουν από την απαγόρευση επιθετικών ενεργειών (*outlawing of acts of aggression*),⁵⁹ γενοκτονίας και από αρχές που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα.

IV) Ένοπλη επίθεση

Η έτερη έννοια που αναγνωρίζει ο Χάρτης είναι η ένοπλη επίθεση (*armed attack*), η οποία, σύμφωνα με το άρθρο 51, ενεργοποιεί το φυσικό δικαίωμα της ατομικής ή συλλογικής νόμιμης άμυνας, σε περίπτωση που θα εκδηλωθεί εναντίον ενός μέλους των Ηνωμένων Εθνών. Επομένως, η ένοπλη επίθεση αποτελεί την προϋπόθεση της δεύτερης εξαίρεσης στον κανόνα της απαγόρευσης χρήσης βίας. Η έννοια της ένοπλης επίθεσης δεν ορίζεται σε κανένα δεσμευτικό ή

⁵⁸ Bílková, σελ. 29.

⁵⁹ Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, Judgment, ICJ Reports 1970, p. 3, παρ. 34.

μη κείμενο διεθνούς χαρακτήρα. Για το λόγο αυτό καθοριστική είναι εν προκειμένω η νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου, όπως διαμορφώθηκε σε σειρά υποθέσεων με εξέχουσα σημασία, όπως ενδεικτικά η υπόθεση σχετικά με τις στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δραστηριότητες εντός και κατά της Νικαράγουας, η υπόθεση σχετικά με τις πλατφόρμες άντλησης πετρελαίου,⁶⁰ η υπόθεση για τις ένοπλες δραστηριότητες στο έδαφος του Κονγκό⁶¹ και η γνωμοδότηση για το Τείχος στην Παλαιστίνη.⁶² Στην απόφαση για τη Νικαράγουα,⁶³ το Δικαστήριο εισήγαγε τη διάκριση μεταξύ των σοβαρότερων μορφών χρήσης βίας, οι οποίες αποτελούν ένοπλη επίθεση και άλλων, λιγότερο σοβαρών μορφών. Τη διάκριση αυτή ακολούθησε επίσης η Επιτροπή Απαιτήσεων Ερυθραίας-Αιθιοπίας αναφορικά με τις απαιτήσεις 1-8 της τελευταίας, οι οποίες προέκυπταν από την παραβίαση του *jus ad bellum*.⁶⁴ Τέλος, η διάκριση έγινε δεκτή από τη θεωρία στο μεγαλύτερο μέρος της,⁶⁵ παρά ορισμένες, μάλλον μεμονωμένες αμφισβητήσεις.⁶⁶ Δεδομένου λοιπόν ότι η χρήση βίας πρέπει να αποκτήσει συγκεκριμένη ένταση, σοβαρής μορφής, προκειμένου να χαρακτηριστεί ως ένοπλη επίθεση, η τελευταία αποτελεί έννοια ακόμη στενότερη από την επιθετική ενέργεια.⁶⁷

Πάντως, η σχετική ορολογία του Δικαστηρίου δεν είναι πάντοτε ομοιόμορφη: Στην υπόθεση για το Στενό της Κέρκυρας έκρινε ότι με την επιχείρηση του Βρετανικού Ναυτικού της 12^{ης}-13^{ης} Νοεμβρίου 1946, η Μεγάλη Βρετανία «παραβίασε την κυριαρχία» της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας⁶⁸, χωρίς να διακρίνει ανάμεσα στις μορφές χρήσης βίας που προαναφέρθηκαν, ενώ

⁶⁰ *Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)*, Judgment, ICJ Reports 2003, p. 161, παρ. 51.

⁶¹ *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, παρ. 142-143.

⁶² *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion, ICJ Reports 2004, p. 136, παρ. 139.

⁶³ *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, παρ. 191.

⁶⁴ *Eritrea Ethiopia Claims Commission, Partial Award, Jus Ad Bellum, Ethiopia's Claims 1-8, between The Federal Democratic Republic of Ethiopia and The State of Eritrea, 19-12-2005*, παρ. 11.

⁶⁵ Gray, Chr., *International Law and the Use of Force*, Third Edition, Oxford University Press, 2008, σελ. 148.

⁶⁶ Dinstein, Y., *War, Aggression and Self-Defence*, Fifth Edition, Cambridge University Press, 2011, σελ. 207 επ.

⁶⁷ Bílková, σελ. 30.

⁶⁸ *The Corfu Channel Case*, σελ. 36.

σε άλλες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα στην υπόθεση για τις ένοπλες δραστηριότητες στο έδαφος του Κονγκό, επιδόθηκε ρητά σε προσπάθεια κατάταξής τους.⁶⁹ Τυπικά όμως, αυτό που φαίνεται να ενδιαφέρει το Δικαστήριο δεν είναι τόσο η ακριβής διαφορά ανάμεσα σε μία επέμβαση, επιθετική ενέργεια ή ένοπλη επίθεση, όσο η διαπίστωση κατά πόσο ένα ή περισσότερα μέρη μίας διένεξης παραβίασαν τα όρια της νομιμότητας. Επειδή μάλιστα ενίοτε, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της νόμιμης άμυνας, η χρήση βίας δικαιολογείται, το Δικαστήριο δεν ερευνά αν μία πράξη χαρακτηρίζεται ως «επέμβαση» ή «επιθετική ενέργεια» αλλά αν μπορούσε να θεωρηθεί νομικά δικαιολογημένη.⁷⁰ Χαρακτηριστική εν προκειμένω είναι η διατύπωση του διατακτικού της απόφασής του στην υπόθεση για τις πλατφόρμες πετρελαίου, στο οποίο αναφέρεται ότι οι ενέργειες των ΗΠΑ «δεν μπορούν να δικαιολογηθούν» υπό την ισχύ της Συνθήκης Φιλίας, Οικονομικών Σχέσεων και Προξενικών Δικαιωμάτων του 1955 μεταξύ του Ιράν και των ΗΠΑ, ούτε όμως ότι «συνιστούν παραβίαση των υποχρεώσεων» των ΗΠΑ που απορρέουν από την ίδια συνθήκη.⁷¹

2. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΔΑΦΙΚΗΣ ΑΚΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ

Ι) Περιεχόμενο

Το άρθρο 2§4 του Χάρτη απαγορεύει τη χρήση βίας που εκδηλώνεται μεταξύ άλλων εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας οποιουδήποτε κράτους. Η έννοια της εδαφικής ακεραιότητας, η οποία δεν υπήρχε στο αρχικό σχέδιο της πρότασης του Dumbarton Oaks για τη σύσταση ενός γενικού διεθνούς οργανισμού,⁷² προστέθηκε κατά μία άποψη με σκοπό τη διεύρυνση της προστασίας εναντίον της χρήσης βίας από τα ισχυρότερα κράτη.⁷³ Πλέον, η

⁶⁹ Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), παρ. 72.

⁷⁰ Klabbbers, J., Intervention, Armed Intervention, Armed Attack, Threat to Peace, Act of Aggression, and Threat or Use of Force: What's the Difference?, σε The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law (edited by M. Weller), Oxford University Press, 2015, σελ. 502.

⁷¹ Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), παρ. 125.

⁷² Dumbarton Oaks Proposal for the Establishment of a General International Organization: UNCIO, Vol. III, 1: All members of the Organization shall refrain in their international relations from the threat or use of force in any manner inconsistent with the purposes of the Organization».

⁷³ Brownlie, I., International Law and the Use of Force by States, Clarendon Press, 1963, σελ. 267.

έννοια αυτή αποτελεί βασική έκφραση της αρχής της κυρίαρχης ισότητας των κρατών: το διεθνές δίκαιο προστατεύει όλα τα κράτη, ανεξάρτητα από την ισχύ τους. Η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας του κράτους αποτελεί εγγύηση για τη συνεχιζόμενη ύπαρξή του εντός των συνόρων του, των οποίων κάθε μονομερής μεταβολή εκ μέρους τρίτων κρατών με τη χρήση βίας συνιστά παραβίαση του διεθνούς δικαίου. Επιπλέον, η διατήρηση των συνόρων δεν αφορά μόνο τα συγκεκριμένα κράτη που διαχωρίζουν αλλά το σύνολο της διεθνούς έννομης τάξης: Κύρια συστατικά της τελευταίας είναι τα κράτη, επομένως η διατήρηση των συνόρων αποτελεί καίρια προϋπόθεση για την εξασφάλιση σταθερότητας σε παγκόσμιο επίπεδο.⁷⁴ Η σημασία που αποδίδουν τα κράτη στα σύνορά τους αντανακλάται στο γεγονός ότι, από το 1923 έως σήμερα, έχουν καταχωριστεί, σύμφωνα με το άρθρο 18 του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών και το άρθρο 102 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, περισσότερες από 1.200 διεθνείς συμβάσεις για καθορισμό ή οριοθέτηση χερσαίων ή θαλάσσιων συνόρων ή ορίων.⁷⁵ Ιδιαίτερη θέση κατέχει η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας στη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου: Στις υποθέσεις του Ναού Préah Vihear⁷⁶ και της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου,⁷⁷ το Δικαστήριο έκρινε ότι κύριος σκοπός της καθιέρωσης των συνόρων μεταξύ δύο κρατών αποτελεί η επίτευξη σταθερότητας, οριστικότητας και διάρκειας, ενώ στην υπόθεση για την εδαφική διαφορά μεταξύ Λιβύης και Τσαντ,⁷⁸ τόνισε ότι από τη στιγμή που θα συμφωνηθούν, τα σύνορα παραμένουν, διαφορετικά κάθε άλλη προσέγγιση θα παραβίαζε τη θεμελιώδη αρχή της σταθερότητας των συνόρων. Μάλιστα, το Δικαστήριο επιδεικνύει ιδιαίτερη ευαισθησία σε αιτήσεις που αφορούν σε μεταβολή των συνόρων ή κατάληψη εδάφους λόγω της εισβολής ένοπλων τμημάτων, απ' ό,τι για άλλους λόγους: Έτσι, για παράδειγμα, στην υπόθεση για τις δραστηριότητες της Νικαράγουας στη συνοριακή περιοχή με την Κόστα Ρίκα⁷⁹

⁷⁴ Grant, Th., *Aggression against Ukraine – Territory, Responsibility and International Law*, Palgrave Macmillan, 2015, σελ. 130.

⁷⁵ Ibid, σελ. 103.

⁷⁶ Case concerning the Temple of Préah Vihear (Cambodia v. Thailand), Merits, Judgment of 15 June 1962: ICJ Reports 1962, p.6, σελ. 34.

⁷⁷ Aegean Sea Continental Shelf, Judgment, ICJ Reports 1978, p. 3, παρ. 85.

⁷⁸ Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya / Chad), Judgment, ICJ Reports 1994, p. 6, παρ. 72.

⁷⁹ Certain activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua), Provisional Measures, Order of 8 March 2011, ICJ Reports 2011, p. 6, παρ. 4.

διέταξε τη λήψη προσωρινών μέτρων συνιστάμενων στην απαγόρευση εισόδου ενόπλων τμημάτων των κρατών στο διαφιλονικούμενο τμήμα, ενώ στην υπόθεση για την κατασκευή οδού κατά μήκος του ποταμού San Juan,⁸⁰ ο οποίος αποτελεί σύνορο των δύο κρατών, η αίτηση λήψης προσωρινών μέτρων για περιβαλλοντικούς λόγους απορρίφθηκε. Παράλληλα, το περιεχόμενο της αρχής της εδαφικής ακεραιότητας ξεπερνά την απλή μεταβολή των συνόρων του κράτους, καθώς σε όλα τα διεθνή κείμενα συνδυάζεται σχεδόν απαρέγκλιτα με την έννοια της πολιτικής ανεξαρτησίας του. Το έδαφος δεν αποτελεί απλή προϋπόθεση της ύπαρξης του κράτους αλλά αναγνωρίζεται ως πλαίσιο και αναγκαίος όρος για την πραγματοποίηση της πολιτικής ανεξαρτησίας του, με άλλη διατύπωση ως ο αποκλειστικός χώρος εντός της οποίας η πολιτική ανεξαρτησία ενός κράτους βρίσκει την έκφρασή της και στην οποία ξένες κυβερνήσεις δεν επιτρέπεται να αναμιχθούν.⁸¹ Επομένως, τα σύνορα αποτελούν τις γραμμές εκείνες που προσδιορίζουν τη γεωγραφική περιοχή εντός της οποίας τα κράτη ασκούν την κυριαρχία τους.⁸²

II) Εγγυήσεις της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας

Για τους λόγους αυτούς η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας αναφέρεται πλέον σε όλα τα διεθνή νομοθετικά κείμενα, ανεξάρτητα από τη δεσμευτικότητά τους. Αυτό ισχύει για τα Ψηφίσματα 2625 (XXV) και 3314 (XXIX) της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών αλλά και για διεθνείς συμβάσεις⁸³ και άλλες πράξεις, πολλές από τις οποίες μάλιστα αναφέρονται ειδικά στην εδαφική ακεραιότητα της Ουκρανίας: α) Τελική Πράξη του Ελσίνκι του 1975 (Αρχές III και IV)· β) Συμφωνία περί Ίδρυσης της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών, η οποία υπογράφηκε στο Μινσκ, στις 8 Δεκεμβρίου 1991 («Συμφωνία του Μινσκ»)· γ) Δήλωση της Άλμα-Άτα, η οποία υπογράφηκε στην ομώνυμη πόλη, στις 21

⁸⁰ Construction of a road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica), Provisional Measures, Order of 13 December 2013, ICJ Reports 2013, p. 398, παρ. 26.

⁸¹ Marxsen, Chr., The Concept of Territorial Integrity in International Law – What are the Implications for Crimea?, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (Heidelberg Journal of International Law), 2015, προδημοσίευση.

⁸² Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο των Συνθηκών μεταξύ Κρατών και Διεθνών Οργανισμών ή μεταξύ Διεθνών Οργανισμών, Mr. Monnier (Ελβετία), 21^η συνεδρίαση, 6-3-1986, A/CONF.129/C.1/SR.21, σελ. 157, παρ. 42.

⁸³ Giuliani, σελ. 2-3.

Δεκεμβρίου 1991 και με την οποία η Ουκρανία και ακόμη 10 πρώην Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες εντάχθηκαν στην Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών· δ) Συνθήκη Φιλίας, Συνεργασίας και Συνεταιρισμού μεταξύ της Ουκρανίας και της Ρωσικής Ομοσπονδίας, η οποία υπογράφηκε στο Κίεβο, στις 31 Μαΐου 1997 («Συνθήκη του Κιέβου»)⁸⁴ ε) Μνημόνιο για τις Διαβεβαιώσεις Ασφάλειας σε σχέση με την Προσχώρηση της Ουκρανίας στη Συνθήκη Μη Διάδοσης των Πυρηνικών Όπλων, το οποίο υπογράφηκε στη Βουδαπέστη, στις 5 Δεκεμβρίου 1994 («Μνημόνιο της Βουδαπέστης»)⁸⁵ στ) Γνωμοδότηση της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης για την προσχώρηση της Ρωσίας στο Συμβούλιο της Ευρώπης, η οποία εκδόθηκε στις 25 Ιανουαρίου 1996⁸⁶ και ζ) Συστατική Πράξη για τις Αμοιβαίες Σχέσεις, τη Συνεργασία και την Ασφάλεια μεταξύ του ΝΑΤΟ και της Ρωσικής Ομοσπονδίας, η οποία υπογράφηκε στο Παρίσι, στις 27 Μαΐου 1997.

III) Σύνορα και ισχύς συνθηκών

Η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας εξακολουθεί να ισχύει μετά και παρά τη λήξη της ισχύος συνθηκών με τις οποίες καθορίστηκαν σύνορα: Στην παρεμπόμπουσα απόφαση επί της υπόθεσης για τη χερσαία και θαλάσσια διένεξη μεταξύ Νικαράγουας και Κολομβίας,⁸⁷ το Δικαστήριο παρατήρησε ότι αποτελεί αρχή του διεθνούς δικαίου το γεγονός ότι ένα εδαφικό καθεστώς που διαμορφώνεται βάσει συνθήκης, επιτυγχάνει μία μονιμότητα, την οποία δεν απολαμβάνει κατ' ανάγκη η ίδια η συνθήκη και ότι η συνεχιζόμενη ύπαρξη του εν λόγω καθεστώτος δεν εξαρτάται από την ταυτόχρονη ισχύ της συνθήκης, υπό την οποία το καθεστώς αυτό συμφωνήθηκε. Πρόκειται για επί μέρους έκφανση της αρχής *uti possidetis juris*, η οποία γεννήθηκε με την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας κρατών της Αφρικής και ιδίως της Λατινικής Αμερικής κατά τη διάρκεια της αποαποικιοποίησης και σύμφωνα με την οποία τα σύνορα των νέων κρατών

⁸⁴ Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation, Kiev, May 31, 1997 A/52/253.

⁸⁵ Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, A/49/765-S/1994/1399.

⁸⁶ Application by Russia for membership in the Council of Europe, Parliamentary Assembly, Opinion 193 (1996), 25-1-1996.

⁸⁷ Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia), Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports 2007, p. 832, παρ. 89.

ταυτίζονταν με τα διοικητικά όρια των πρώην αποικιών. Την αρχή αυτή αναγνωρίζει η νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου, ενδεικτικά στην υπόθεση της συνοριακής διένεξης μεταξύ Μπουρκίνα Φάσο και Μάλι.⁸⁸ Επιπλέον, στο άρθρο 62§2 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών αναφέρεται ότι δεν επιτρέπεται επίκληση θεμελιώδους αλλαγής των περιστάσεων ως λόγου λήξης της συνθήκης ή αποχώρησης απ' αυτήν κάθε φορά που η συνθήκη καθορίζει μεθοριακή γραμμή. Ανάλογη ρύθμιση περιέχει το άρθρο 11 της Σύμβασης της Βιέννης για τη Διαδοχή Κρατών στον τομέα των Συνθηκών (1978),⁸⁹ το οποίο ορίζει ρητά ότι η διαδοχή κρατών ως τέτοια δεν επηρεάζει σύνορο που καθιερώθηκε με συνθήκη ή υποχρεώσεις και δικαιώματα που παρήχθησαν με συνθήκη και σχετίζονται με το καθεστώς συνόρου. Επίσης, στο άρθρο 12 ορίζεται ότι, με την εξαίρεση συμφωνιών του προκατόχου κράτους για την εγκατάσταση στρατιωτικών βάσεων στο έδαφος του διαδόχου κράτους, η διαδοχή κρατών δεν επηρεάζει υποχρεώσεις που σχετίζονται με τη χρήση οποιουδήποτε εδάφους ή με περιορισμούς της, που δημιουργήθηκαν προς όφελος του εδάφους ξένου κράτους ή ομάδας κρατών και θεωρείται ότι προσαρτάται στο εν λόγω έδαφος, ούτε δικαιώματα που παρήχθησαν με συνθήκη προς όφελος οποιουδήποτε εδάφους και σχετίζονται με τη χρήση, ή με περιορισμούς της, εδάφους ξένου κράτους ή ομάδας κρατών που θεωρείται ότι προσαρτάται στο εν λόγω έδαφος. Το Διεθνές Δικαστήριο, στην υπόθεση Gabčíkovo-Nagymaros,⁹⁰ επιβεβαίωσε ότι οι διατάξεις αυτές κωδικοποιούν ήδη ισχύον εθιμικό δίκαιο, το οποίο συνεπώς δεσμεύει όλα τα κράτη, ανεξάρτητα από την ιδιότητά τους ως μερών στη Σύμβαση. Είναι προφανές ότι η νομολογία αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική στην περίπτωση της διαδοχής κρατών που αποτελούν πρώην Δημοκρατίες της ΕΣΣΔ, όπως εν προκειμένω η Ουκρανία.

3. ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

Ι) Παραβίαση του άρθρου 2§4 του Χάρτη

⁸⁸ Frontier Dispute, Judgment, ICJ Reports 1986, p. 554, παρ. 23.

⁸⁹ Vienna Convention on Succession on States in respect of Treaties, 1946 UNTS 3,10. Συνάφθηκε στις 23 Αυγούστου 1978 και τέθηκε σε ισχύ στις 6 Νοεμβρίου 1996.

⁹⁰ Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary / Slovakia), Judgment, ICJ Reports 1997, p. 7, παρ. 123.

Από τα πραγματικά περιστατικά που προαναφέρθηκαν, συνάγεται το συμπέρασμα ότι η Ρωσική Ομοσπονδία παραβίασε ποικιλοτρόπως το άρθρο 2§4 του Χάρτη, χρησιμοποιώντας βία που εκδηλώθηκε εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας. Ταυτόχρονα παραβίασε το σύνολο των διεθνών συνθηκών που προαναφέρθηκαν και με τις οποίες είχε δεσμευθεί στο σεβασμό της εδαφικής ακεραιότητας και των συνόρων με την Ουκρανία, τα οποία, όπως προαναφέρθηκε, ίσχυαν ανεξάρτητα από τη διάλυση της ΕΣΣΔ. Η εισβολή ρωσικών στρατιωτικών δυνάμεων στο έδαφος της Κριμαίας, με δύναμη άνω των 20.000 ανδρών, η βίαιη κατάληψη στρατιωτικών και άλλων εγκαταστάσεων του ουκρανικού κράτους και ο ναυτικός αποκλεισμός του ναυστάθμου της Σεβαστούπολης⁹¹ αποτελούν περίπτωση γραμματικής εφαρμογής των εδαφίων α', β' και γ' του Ψηφίσματος 3314 (XXIX) της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών. Επομένως αποτελούν επιθετική ενέργεια και, συνεπώς, απαγορευμένη χρήσης βίας κατά κράτους στις διεθνείς σχέσεις του, υπό την ισχύ του άρθρου 2§4 του Χάρτη. Ωσαύτως, η ανάπτυξη και επιχειρησιακή αξιοποίηση, εκτός των επιτρεπόμενων περιοχών, των ρωσικών δυνάμεων πεζοναυτών της 810^{ης} Ναυτικής Ταξιαρχίας Πεζικού με έδρα τη Σεβαστούπολη, τα οποία έδρευαν σε εγκαταστάσεις του ναυστάθμου κατ' εφαρμογή της Συμφωνίας του 1997 για το Ουκρανικό Έδαφος, πέραν της παραβίασης του άρθρου 6§1 αυτής, συνιστά περίπτωση επιθετικής ενέργειας, λόγω της παραβίασης του εδαφίου ε' του Ψηφίσματος 3314 (XXIX) της Γενικής Συνέλευσης. Το γεγονός ότι, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, τα ρωσικά στρατεύματα δεν έκαναν χρήση πυρός και ότι η επέμβαση ήταν σχεδόν αναίμακτη,⁹² δεν μπορεί να θεμελιώσει τον ισχυρισμό ότι δεν πρόκειται για περιστατικά χρήσης βίας. Όπως προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες του άρθρου 2§4 και ειδικότερα την τοποθέτηση του αντιπροσώπου των ΗΠΑ κατά τη Διάσκεψη του San Francisco, πρόθεση των συντακτών της διάταξης ήταν να προσδώσουν στη σχετική απαγόρευση την ευρύτερη δυνατή διατύπωση, επομένως, για να αποτρέψουν τυχόν κενά στην εφαρμογή της, προσέθεσαν τη φράση «με

⁹¹ Tancredi, A., *The Russian Annexation of Crimea: Questions relating to the use of force, Questions of International Law, Zoom Out I* (2014), σελ. 18.

⁹² Δήλωση του Προέδρου Putin στο Κρεμλίνο, στις 18 Μαρτίου 2014.

οποιαδήποτε άλλη ενέργεια».⁹³ Εξ άλλου, σύμφωνα με το άρθρο 31 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών, μία συνθήκη πρέπει να ερμηνεύεται με καλή πίστη σύμφωνα με τη συνήθη έννοια που αποδίδεται στους όρους της συνθήκης από τα συμφραζόμενα και υπό το φως του αντικειμένου και του σκοπού της. Και μπορεί το άρθρο 4 της Σύμβασης να ορίζει ότι αυτή εφαρμόζεται μόνο επί των συνθηκών, οι οποίες συνομολογήθηκαν μετά τη θέση της σε ισχύ, όμως το Διεθνές Δικαστήριο, στις υποθέσεις Γουνέας-Μπισάου κατά Σενεγάλης,⁹⁴ Νοτιοδυτικής Αφρικής,⁹⁵ του Ναού Préal Vihéar⁹⁶ και της Αγγλο-Ιρανικής Εταιρίας Πετρελαίου,⁹⁷ έχει κρίνει ότι η διάταξη του άρθρου 31 κωδικοποιεί εθιμικό δίκαιο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, από κανένα δε στοιχείο δεν προκύπτει ότι σκοπός της διάταξης του άρθρου 2§4 ήταν να αποκλείσει από το πεδίο εφαρμογής της τις στρατιωτικές δυνάμεις οι οποίες δε χρειάζεται να προβούν σε χρήση πυρός, επειδή υπερτερούν συντριπτικά του αντιπάλου τους. Κάτι τέτοιο θα συνεπαγόταν κραυγαλέα αδικία υπέρ των ισχυρότερων κρατών, τα οποία με τον τρόπο αυτό θα παρέκαμπταν την εφαρμογή του άρθρου 2§4 του Χάρτη μέσω του μεγέθους των ενόπλων δυνάμεών τους, χωρίς να απαιτείται να τις χρησιμοποιήσουν ενεργά. Παρατηρήθηκε⁹⁸ μάλιστα ότι εξίσου αναίμακτη ήταν η εισβολή δυνάμεων της ΕΣΣΔ στην Τσεχοσλοβακία το 1968, η οποία αποτέλεσε παραβίαση του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και καταδικάσθηκε, το φθινόπωρο του 1989, ως εσφαλμένη, με κοινή δήλωση του ηγέτη της ΕΣΣΔ Mikhail Gorbachev και άλλων ηγετών κρατών του Συμφώνου της Βαρσοβίας.

II) Η δράση της «πολιτοφυλακής αυτοάμυνας»

Η περίπτωση της «πολιτοφυλακής αυτοάμυνας», οι δυνάμεις της οποίας, χωρίς διακριτικά και ενίοτε με καλυμμένα χαρακτηριστικά, προέβαιναν σε

⁹³ Schrijver, N., The Ban on the Use of Force in the UN Charter σε The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law, σελ. 471, με παραπομπή σε UNCIO, Vol. 6, 335.

⁹⁴ Arbitral Award of 31 July 1989, Judgment, ICJ Reports 1991, p. 53, παρ. 48.

⁹⁵ South West Africa Cases (Ethiopia v. South Africa; Liberia v. South Africa), Preliminary Objections, Judgment of 21 December 1962: ICJ Reports 1962, p. 319, σελ. 336.

⁹⁶ Case concerning the Temple of Préal Vihéar (Cambodia v. Thailand), Preliminary Objections, Judgment of 26 May 1961: ICJ Reports 1961, p. 17, σελ. 32-33.

⁹⁷ Anglo-Iranian Oil Co. Case (jurisdiction), Judgment of July 22nd, 1952: ICJ Reports 1952, p. 93, σελ. 104.

⁹⁸ Delahunty, σελ. 13.

πράξεις αντίστοιχες των τακτικών δυνάμεων, επιβάλλει χωριστή αναφορά. Κατά το βαθμό που ανήκαν στις ένοπλες δυνάμεις της Ρωσικής Ομοσπονδίας,⁹⁹ στοιχειοθετείται παραβίαση του εδαφίου α' του Ψηφίσματος 3314 (XXIX), λόγω εισβολής ή επίθεσης από τις ένοπλες δυνάμεις ενός κράτους στο έδαφος άλλου.¹⁰⁰ Στο μέτρο όμως που δεν εντάσσονταν στις ρωσικές ένοπλες δυνάμεις, αποτελούν μη κρατικούς δρώντες (non-state actors), των οποίων οι πράξεις είναι αποδοτέες (attributable)¹⁰¹ σ' αυτήν, εφ' όσον αποδειχθεί ότι η τελευταία ασκεί επ' αυτών αποτελεσματικό έλεγχο (effective control), ο οποίος μάλιστα πρέπει να αποδεικνύεται για κάθε επί μέρους επιχείρηση κατά την οποία διαπράχθηκαν παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου. Έτσι δέχθηκε το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση της σύμβασης για την πρόληψη και τιμωρία του εγκλήματος της γενοκτονίας,¹⁰² υιοθετώντας αυστηρότερο κριτήριο σε σύγκριση με εκείνο του συνολικού ελέγχου (overall control) που είχε εφαρμόσει η εφετειακή βαθμίδα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία στην υπόθεση Tadić.¹⁰³ Επομένως, εφ' όσον οι ρωσικές ένοπλες δυνάμεις ασκούσαν τον αποτελεσματικό έλεγχο της «πολιτοφυλακής αυτοάμυνας», η Ρωσία παραβίασε ευθέως την εδαφική ακεραιότητα της Ουκρανίας. Όμως, στο σημείο αυτό επισημαίνεται ότι, σύμφωνα με την απόφαση του εφετείου στην υπόθεση Tadić, το κριτήριο του αποτελεσματικού ελέγχου είναι καταλληλότερο για την κρίση της δράσης προσώπων ή μη οργανωμένων ομάδων. Αντίθετα, όταν πρόκειται για

⁹⁹ Σε δήλωσή του στις 17 Απριλίου 2014, ο Πρόεδρος Putin παραδέχθηκε ότι τουλάχιστον μέρος των δυνάμεων που δρούσαν χωρίς διακριτικά ήταν Ρώσοι στρατιώτες. Ίδ. Bílkonά, σελ. 34-35.

¹⁰⁰ Tancredi, σελ. 20-21.

¹⁰¹ Trapp, K., Can Non-State Actors Mount an Armed Attack? σε The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law, σελ. 685-686.

¹⁰² Application of the Convention for the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, ICJ Reports 2007, p. 43, παρ. 400.

¹⁰³ International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, Appeals Chamber, Prosecutor v. Duško Tadić, 15 July 1999 (Case No. IT-94-1-A), παρ. 131: «*In order to attribute the acts of a military or paramilitary group to a State, it must be proved that the State wields overall control over the group, not only by equipping and financing the group, but also by coordinating or helping in the general planning of its military activity. Only then can the State be held internationally accountable for any misconduct of the group. However, it is not necessary that, in addition, the State should also issue, either to the head or to members of the group, instructions for the commission of specific acts contrary to international law*».

οργανωμένα παραστρατιωτικά τμήματα, τα οποία ενεργούν για λογαριασμό ενός κράτους, προσφορότερο είναι το κριτήριο του συνολικού ελέγχου, επειδή το κράτος πρέπει να αναλαμβάνει την ευθύνη για όλες τις πράξεις των ενόπλων ομάδων, των οποίων τη δράση ελέγχει και κατευθύνει.¹⁰⁴ Πραγματοποιώντας αναφορές στη διεθνή νομολογία και ειδικότερα σε αποφάσεις της Επιτροπής Γενικών Απαιτήσεων ΗΠΑ-Μεξικού,¹⁰⁵ του Διαιτητικού Δικαστηρίου Απαιτήσεων ΗΠΑ-Ιράν¹⁰⁶ και στην απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ) στην υπόθεση Λοϊζίδου κατά Τουρκίας,¹⁰⁷ το εφετείο στην υπόθεση Tadić κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το αυστηρό κριτήριο του αποτελεσματικού ελέγχου βρίσκεται σε δυσαρμονία με την πρακτική των κρατών και τη διεθνή νομολογία.¹⁰⁸ Εφ' όσον υιοθετηθεί το κριτήριο του συνολικού ελέγχου, δεν είναι απαραίτητη η απόδειξη του ελέγχου από τη Ρωσία κάθε μίας συγκεκριμένης επιχείρησης των δυνάμεων «πολιτοφυλακής αυτοάμυνας».¹⁰⁹ Κατά τη θέση που ο αντιπρόσωπος της Ιορδανίας ανέπτυξε ενώπιον της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, η περίπτωση της «πολιτοφυλακής αυτοάμυνας» αποτελεί παραβίαση του εδαφίου ζ' του Ψηφίσματος 3314, θεωρούμενη ως αποστολή ένοπλων ομάδων, ατάκτων ή μισθοφόρων στο έδαφος της Κριμαίας.¹¹⁰ Όμως πέραν τούτου, προέκυψαν επαρκείς αποδείξεις ότι δυνάμεις που δεν ανήκαν στο Ρωσικό Στρατό χρησιμοποιούσαν στρατιωτικό εξοπλισμό ρωσικής προέλευσης και ήταν εκπαιδευμένες στην εφαρμογή ρωσικών τακτικών μάχης.¹¹¹ Το Διεθνές Δικαστήριο, στην υπόθεση για τις στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δραστηριότητες εντός και κατά της Νικαράγουας, έκρινε

¹⁰⁴ Μαρούδα Μ.-Ντ., Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, Τμήμα Α', Κεφ. Β', υποσημ. 190.

¹⁰⁵ Charles S. Stephens and Bowman Stephens (USA) v. United Mexican States, Reports of International Arbitral Awards, Vol. IV, 15 July 1927, σελ. 266-267.

¹⁰⁶ Kenneth P. Yeager v. Islamic Republic of Iran, 17 Iran-US Claims Tribunal Reports, Vol. IV, 1987, σελ. 92.

¹⁰⁷ European Court of Human Rights, Case of Loizidou v. Turkey (Application No. 15318/89), Judgment, Strasbourg, 18 December 1996, παρ. 56.

¹⁰⁸ International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, Appeals Chamber, Prosecutor v. Duško Tadić, παρ. 124.

¹⁰⁹ Burke-White, W., Crimea and the International Legal Order, Survival: Global Politics and Strategy, Vol. 56, No. 4, August-September 2014, σελ. 77.

¹¹⁰ UN Doc S/PV.7124 (n7), σελ. 9.

¹¹¹ Marxsen, The Concept of Territorial Integrity in International Law – What are the Implications for Crimea?, σελ. 13-14.

ότι ο εξοπλισμός και η εκπαίδευση ανταρτών άλλου κράτους εντάσσονται στις λιγότερο σοβαρές περιπτώσεις χρήσης βίας,¹¹² αποτελώντας παρ' όλα αυτά παραβιάσεις του απαγορευτικού κανόνα του άρθρου 2§4 του Χάρτη.¹¹³ Επομένως, ένα κράτος δεν επιτρέπεται να υποστηρίζει με τους τρόπους αυτούς δραστηριότητες στο έδαφος άλλου κράτους οι οποίες ενέχουν τη χρήση βίας, διαφορετικά, υποστηρίζεται, παραβιάζεται εμμέσως η εδαφική ακεραιότητα του τελευταίου.¹¹⁴

III) Δικαίωμα νόμιμης άμυνας της Ουκρανίας;

Ο χαρακτηρισμός της ρωσικής επέμβασης στην Κριμαία ως ένοπλης επίθεσης ή επιθετικής ενέργειας έχει ως συνέπεια την αναγνώριση ή όχι δικαιώματος νόμιμης άμυνας στην Ουκρανία, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 51 του Χάρτη. Κατά μία άποψη, οι ενέργειες των ρωσικών στρατευμάτων συνιστούν μεν ένοπλη επέμβαση, όχι όμως επιθετική ενέργεια, επειδή στο άρθρο 1 του Ψηφίσματος 3314 (XXIX) η επίθεση ορίζεται ως «η χρήση ένοπλης βίας», η οποία όμως εν προκειμένω δεν εκδηλώθηκε, δεδομένου ότι τα ρωσικά στρατεύματα προέβησαν σε προβολή ισχύος και όχι σε άσκηση ένοπλης βίας.¹¹⁵ Βεβαίως, η απαρίθμηση των πράξεων στο Ψήφισμα 3314 (XXIX) δε δεσμεύει το Συμβούλιο Ασφαλείας, το οποίο, σύμφωνα με το άρθρο 4, μπορεί να προσδιορίσει και άλλες πράξεις ως επιθετικές ενέργειες. Όμως τυχόν υιοθέτηση της άποψης αυτής θα έφερε σε ιδιαίτερα δυσμενή θέση μικρά κράτη, που θα κινδύνευαν να κατακλυσθούν από τις ένοπλες δυνάμεις των κατά πολύ μεγαλύτερων γειτόνων τους, οι οποίες δε θα ήταν αναγκαίο να προβούν σε πραγματική χρήση των όπλων τους, εξ αιτίας της τεράστιας ανισορροπίας δυνάμεων. Με τον τρόπο αυτό θα υπονομευόταν μέχρι αναιρέσεως το δικαίωμά τους στη νόμιμη άμυνα και συνεπώς η εδαφική ακεραιότητά τους, ενδεχόμενο το οποίο είναι εντελώς ασυμβίβαστο με τις αρχές και τις επιδιώξεις των Ηνωμένων Εθνών, όπως εκφράζονται στα άρθρα 1 και 2 του Χάρτη. Για το λόγο αυτό υποστηρίχθηκε

¹¹² Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), παρ. 191.

¹¹³ Ibid, παρ. 228.

¹¹⁴ Marxsen, The Concept of Territorial Integrity in International Law – What are the Implications for Crimea?, σελ. 11-12.

¹¹⁵ Chesterman, S., Crimean War 2.0: Ukraine and International Law (March 14, 2014), Straits Times, March 2014, σελ. 1.

και η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία ορισμένες τουλάχιστον από τις ενέργειες που περιγράφονται στο Ψήφισμα 3314 (XXIX) ισοδυναμούν πράγματι με ένοπλη επίθεση: Το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση για τις στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δραστηριότητες εντός και κατά της Νικαράγουας έκρινε ρητά ότι η περίπτωση ζ' του Ψηφίσματος 3314 (XXIX), όταν δε συνιστά απλό συνοριακό επεισόδιο, ισοδυναμεί, λόγω της κλίμακας και των αποτελεσμάτων της, με ένοπλη επίθεση, η οποία είναι δεκτική νόμιμης άμυνας.¹¹⁶ Όμως μέρος της θεωρίας υποστηρίζει ότι η ένοπλη επίθεση απαιτεί επιπλέον την πρόκληση σημαντικών απωλειών και επομένως το χαμό ανθρώπινων ζώων και την καταστροφή περιουσιών σε εκτεταμένη κλίμακα.¹¹⁷ Ίσως αυτός είναι λόγος για τον οποίο ο Πρόεδρος Putin έκανε λόγο για την πιο αναίμακτη επέμβαση στην ιστορία, ούτως ώστε να αποτρέψει το χαρακτηρισμό της επέμβασης ως ένοπλης επίθεσης. Ακόμη κι έτσι όμως, στην περίπτωση της Κριμαίας, το κριτήριο της υπέρβασης ενός απλού συνοριακού επεισοδίου πληρούται με σχετική ευχέρεια: Είναι ενδεικτικό ότι στην υπόθεση για τις πλατφόρμες πετρελαίου, το Δικαστήριο δεν απέκλεισε το χαρακτηρισμό της ναρκοθέτησης εναντίον ενός και μόνου πολεμικού πλοίου ως «ένοπλης επίθεσης»¹¹⁸, ενώ στην υπόθεση του διπλωματικού και προξενικού προσωπικού των ΗΠΑ στην Τεχεράνη χαρακτήρισε ως ένοπλη επίθεση την εισβολή διαδηλωτών στην πρεσβεία των ΗΠΑ, την απαλλοτρίωση εξοπλισμού και αρχείων και την κατακράτηση του προσωπικού ως ομήρων.¹¹⁹ Επομένως, η ένοπλη παραβίαση της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας, εξεταζόμενη σε συνδυασμό με την κλίμακα των επιχειρήσεων, οι οποίες εκδηλώθηκαν σε μία περιοχή με έκταση λίγο μικρότερη εκείνης του Βελγίου, καθώς και με τα αποτελέσματά της, ήτοι την προσάρτησή της στο έδαφος της Ρωσικής Ομοσπονδίας, μπορεί να θεωρηθεί *per se* ως ένοπλη επίθεση,^{120 121} παρά το χαμηλό αριθμό θυμάτων και την περιορισμένη έκταση των

¹¹⁶ *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, παρ. 195.

¹¹⁷ Tancredi, σελ. 31, με περαιτέρω παραπομπές.

¹¹⁸ *Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)*, παρ. 72.

¹¹⁹ *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran, Judgment*, ICJ Reports 1980, p. 3, παρ. 57.

¹²⁰ Delahunty, σελ. 12.

¹²¹ Marxsen, *The Concept of Territorial Integrity in International Law – What are the Implications for Crimea?*, σελ. 18.

υλικών καταστροφών.¹²² Στην περίπτωση αυτή, η Ουκρανία θα μπορούσε να ασκήσει το δικαίωμά της στη νόμιμη άμυνα, αναφορικά με τις άμεσες προσβολές της εδαφικής ακεραιότητάς της, τις οποίες διέπραξαν τμήματα που είτε ανήκαν στις ένοπλες δυνάμεις της Ρωσικής Ομοσπονδίας, είτε ευρίσκονταν υπό τον αποτελεσματικό έλεγχό της. Βεβαίως, η άσκηση του δικαιώματος αυτού τελεί υπό τις προϋποθέσεις της αμεσότητας και της αναλογικότητας, εκ των οποίων η πρώτη πληρούται όλο και λιγότερο,¹²³ όσο συνεχίζεται η διατήρηση του τετελεσμένου γεγονότος (*fait accompli*) στην Κριμαία.¹²⁴ Για τις έμμεσες προσβολές της εδαφικής ακεραιότητάς της, οι οποίες τελούνται μέσω της παροχής εξοπλισμού και της εφοδιαστικής υποστήριξης ενόπλων τμημάτων στο έδαφος της Κριμαίας εκ μέρους της Ρωσικής Ομοσπονδίας, ενέργειες που δε φθάνουν στο όριο της ένοπλης επίθεσης, η Ουκρανία θα μπορούσε να λάβει αντίμετρα αναλογικά του δικαιώματος άμυνας, σύμφωνα με τη σχετική νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου στις υποθέσεις της Νικαράγουας.¹²⁵ Κατά μία άποψη,¹²⁶ τα αντίμετρα αυτά μπορούν να ενέχουν χρήση βίας, χαμηλότερης έντασης όμως από εκείνη που θα συνεπαγόταν η πλήρης άσκηση του δικαιώματος άμυνας. Πάντως είναι προφανές ότι η άσκηση του εν λόγω δικαιώματος θα είχε ως συνέπεια την κλιμάκωση των επιχειρήσεων και τη διακινδύνευση αποσταθεροποίησης της περιοχής ευρύτερα. Ίσως ήταν περισσότερο η διαπίστωση αυτή και λιγότερο τα νομικά επιχειρήματα που καθόρισαν την πρακτική της διεθνούς κοινότητας έναντι της ρωσικής επέμβασης.¹²⁷

4. Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΕΝΑΝΤΙ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΚΡΙΜΑΙΑ

Ι) Αντιδράσεις στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών

¹²² Tancredi, σελ. 33.

¹²³ Tancredi, σελ. 33.

¹²⁴ Marxsen, *The Concept of Territorial Integrity in International Law – What are the Implications for Crimea?*, σελ. 33.

¹²⁵ *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, παρ. 210-211.

¹²⁶ Ατομική Γνώμη Δικαστή B. Simma σε *Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)*, παρ. 12-14.

¹²⁷ Chesterman, σελ. 1.

Η διεθνής κοινότητα πράγματι απέφυγε να χαρακτηρίσει τη ρωσική επέμβαση στην Κριμαία ως ένοπλη επίθεση: Το Συμβούλιο Εξωτερικών Υποθέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης,¹²⁸ ο Πρόεδρος και ο Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ,¹²⁹ το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο¹³⁰ και η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης,¹³¹ ομόθυμα χαρακτήρισαν τη ρωσική δραστηριότητα ως επιθετική ενέργεια.¹³² Το ίδιο έπραξαν στις 6 Μαρτίου οι αρχηγοί των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης,¹³³ σε συνάντησή τους με τον Πρωθυπουργό της Ουκρανίας Arseniy Yatsenyuk, καταδικάζοντας την απρόκλητη παραβίαση της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας από τη Ρωσική Ομοσπονδία και καλώντας παράλληλα την τελευταία να αποσύρει τις ένοπλες δυνάμεις της στις περιοχές μόνιμης στάθμευσής τους, σύμφωνα με τις ισχύουσες διεθνείς συνθήκες. Ανάλογη διατύπωση υιοθέτησε στα Συμπεράσματα της 21^{ης} Μαρτίου το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης,¹³⁴ καθώς και η Σύνοδος των G7¹³⁵ στη Χάγη, διατυπώνοντας την προσήλωσή τους στη διατήρηση της κυριαρχίας, της εδαφικής ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας της Ουκρανίας.¹³⁶ Μάλιστα στην τελευταία περίπτωση οι ηγέτες της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιαπωνίας, της Ιταλίας, του Καναδά, του Ηνωμένου Βασιλείου και των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής αποφάσισαν την αναστολή της συμμετοχής τους στη Σύνοδο των G8, στην οποία μετείχε και η Ρωσική Ομοσπονδία, έως η τελευταία να αναθεωρήσει την πολιτική της. Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ), κατά την 23η συνεδρίασή της στο Μπακού (28 Ιουνίου-4 Ιουλίου), με δήλωσή της διαπίστωσε ότι η Ρωσική Ομοσπονδία παραβίασε κάθε μία από τις 10 αρχές της Τελικής

¹²⁸ Συνεδρίαση 3305 της 03-03-2014, δελτίο τύπου 7196/2014.

¹²⁹ Δήλωση του Υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ John Kerry της 4-3-2014: <http://www.state.gov/secretary/remarks/2014/03/222882.htm>, χρονολογία προσπέλασης: 20-10-2015.

¹³⁰ Ψήφισμα της 13-3-2014 επί της εισβολής της Ρωσίας στην Κριμαία (2014/2627[RSP]).

¹³¹ Ψήφισμα 1988 (2014) της 9^{ης} Απριλίου 2014.

¹³² Kranz, J., Imperialism, the Highest Stage of Sovereign Democracy: Some Remarks on the Annexation of Crimea by Russia, *Archiv des Völkerrechts*, 52 (2014), σελ. 217.

¹³³ Δήλωση των αρχηγών των κρατών μελών της 6^{ης} Μαρτίου 2014.

¹³⁴ Συμπεράσματα της 21-3-2014 (EUCO 7/1/14, REV1).

¹³⁵ Δήλωση της Χάγης (G7) της 24^{ης} Μαρτίου 2014. Ίδ. επίσης ανακοινωθέν των ηγετών των G7 της 4^{ης} Απριλίου 2014.

¹³⁶ Daugirdas, Mortenson, σελ. 809-810.

Πράξης του Ελσίνκι, ορισμένες μάλιστα κατάφωρα, καθώς και τις υποχρεώσεις της οι οποίες πηγάζουν από το Μνημόνιο της Βουδαπέστης του 1994 και τα λοιπά διεθνή νομοθετικά κείμενα, καταδικάζοντας ταυτόχρονα την καταφανή παραβίαση της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας.

II) Αντιδράσεις στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών ειδικότερα

Σημαντικές όμως ήταν οι εξελίξεις και στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών: Ενώπιον του Συμβουλίου Ασφαλείας, ο αντιπρόσωπος της Ουκρανίας δήλωσε ότι τα ρωσικά στρατεύματα είχαν εισέλθει παράνομα στο έδαφος της Κριμαίας και χαρακτήρισε την πράξη αυτή ως επιθετική ενέργεια εναντίον του κράτους της Ουκρανίας.¹³⁷ Την ίδια άποψη υποστήριξαν οι αντιπρόσωποι της Αυστραλίας,¹³⁸ της Γαλλίας,¹³⁹ της Λιθουανίας,¹⁴⁰ του Λουξεμβούργου,¹⁴¹ του Ηνωμένου Βασιλείου¹⁴² και των ΗΠΑ.¹⁴³ Η καταδίκη των ενεργειών της Ρωσικής Ομοσπονδίας δεν επιτεύχθηκε στο Συμβούλιο Ασφαλείας στις 15 Μαρτίου, καθώς το Σχέδιο Ψηφίσματος¹⁴⁴ το οποίο κατατέθηκε με πρόταση 42 κρατών-μελών, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, δεν υιοθετήθηκε λόγω αρνητικής ψήφου¹⁴⁵ (veto) της Ρωσικής Ομοσπονδίας.¹⁴⁶ Όμως στις 27 Μαρτίου η Γενική Συνέλευση υιοθέτησε, με πλειοψηφία 100 κρατών έναντι 11 αρνητικών ψήφων και 58 αποχών, το Ψήφισμα 68/262,¹⁴⁷ με το οποίο, υπενθυμίζοντας την υποχρέωση όλων των κρατών που απορρέει από το άρθρο 2§4 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, επαναβεβαίωσε τη δέσμευσή της στη διασφάλιση της κυριαρχίας, πολιτικής ανεξαρτησίας, ενότητας και εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας

¹³⁷ UN Doc S/PV.7124 (1-3-2014), σελ. 3.

¹³⁸ UN Doc S/PV.7125 (3-3-2014), σελ. 10.

¹³⁹ Ibid., σελ. 6.

¹⁴⁰ Ibid., σελ. 6-7.

¹⁴¹ Ibid, σελ. 12.

¹⁴² UN Doc S/PV.7124 (1-3-2014), σελ. 6.

¹⁴³ UN Doc S/PV.7125 (3-3-2014), σελ. 5.

¹⁴⁴ Doc S/2014/189.

¹⁴⁵ UN Doc S/PV.7138 (15-3-2014), σελ. 7-8.

¹⁴⁶ Η Κίνα απείχε, επικαλούμενη την πολυπλοκότητα της κατάστασης στην Ουκρανία, την πρώιμη κατάσταση του Σχεδίου Ψηφίσματος και την εξίσου σημαντική με την υποχρέωση σεβασμού της κυριαρχίας και εδαφικής ακεραιότητας υποχρέωση περί μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις της Ουκρανίας, υπονοώντας ότι η κατάσταση στη χώρα οφειλόταν σε εξωτερική επέμβαση. Ίδ. Αντωνόπουλου, Κ., Ζητήματα του δικαίου χρήσης βίας στην Ουκρανία, Κείμενα Εργασίας Ιδρύματος Κ. Κούφα, Νο. 1/2014, σελ. 4-5.

¹⁴⁷ A/RES/68/262, A/68/PV.80, 27 March 2014, GA/11493.

εντός των διεθνώς αναγνωρισμένων συνόρων της. Κάλεσε δε όλα τα κράτη να απόσχουν και να αποφύγουν ενέργειες που αποσκοπούν στη μερική ή ολική διατάραξη της εθνικής ενότητας και της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας, συμπεριλαμβανομένης κάθε απόπειρας τροποποίησης των συνόρων της μέσω της απειλής ή της χρήσης βίας ή άλλων παράνομων μέσων. Κατά τη συνεδρίαση αυτή, ο αντιπρόσωπος του Καναδά έκανε λόγο για «επιθετική ενέργεια» της Ρωσίας, ενώ ο αντιπρόσωπος της Λιβύης, εξηγώντας την ψήφο του κράτους του, αναφέρθηκε στην ανάγκη σεβασμού των συνόρων των κρατών όπως προέκυψαν μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας τους, πραγματοποιώντας έμμεση αναφορά στην αρχή *uti possidetis juris* και στον κανόνα της μη μεταβολής των συνόρων στην περίπτωση της διαδοχής κρατών.¹⁴⁸ Η έκβαση της ψηφοφορίας έθεσε σε πολιτική απομόνωση τη Ρωσική Ομοσπονδία, αφ' ενός επειδή ο αριθμός των κρατών που ψήφισαν υπέρ της υιοθέτησης του Ψηφίσματος ήταν, μη συμπεριλαμβανόμενης της Ρωσίας, δεκαπλάσιος εκείνου των κρατών που το καταψήφισαν και αφ' ετέρου επειδή ανάμεσα στα τελευταία ήταν κράτη με αρνητικό ειδικό βάρος στη διεθνή σκηνή, όπως για παράδειγμα η Βενεζουέλα, η Βολιβία, η Βόρεια Κορέα και η Ζιμπάμπουε, ενώ η αρνητική ψήφος των πρώην Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών της Αρμενίας και της Λευκορωσίας εξηγείται από τη στενή εξάρτησή τους από τη Ρωσία.¹⁴⁹ Από την άλλη, παρατηρείται ότι ο αριθμός των κρατών που ψήφισαν υπέρ της υιοθέτησης του σχεδίου δεν υπερβαίνει ποσοστό 52% του συνολικού αριθμού των κρατών-μελών των Ηνωμένων Εθνών. Ταυτόχρονα, ανάμεσα στα 58 κράτη που απείχαν συγκαταλέγονταν η Βραζιλία, η Ινδία, η Κίνα και η Νότια Αφρική, παρά το γεγονός ότι γενικά τάσσονται υπέρ της αρχής του σεβασμού της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών-μελών. Περαιτέρω, στα 24 κράτη τα οποία απουσίαζαν συμπεριλαμβανόταν μεγάλος αριθμός αραβικών και ισλαμικών κρατών, όπως η Αίγυπτος, το Ιράκ, το Ιράν και ο Λίβανος, ενώ το ίδιο συνέβη και με το Ισραήλ. Κοινό γνώρισμα των περιπτώσεων αυτών ήταν η πρόθεση μη διατάραξης των σχέσεων των εν λόγω κρατών με τη Ρωσία. Αντιθέτως η Τουρκία, παρά το γεγονός ότι τον Ιούλιο 1974 εισέβαλε στην Κύπρο και έκτοτε κατέχει παράνομα

¹⁴⁸ Mr. Dabbashi, A/68/PV.80, σελ. 26.

¹⁴⁹ Bebler, *Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict*, *Romanian Journal of European Affairs*, σελ. 50.

ποσοστό 37% του εδάφους της, ενώ παράλληλα διατηρεί στενές οικονομικές σχέσεις με τη Ρωσική Ομοσπονδία,¹⁵⁰ τάχθηκε υπέρ της υιοθέτησης του Ψηφίσματος. Τέλος, ο μεγάλος αριθμός κρατών που απείχαν, ο οποίος αντιπροσωπεύει ποσοστό 58,2% του παγκόσμιου πληθυσμού, έναντι 33,8% εκείνου των 100 κρατών που υπερψήφισαν, οδήγησε τον αντιπρόσωπο της Ρωσικής Ομοσπονδίας στα Ηνωμένα Έθνη Vitaly Churkin να χαρακτηρίσει την έκβαση της ψηφοφορίας ως ρωσική «ηθική και πολιτική νίκη».¹⁵¹ Επομένως η Ρωσία μπορεί να μην πέτυχε να ανατρέψει την ευρεία υποστήριξη της απαγόρευσης απειλής ή χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις, όμως καταφανώς θα συνεχίσει να αμφισβητεί το δικαίωμα των Ηνωμένων Πολιτειών και άλλων κρατών της Δύσης να ενεργούν ως προνομιούχοι θεματοφύλακες και ερμηνευτές των θεμελιωδών αρχών της διεθνούς έννομης τάξης, αξιοποιώντας παράλληλα τη θέση μονίμου μέλους στο Συμβούλιο Ασφαλείας για να επιτύχει την επιδίωξή της αυτή.¹⁵² Για το λόγο αυτό, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, κατέφυγε σε νομική επιχειρηματολογία, προκειμένου να θεμελιώσει τη συμβατότητα των ενεργειών της με το διεθνές δίκαιο.

5. Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΠΕΡΙ ΣΥΜΒΑΤΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ ΜΕ ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

Όπως προαναφέρθηκε, οι κύριες εξαιρέσεις που το διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει στον κανόνα της απαγόρευσης χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις μεταξύ των κρατών, περιλαμβάνονται στο Κεφάλαιο VII του Χάρτη και ειδικότερα στα άρθρα 42 και 51, που αφορούν αντίστοιχα τη χρήση βίας κατόπιν εξουσιοδότησης του Συμβουλίου Ασφαλείας ή συνεπεία της άσκησης του δικαιώματος της νόμιμης άμυνας. Παράλληλα, γνωρίζει ορισμένες ακόμη εξαιρέσεις οι οποίες ισχύουν εθιμικά. Προκειμένου να θεμελιώσει τη νομιμότητα των ενεργειών της, η Ρωσική Ομοσπονδία επικαλέστηκε ορισμένους από τους λόγους που κατά την κρίση της αναιρούν την εφαρμογή του απαγορευτικού κανόνα του άρθρου 2§4 του Χάρτη και οι οποίοι εξετάζονται ακολούθως. Είναι

¹⁵⁰ Bebler, *Freezing a Conflict: The Russian-Ukrainian Struggle over Crimea*, σελ. 71.

¹⁵¹ Allison, R., *Russian «deniable» intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules*, *International Affairs*, 90: 6 (2014), σελ. 1268.

¹⁵² *Ibid.*

προφανές ότι η τυχόν απόρριψη της συνδρομής των εξαιρετικών αυτών λόγων αφήνει άθικτο το συμπέρασμα που διατυπώθηκε προηγουμένως, σύμφωνα με το οποίο η Ρωσική Ομοσπονδία χρησιμοποίησε παράνομα βία στις διεθνείς σχέσεις της με την Ουκρανία, σε βάρος της εδαφικής ακεραιότητας της τελευταίας.

Ι) Συναίνεση της ουκρανικής κυβέρνησης

Σύμφωνα με το εθνικό διεθνές δίκαιο, η συναίνεση του κράτους στο οποίο τρίτο κράτος πραγματοποιεί επέμβαση δε συνιστά απαγορευμένη χρήση βίας, ούτε ανάμιξη στις εσωτερικές υποθέσεις του. Η εξαίρεση αυτή προκύπτει κατ' αντιδιαστολή από το άρθρο 3 περ. ε' του Ψηφίσματος 3314 (XXIX), το οποίο ορίζει την επίθεση ως «*χρήση ενόπλων δυνάμεων ενός κράτους, οι οποίες βρίσκονται εντός του εδάφους άλλου κράτους με τη συμφωνία του κράτους υποδοχής, κατά παράβαση των όρων που προβλέπονται στη συμφωνία*»¹⁵³ και επιβεβαιώθηκε νομολογιακά με την απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου για την Νικαράγουα.¹⁵⁴ Στα άρθρα της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου για την ευθύνη κρατών από διεθνείς αδικοπραξίες ορίζεται (άρθρο 20) ότι «*Η έγκυρη συναίνεση από ένα Κράτος για τη διάπραξη δεδομένης πράξης από άλλο Κράτος αίρει τον άδικο χαρακτήρα της εν λόγω πράξης στο μέτρο που η πράξη παραμένει εντός των ορίων αυτής της συναίνεσης*». Απαιτείται όμως η συναίνεση να παρέχεται κατά τρόπο σαφή, εκ των προτέρων και από το ανώτατο όργανο του κράτους, το οποίο επιπλέον ασκεί τον αποτελεσματικό έλεγχο του κράτους.¹⁵⁵ Πρόκειται για υποπερίπτωση εφαρμογής του αποκαλούμενου «*Δόγματος Estrada*»¹⁵⁶, σύμφωνα με το οποίο η ανάδειξη ή μεταβολή της κυβέρνησης τρίτου κράτους δεν κρίνεται με κανέναν τρόπο και γίνεται δεκτή ως έχει, επειδή διαφορετική εκδοχή θα συνιστούσε

¹⁵³ Gray, *International Law and the Use of Force*, σελ. 627.

¹⁵⁴ *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, παρ. 246, όπου υπάρχει η διάσημη περικοπή: «*Indeed, it is difficult to see what would remain of the principle of non-intervention in international law if intervention, which is already allowable at the request of the government of a State, were also to be allowed at the request of the opposition. This would permit any State to intervene at any moment in the internal affairs of another State, whether at the request of the government or at the request of its opposition. Such a situation does not in the Court's view correspond to the present state of international law*».

¹⁵⁵ Marxsen, *The Crimea Crisis – An International Law Perspective*, σελ. 377, με περαιτέρω παραπομπές.

¹⁵⁶ Το δόγμα αυτό έλαβε την ονομασία του από το επώνυμο του Genaro Estrada, ο οποίος διετέλεσε Υπουργός Εξωτερικών του Μεξικού κατά τα έτη 1930-1932.

παραβίαση της κυριαρχίας του.¹⁵⁷ Το συγκεκριμένο κριτήριο προτιμάται στη διεθνή πρακτική, επειδή ο αποτελεσματικός έλεγχος της κυβέρνησης αφ' ενός μεν αποδεικνύεται ευχερώς, αφ' ετέρου δε αποδεικνύει τη δυνατότητά της να αντιπροσωπεύει το μεγαλύτερο μέρος της πολιτικής κοινότητας του κράτους.

Ως περιπτώσεις έγκυρης συναίνεσης, η οποία νομιμοποίησε την επέμβαση κρατών στο έδαφος άλλου αναφέρονται κυρίως οι ακόλουθες: 1) η επέμβαση των ΗΠΑ στο Λίβανο (1958), κατόπιν συναίνεσης του Προέδρου Chamoun, η οποία έγινε ομόφωνα δεκτή από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών με το Ψήφισμα 1237.¹⁵⁸ 2) η επέμβαση των ΗΠΑ και Βελγίου στο (τότε) Κονγκό (1964), η οποία πραγματοποιήθηκε κατόπιν πρόσκλησης του Προέδρου Tsombe, μετά τη δήλωση του αντιπάλου του Gbenye, αυτοανακηρυχθέντος Προέδρου, ότι δεν μπορούσε να εγγυηθεί την ασφάλεια των ξένων πολιτών.¹⁵⁹ 3) η επέμβαση του Ηνωμένου Βασιλείου στην Ιορδανία (1958), κατόπιν συναίνεσης του Βασιλιά Hussein, προκειμένου να κατασταλεί εξέγερση εναντίον του, μετά την αντίστοιχη εξέγερση που είχε εκδηλωθεί στο Ιράκ και είχε ως αποτέλεσμα τη δολοφονία του Βασιλιά Faisal και τη διάλυση της βραχύβιας Αραβικής Ομοσπονδίας, μεταξύ των δύο κρατών.¹⁶⁰ 4) η επέμβαση του Ηνωμένου Βασιλείου στο Ομάν (1957-1962), προκειμένου να παρασχεθεί βοήθεια στο Σουλτάνο του Ομάν Said bin Taimur και να κατασταλεί η εξέγερση σε βάρος του, της οποίας ηγείτο ο πρώην ιμάμης του Ομάν, Ghalib bin Ali.¹⁶¹ 5) η επέμβαση της Γαλλίας στο Τσαντ (1978), υπέρ του Hissène Habré σε βάρος του Goukouni Oueddei, ο οποίος υποστηριζόταν από τη Λιβύη.¹⁶² 6) η επέμβαση της Ρωσίας στο Τατζικιστάν (1992 κ.ε.), προκειμένου να υποστηριχθεί η κυβέρνηση Rakhmanov, εναντίον δυνάμεων που επιχειρούσαν

¹⁵⁷ Doswald-Beck, L., *The Legal Validity of Military Intervention by Invitation of the Government*, *British Yearbook of International Law* (1985) 56 (1), σελ. 195 επ.

¹⁵⁸ Id. Deeks, A., *Consent to the Use of Force and International Law Supremacy*, *Harvard International Law Journal*, Vol. 54, No. 1, 2013, υποσημείωση 60, Lieblich E., *Intervention and Consent: Consensual Forcible Interventions in Internal Armed Conflict as International Agreements*, *Boston University International Law Journal*, Vol. 29, No. 2, σελ. 359, του ιδίου, *Intervention in Civil Wars: Intervention and Consent*, *JSD*, Columbia University, 2012, σελ. 64, 258, Le Mon Chr. J., *Unilateral Intervention by Invitation in Civil Wars: The Effective Control Test Tested*, *New York University Journal of International Law and Politics*, Vol. 35, 2003, σελ. 755-757, 761.

¹⁵⁹ Doswald-Beck, σελ. 217, Gray, *International Law and the Use of Force*, σελ. 88.

¹⁶⁰ Gray, *International Law and the Use of Force*, σελ. 95.

¹⁶¹ Ibid, σελ. 95-96.

¹⁶² Doswald-Beck, σελ. 219 επ., Gray, *International Law and the Use of Force*, σελ. 96 επ.

από το γειτονικό Αφγανιστάν.¹⁶³ 7) η επέμβαση της Γαλλίας στο Μάλι, με την Επιχείρηση Serval (2013), προκειμένου να εξουδετερωθούν οι τρομοκρατικές ομάδες AQIM και MUJAO, οι οποίες είχαν χαρακτηριστεί ως τέτοιες με τα Ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας 1267 (1999) και 1989 (2011). Η συναίνεση για την επέμβαση παρασχέθηκε από τον προσωρινό Πρόεδρο του Μάλι Diocounda Traoré.¹⁶⁴ 8) ο βομβαρδισμός, από αεροπορικές δυνάμεις των ΗΠΑ και των συμμάχων τους, δυνάμεων του Ισλαμικού Κράτους του Ιράκ και του Λεβάντ (Islamic State of Iraq and Levant: ISIL) (2014-2015) που δρουν στο έδαφος του Ιράκ, ο οποίος αιτιολογήθηκε από τις κυβερνήσεις των ΗΠΑ, Ηνωμένου Βασιλείου, Γαλλίας, Καναδά και Ολλανδίας με την πρόσκληση της ιρακινής κυβέρνησης.¹⁶⁵

Εν προκειμένω, την 1^η Μαρτίου 2014, ο Πρωθυπουργός της Κριμαίας Sergey Aksyonov ζήτησε την υποστήριξη της Ρωσικής Ομοσπονδίας, προκειμένου να διασφαλιστεί η ειρήνη και η ηρεμία στο έδαφος της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας. Λίγες ημέρες αργότερα, ο Πρόεδρος Putin έκανε λόγο για άμεση έκκληση του Προέδρου της Ουκρανίας Yanukovich προς τη Ρωσία, με σκοπό την προστασία της ζωής, της ελευθερίας και της υγείας των πολιτών της Ουκρανίας. Ο Yanukovich αργότερα δήλωσε ότι είχε ζητήσει την επέμβαση της Ρωσίας, παραδεχόμενος ότι είχε σφάλει.¹⁶⁶ Ο Aksyonov δεν ήταν το ανώτατο κρατικό όργανο της Ουκρανίας αλλά Πρωθυπουργός της Κριμαίας, συνεπώς δεν μπορούσε έγκυρα να παράσχει τη συναίνεσή του.¹⁶⁷ Ο δε Yanukovich είχε παυθεί, κατά παράβαση μεν του ουκρανικού συντάγματος, όπως προαναφέρθηκε, όμως

¹⁶³ Le Mon., σελ. 786.

¹⁶⁴ Bannelier, K., Christakis, Th., Under the UN Security Council's Watchful Eyes: Military Intervention by Invitation in the Malian Conflict, *Leiden Journal of International Law*, Issue 4, Vol. 26, 2013, σελ. 855-874.

¹⁶⁵ Εντούτοις, οι Dapo Akande και Zachary Vermeer, στην ανάρτηση με τίτλο «The Airstrikes against Islamic State in Iraq and the Alleged Prohibition on Military Assistance to Governments in Civil Wars (EJIL: Talk!, Feb. 2, 2015), επισημαίνουν ότι η αιτιολογία της επέμβασης με την πρόσκληση της ιρακινής κυβέρνησης παρακάμπτει τη διερεύνηση του κατά πόσο το Ιράκ βρίσκεται σε εμφύλιο πόλεμο, με αποτέλεσμα η επέμβαση ενδεχομένως να είναι απαγορευμένη. Κατά την επιχειρηματολογία τους, η σχετική απαγόρευση μπορεί να παρακαμφθεί με την απόδειξη ότι δεν πρόκειται για εμφύλιο πόλεμο στο Ιράκ, δεδομένου ότι οι επιχειρήσεις του ISIL εκτείνονται πέραν των ιρακινών συνόρων και, επικουρικά, με την επίκληση του γεγονότος ότι το ISIL δέχεται ενισχύσεις από περιοχές εκτός της ιρακινής επικράτειας, κυρίως από τη Συρία.

¹⁶⁶ Ousted Ukrainian president Viktor Yanukovich: I was wrong to invite Russia into Crimea, *Sydney Morning Herald*, 3-4-2014.

¹⁶⁷ Bílková, σελ. 40-41.

το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας αναγνωρίστηκε από την πλειοψηφία των κρατών της διεθνούς κοινότητας, με την κύρια εξαίρεση της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Όμως, παρατηρείται, η αναγνώριση μόνο από το κράτος που προβαίνει στην επέμβαση δύσκολα μπορεί να τη δικαιολογήσει.¹⁶⁸ Επιπλέον, ο Yanukovych είχε διαφύγει στη Ρωσία και δε διατηρούσε τον αποτελεσματικό έλεγχο του κράτους.¹⁶⁹ Κατά μία άποψη, εξόριστες κυβερνήσεις διατηρούν τον αποτελεσματικό έλεγχο και μπορούν να παράσχουν συναίνεση για επέμβαση όταν η κυβέρνηση που τις αντικατέστησε ανήλθε στην εξουσία κατά παράβαση του διεθνούς (όχι εσωτερικού) δικαίου, π.χ. με χρήση βίας. Αυτό συνέβη για παράδειγμα στην περίπτωση της επέμβασης ιρακινών δυνάμεων στο Κουβέιτ (1990), η οποία πραγματοποιήθηκε κατόπιν της συναίνεσης της «Ελεύθερης Προσωρινής Κυβέρνησης» του Κουβέιτ, την οποία όμως είχαν εγκαταστήσει στην εξουσία ιρακινές δυνάμεις, ανατρέποντας τη νόμιμη κυβέρνηση του κράτους.¹⁷⁰ Όμως αυτό δε συνέβη στην εξεταζόμενη περίπτωση. Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 85 του ουκρανικού συντάγματος του 1985, η αρμοδιότητα για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την εισδοχή στρατιωτικών δυνάμεων τρίτων κρατών ανήκει στο ουκρανικό κοινοβούλιο και όχι στον πρόεδρο του κράτους. Στα δε σχόλια του άρθρου 20, η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου σημειώνει ότι η συναίνεση δεν παρέχεται έγκυρα όταν προέρχεται από αναρμόδιο όργανο και η αναρμοδιότητα ήταν ή όφειλε να είναι γνωστή στο κράτος προς το οποίο παρασχέθηκε. Εν προκειμένω είναι εντελώς απίθανο να μην ήταν γνωστό στα όργανα της Ρωσικής Ομοσπονδίας σε ποιον ανήκε η αρμοδιότητα για παροχή συναίνεσης προς επέμβαση στο έδαφος της Ουκρανίας, πρώην Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας. Σε κάθε περίπτωση, ακόμη κι αν θεωρηθεί ότι η συναίνεση του Προέδρου Yanukovych παρασχέθηκε έγκυρα, η επέμβαση πραγματοποιήθηκε εντελώς εκτός των ορίων της, με επιδιωκόμενο αποτέλεσμα την προσάρτηση της Κριμαίας στο έδαφος της Ρωσικής Ομοσπονδίας.¹⁷¹

¹⁶⁸ Ibid, σελ. 41.

¹⁶⁹ Frostad, M., Some thoughts on the Russian use of armed force in Ukraine, *Arctic Review on Law and Politics*, vol. 5, 1/2014, σελ. 147.

¹⁷⁰ Tancredi, σελ. 14.

¹⁷¹ Bílková, σελ. 42, Marxsen, *The Crimea Crisis – An International Law Perspective*, σελ. 379.

II) Νόμιμη άμυνα – Ευθύνη προστασίας

Υποστηρίζεται ότι το δικαίωμα ενός κράτους να χρησιμοποιεί βία κατά άλλου κράτους, προκειμένου να προστατέψει πολίτες του που κατοικούν στο έδαφος του τελευταίου, αποτελεί περίπτωση νόμιμης άμυνας κατά το άρθρο 51 του Χάρτη. Κατά την άποψη αυτή, κύριοι εκπρόσωποι της οποίας είναι οι ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο, το Ισραήλ και το Βέλγιο,¹⁷² η ένοπλη επίθεση κατά πολιτών του κράτους στο εξωτερικό ισοδυναμεί με ένοπλη επίθεση κατά του ίδιου του κράτους. Εντούτοις, η πρακτική των κρατών φαίνεται πως είναι αντίθετη: Η επέμβαση των ΗΠΑ στη Γρενάδα (1983) πραγματοποιήθηκε με επίκληση την προστασία της ζωής Αμερικανών φοιτητών και τη συναίνεση του αρχηγού κράτους, όμως στις αγορεύσεις αντιπροσώπων κρατών στο Συμβούλιο Ασφαλείας και τη Γενική Συνέλευση έγινε λόγος για απουσία φοιτητών, ενώ τη συναίνεση είχε παράσχει ο Γενικός Κυβερνήτης (Governor General) Paul Scoon, ο οποίος όμως είχε εθιμοτυπικές και όχι εκτελεστικές αρμοδιότητες.¹⁷³ Η επέμβαση δεν καταδικάσθηκε με Ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας λόγω veto των ΗΠΑ, πραγματοποιήθηκε όμως με το Ψήφισμα 38/7 (1983) της Γενικής Συνέλευσης, το οποίο υιοθετήθηκε με 108 ψήφους, έναντι 9 αρνητικών και 27 αποχών.¹⁷⁴ Αντίστοιχη ήταν η αιτιολογία των ΗΠΑ κατά την επέμβασή τους στον Παναμά, όπως και η τύχη της ψηφοφορίας στο Συμβούλιο Ασφαλείας, πάλι όμως καταδικάσθηκε από τη Γενική Συνέλευση με το Ψήφισμα 44/240 (1989), το οποίο υιοθετήθηκε με 75 ψήφους, έναντι 40 αρνητικών και ισάριθμων αποχών.¹⁷⁵ Είναι άξιο προσοχής ότι και στις δύο περιπτώσεις ανατράπηκαν οι κυβερνήσεις των κρατών που δέχθηκαν την επέμβαση και εγκαταστάθηκαν νέες.¹⁷⁶

Εντούτοις, στην περίπτωση της Κριμαίας δεν αποδείχθηκε ότι Ρώσοι ή ρωσόφωνοι πολίτες δέχθηκαν ένοπλη επίθεση.¹⁷⁷ Σύμφωνα με δήλωση της Υπατης Επιτρόπου του ΟΑΣΕ για τις Εθνικές Μειονότητες Astrid Thors, μετά από επίσκεψη που πραγματοποίησε στο Κίεβο και την Κριμαία, δε διαπιστώθηκαν

¹⁷² Gray, *International Law and the Use of Force*, σελ. 157.

¹⁷³ Doswald-Beck L., όπ.π., σελ. 204 επ.

¹⁷⁴ Gray, *International Law and the Use of Force*, σελ. 91.

¹⁷⁵ Ibid, σελ. 91-92.

¹⁷⁶ Ibid, σελ. 158.

¹⁷⁷ Allison, σελ. 1262-1263.

παραβιάσεις των δικαιωμάτων των ρωσόφωνων πληθυσμών.¹⁷⁸ Η ίδια θέση επαναλήφθηκε στην Έκθεση της 15-4-2014 για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ουκρανία, την οποία δημοσίευσε το Γραφείο του Υπατου Επιτρόπου των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα.¹⁷⁹ Είναι γεγονός ότι η προσωρινή κυβέρνηση της Ουκρανίας επιχείρησε στις 23 Φεβρουαρίου 2014 να καταργήσει το νόμο περί κρατικής πολιτικής στον τομέα της γλώσσας, καθιστώντας την ουκρανική ως μόνη επίσημη γλώσσα του κράτους, γεγονός που εκλήφθηκε ως απόπειρα παραβίασης των δικαιωμάτων του ρωσόφωνου πληθυσμού. Όμως ο προσωρινός Πρόεδρος Oleksandr Turchynov αρνήθηκε να κυρώσει το ψηφισμένο νομοσχέδιο, αντιπροτείνοντας τη θέσπιση νομοθεσίας σύμφωνης με τα διεθνή πρότυπα στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με αποτέλεσμα να συνάγεται το συμπέρασμα ότι η ουκρανική κυβέρνηση επέδειξε διαλλακτικότητα και πρόθεση εξάλειψης της διεθνούς ανησυχίας στο ζήτημα.¹⁸⁰ Βεβαίως είναι αδιαμφισβήτητο ότι μεταξύ των διαδηλωτών του κινήματος Maidan συγκαταλέγεται μεγάλος αριθμός υπερεθνικιστών και νοσταλγών του ναζιστικού καθεστώτος, το δε BBC προέβαλε εκπομπή έρευνας,¹⁸¹ στην οποία διαφαινόταν η εντεινόμενη ανάμιξη της ουκρανικής ακροδεξιάς στον πολιτικό διάλογο στη χώρα. Η ακραία ρητορική του κόμματος Snoboda, το οποίο στις κοινοβουλευτικές εκλογές του 2012 είχε λάβει ποσοστό 10,44% του εκλογικού σώματος¹⁸² και μετείχε στην κυβέρνηση, καθώς και του κόμματος «Δεξιός Τομέας» και άλλων ακροδεξιών οργανώσεων, η προβολή τους από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η συμμετοχή τους σε πράξεις του κοινού ποινικού δικαίου πολλαπλασίασαν τις βάσιμες ανησυχίες σχετικά με τυχόν επικείμενες παραβιάσεις δικαιωμάτων των ρωσόφωνων ουκρανών. Πάντως, έστω και με καθυστέρηση, η νέα ουκρανική κυβέρνηση φρόντισε να

¹⁷⁸ Δήλωση της Υπατης Επιτρόπου του ΟΑΣΕ για τις Εθνικές Μειονότητες Astrid Thors στη διεύθυνση: <http://www.osce.org/hcnm/116180>, χρονολογία προσπέλασης: 20-10-2015.

¹⁷⁹ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Report on the human rights situation in Ukraine, 15 April 2014, παρ. 89.

¹⁸⁰ Tancredi, σελ. 12-13.

¹⁸¹ "Neo-Nazi threat in new Ukraine." BBC Newsnight, 28 Φεβρουαρίου 2014, διαθέσιμη στο σύνδεσμο:

<https://www.youtube.com/watch?v=5SBo0akeDMY&list=PLmUjXVLT6t9tQgplIpoxpBLKSFSAgKIY6p>, χρονολογία προσπέλασης: 20-10-2015.

¹⁸² Eitze J.-Gleichmann M., Ten Myths Used to Justify Russian Policy in the Ukraine Crisis, Konrad Adenauer Stiftung Facts & Findings, No. 149, May 2014, σελ. 3.

λάβει επικριτική θέση έναντι των ακροδεξιών οργανώσεων, διαλύοντας ταυτόχρονα τυχόν εντυπώσεις ότι ενστερνίζεται τις απόψεις τους.¹⁸³ Σε κάθε περίπτωση όμως, τα περιστατικά αυτά δε συνιστούν περίπτωση χρήσης βίας που απαγορεύεται από το άρθρο 2§4 του Χάρτη, επειδή, όπως αναλύθηκε, η απαγόρευση αυτή δεν καταλαμβάνει τη βία που ασκείται στο εσωτερικό ενός κράτους. Πολύ δε περισσότερο, τα προαναφερόμενα περιστατικά δεν συνιστούν ένοπλη επίθεση, επομένως δεν είναι νοητή ή άσκηση δικαιώματος νόμιμης άμυνας.

Ανάλογα ισχύουν για την τυχόν προσπάθεια θεμελίωσης της νομιμότητας της ρωσικής επέμβασης στη χρήση βίας λόγω Ευθύνης Προστασίας (Responsibility to Protect: R2P) του πληθυσμού ρωσικής εθνικότητας. Η Ευθύνη Προστασίας ανακύπτει σε περιπτώσεις που εθνικές κυβερνήσεις παρέχουν ανεπαρκή προστασία σε πληθυσμούς σε βάρος των οποίων διαπράττονται εγκλήματα πολέμου, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας ή γενοκτονία. Στις περιπτώσεις αυτές, οι οποίες κρίνονται πάντοτε χωριστά και μετά από διαβούλευση με τους αρμόδιους περιφερειακούς οργανισμούς, το Συμβούλιο Ασφαλείας μπορεί, ως ύστατη λύση, να αναλάβει δράση κατά το Κεφάλαιο VII του Χάρτη,¹⁸⁴ αποκλειστικά προκειμένου να αποτραπεί η τέλεση των πιο πάνω πράξεων, οι οποίες συνιστούν διεθνή εγκλήματα κατά το Καταστατικό της Ρώμης. Ως περίπτωση εφαρμογής του δόγματος περί Ευθύνης Προστασίας αναφέρεται το Ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας 1973 (2011), με το οποίο παρασχέθηκε η εξουσιοδότηση για τη λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων, με σκοπό την προστασία πολιτών που κατοικούσαν σε περιοχές της Λιβύης και επιβλήθηκε ζώνη απαγόρευσης πτήσεων στον εναέριο χώρο της.¹⁸⁵ Όμως, εν προκειμένω, δε συνέτρεξε καμία από τις προϋποθέσεις της Ευθύνης Προστασίας, με αποτέλεσμα να είναι αβάσιμη η επίκλησή της.^{186 187} Η δε πρόδρομη της

¹⁸³ Salushev, σελ. 43.

¹⁸⁴ 18. UN General Assembly, 2005 World Summit Outcome, A/RES60/1 της 16-9-2005, παρ. 139. Επίσης: The Responsibility to Protect, Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, December 2001.

¹⁸⁵ Στο Προοίμιο του Ψηφίσματος 1973 (2011) αναφέρεται: «...*Reiterating the responsibility of the Libyan authorities to protect the Libyan population and reaffirming that parties to armed conflicts bear the primary responsibility to take all feasible steps to ensure the protection of civilians...*».

¹⁸⁶ Marxsen, The Crimea Crisis – An International Law Perspective, σελ. 374.

¹⁸⁷ Kranz, σελ. 216-217.

Ευθύνης Προστασίας «Ανθρωπιστική Επέμβαση» (Humanitarian Intervention), ήτοι η μονομερής χρήση βίας για τους ίδιους σκοπούς, χωρίς εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας, κατά την απολύτως κρατούσα πλέον άποψη τόσο στην πρακτική των κρατών, όσο και στη θεωρία, δεν είναι συμβατή με το διεθνές δίκαιο.¹⁸⁸

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΠΟΣΧΙΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΥΚΡΑΝΙΑ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ Α'

Η ΑΠΟΣΧΙΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΔΙΑΘΕΣΗΣ

1. Η ΚΡΙΜΑΙΑ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ

Ι) Το δημοψήφισμα περί «επανένωσης» με τη Ρωσία

Στις 6 Μαρτίου 2014, το κοινοβούλιο της Κριμαίας, με το Ψήφισμα 1702/6-14,¹⁸⁹ αποφάσισε τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για τις 16 Μαρτίου, με τα εξής ερωτήματα: «1) Υποστηρίζετε την επανένωση της Κριμαίας με τη Ρωσία, με όλα τα δικαιώματα του ομόσπονδου κράτους της Ρωσικής Ομοσπονδίας; 2) Υποστηρίζετε την επαναφορά του Συντάγματος της Δημοκρατίας της Κριμαίας

¹⁸⁸ Rodley, Sir N., «Humanitarian Intervention» σε The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law (edited by M. Weller), Oxford University Press, 2015, σελ. 775-798, ιδίως συμπεράσματα σελ. 793-794.

¹⁸⁹ MUNLAWS, σελ. 7.

του 1992 και την ιδιότητα της Κριμαίας ως μέρους της Ουκρανίας;»¹⁹⁰ Παρ' όλα αυτά, ως ερώτημα δεν περιλαμβανόταν η διατήρηση του status quo της Κριμαίας ως αυτόνομης δημοκρατίας της Ουκρανίας και υπό το ισχύον σύνταγμά της. Επίσης, το Δημοτικό Συμβούλιο της Σεβαστούπολης προκήρυξε, για την ίδια ημερομηνία, δημοψήφισμα για την κατάσταση της Σεβαστούπολης, προσθέτοντας στα προαναφερόμενα ερωτήματα ένα ακόμη, το οποίο είχε ως ακολούθως: «Να ενταχθεί η Σεβαστούπολη στη Ρωσική Ομοσπονδία, ως μέρος της Ρωσικής Ομοσπονδίας;»¹⁹¹ Εντούτοις, η προκήρυξη και διενέργεια τοπικών δημοψηφισμάτων για εδαφικά ζητήματα απαγορεύεται από το άρθρο 73 του ουκρανικού συντάγματος, ενώ το άρθρο 138 περ. 2 προβλέπει τη διεξαγωγή δημοψηφισμάτων στο έδαφος της Κριμαίας, μόνο όμως για τοπικά ζητήματα. Επίσης, κατά την περίοδο πριν από το δημοψήφισμα, οι στρατιωτικές δυνάμεις της ρωσικής ομοσπονδίας προέβησαν στην απαγόρευση της μετάδοσης όλων των ουκρανικών τηλεοπτικών σταθμών, καθώς και στη διακοπή λειτουργίας του αερολιμένα της Συμφερόπολης, με αποτέλεσμα να παύσει η διανομή στην Κριμαία τύπου, ο οποίος εκδιδόταν κατά κύριο λόγο στη ρωσική γλώσσα. Ταυτόχρονα, αναφέρθηκαν περιστατικά εκφοβισμού και άσκησης σωματικής και λεκτικής βίας από μέλη της «πολιτοφυλακής αυτοάμυνας» σε βάρος επικριτών του δημοψηφίσματος, καθώς και μελών της μειονότητας των Τατάρων της Κριμαίας, ενώ, επιπλέον, 15 ουκρανοί δημοσιογράφοι απήχθησαν και κρατήθηκαν.¹⁹² Τελικά, σύμφωνα με τις τοπικές αρχές, συμμετείχε στο δημοψήφισμα ποσοστό 81,3% του εκλογικού σώματος της Κριμαίας, εκ του οποίου ποσοστό 96,77% τάχθηκε υπέρ της επανένωσης της Κριμαίας με τη Ρωσία, απαντώντας καταφατικά στο πρώτο από τα δύο ερωτήματα του ψηφοδέλτιου. Επίσης, ποσοστό 95,6% τάχθηκε υπέρ της ένταξης της Σεβαστούπολης στη Ρωσική Ομοσπονδία.¹⁹³

¹⁹⁰ Zadorozhny, O., Comparative Characteristic of the Crimea and Kosovo Cases: International Law Analysis, European Political and Law Discourse, Vol. 1, Issue 3, 2014, σελ. 4 επ.

¹⁹¹ Ibid, σελ. 5.

¹⁹² Bebler, Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict, Romanian Journal of European Affairs, σελ. 42.

¹⁹³ Zadorozhny, σελ. 5.

Εντούτοις, η διοργάνωση του δημοψηφίσματος δεν ανταποκρινόταν στα διεθνή πρότυπα για τη διοργάνωση δημοψηφισμάτων,¹⁹⁴ όπως αυτά έχουν τεθεί σε διεθνή συμβατικά κείμενα, τα οποία έχει κυρώσει η Ουκρανία: Ειδικότερα, στο άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και στο άρθρο 25 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα ορίζεται ότι η διενέργεια εκλογών πρέπει να διέπεται από τις αρχές της καθολικότητας, της ισότητας και της ελεύθερης έκφρασης της λαϊκής θέλησης. Επίσης, η Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δημοκρατία μέσω του Δικαίου, γνωστή ως Επιτροπή Βενετίας, έχει συντάξει Κώδικα Καλών Πρακτικών επί Δημοψηφισμάτων,¹⁹⁵ ο οποίος, αν και δεν αποτελεί κείμενο δεσμευτικού χαρακτήρα, μετουσιώνει τις αρχές αυτές σε διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα, τα οποία αντανακλώνται στην πρακτική των κρατών που διοργανώνουν δημοψηφίσματα, κατ' εφαρμογή των συμβάσεων που προαναφέρθηκαν. Αντίθετα προς τις σχετικές επιταγές, το δημοψήφισμα διεξήχθη υπό την παρουσία στρατιωτικών δυνάμεων και χωρίς την απαιτούμενη ουδετερότητα των αρχών που το διοργάνωσαν. Τα ερωτήματα του δημοψηφίσματος δεν επέτρεπαν την απάντηση με ένα απλό «ναι» ή «όχι»,¹⁹⁶ δεδομένου ότι παραλείφθηκε ένα νοητό τρίτο ερώτημα, ενώ δεν είχε ψηφιστεί νομοθεσία που να ρυθμίζει τη διεξαγωγή του.¹⁹⁷ Παράλληλα, το αποτέλεσμα δεν επιβεβαιώθηκε από διεθνείς παρατηρητές, καθώς ο ασκών καθήκοντα Προεδρίας στον ΟΑΣΕ Didier Burkhalter είχε απορρίψει στις 11 Μαρτίου αίτημα των αρχών της Κριμαίας για αποστολή παρατηρητών, επικαλούμενος τον αντισυνταγματικό χαρακτήρα του δημοψηφίσματος, ενώ το αίτημα δεν προερχόταν από κράτος που συμμετέχει στον ΟΑΣΕ.¹⁹⁸ Κατόπιν τούτων, η Επιτροπή Βενετίας εξέδωσε στις 21 Μαρτίου γνωμοδότηση, σύμφωνα με την οποία το δημοψήφισμα στην Κριμαία αντέβαινε στο ουκρανικό σύνταγμα, ενώ οι συνθήκες που επικρατούσαν στην

¹⁹⁴ Marxsen, *The Crimea Crisis – An International Law Perspective*, σελ. 382.

¹⁹⁵ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Code of Good Practice on Referendums*, CDL-AD (2007) 008, Study No. 371/2006, Strasbourg, 19 March 2007.

¹⁹⁶ *Ibid*, I, 3.1.

¹⁹⁷ *Ibid*, II, 1.

¹⁹⁸ Bebler, *Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict*, *Romanian Journal of European Affairs*, σελ. 43.

Κριμαία δεν επέτρεπαν τη διεξαγωγή του σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά δημοκρατικά πρότυπα.¹⁹⁹

II) Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κριμαίας και η ενσωμάτωσή της στη Ρωσία

Στο μεταξύ, από τις 11 Μαρτίου, το Ανώτατο Συμβούλιο της Κριμαίας και το Δημοτικό Συμβούλιο της Σεβαστούπολης είχαν από κοινού προβεί στην ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας και της Σεβαστούπολης.²⁰⁰ Στο σχετικό κείμενο αναφερόταν ότι σε περίπτωση που στο δημοψήφισμα επικρατούσε η καταφατική απάντηση στο πρώτο ερώτημα, η Κριμαία θα ανακηρυσσόταν ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος, το οποίο θα αποτελούσε νέα συστατική οντότητα της Ρωσικής Ομοσπονδίας, βάσει μεταξύ τους διακρατικής συνθήκης. Στις 17 Μαρτίου, επομένη του δημοψηφίσματος, ο Πρόεδρος Putin υπέγραψε εκτελεστικό διάταγμα περί αναγνώρισης της Κριμαίας ως ανεξάρτητου κράτους. Στις 18 Μαρτίου συνάφθηκε η Συνθήκη μεταξύ της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της Δημοκρατίας της Κριμαίας για την Αποδοχή της της Δημοκρατίας της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία και για τη Δημιουργία Νέων Ομόσπονδων Οντοτήτων εντός της Ρωσικής Ομοσπονδίας,²⁰¹ για την εκτέλεση της οποίας ο Πρόεδρος Putin υπέγραψε αυθημερόν σχετικό διάταγμα. Στις 19 Μαρτίου, κατ' εφαρμογή του άρθρου 84 περ. δ' του ρωσικού συντάγματος και του άρθρου 15 του ομοσπονδιακού νόμου περί διεθνών συνθηκών, ο Πρόεδρος Putin υπέβαλε προς το ρωσικό κοινοβούλιο ομοσπονδιακό νομοσχέδιο περί προσχώρησης της Δημοκρατίας της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία και δημιουργίας νέων συστατικών οντοτήτων εντός της Ρωσίας, το οποίο ψηφίσθηκε στις 21 Μαρτίου. Για τους σκοπούς του εσωτερικού ρωσικού δικαίου, αυτή είναι η ημερομηνία ενσωμάτωσης της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία. Δύο ημέρες

¹⁹⁹ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Opinion on «Whether the Decision Taken by the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea in Ukraine to organise a Referendum on Becoming a Constituent Territory of the Russian Federation or Restoring Crimea's 1992 Constitution is Compatible with Constitutional Principles», CDL-AD (2014) 002, Opinion No. 762/2014, Venice, 21 March 2014.

²⁰⁰ Pronin, A., Republic of Crimea: A Two-Day State, Russian Law Journal, Vol. III (2015), Issue 1, σελ. 135.

²⁰¹ Το μεταφρασμένο στην αγγλική κείμενο της συνθήκης παρατίθεται από τον Pronin, ό.π., σελ. 137 επ.

πριν, κατόπιν σχετικού αιτήματος του Putin, το συνταγματικό δικαστήριο της Ρωσικής Ομοσπονδίας είχε γνωμοδοτήσει σχετικά με τη συνταγματικότητα της συμφωνίας, την οποία αποκαλούσε «Διεθνή Συνθήκη», αποφαινόμενο καταφατικά.²⁰²

2. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΔΙΑΘΕΣΗΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

Ι) Περιεχόμενο και διακρίσεις

Οι προαναφερόμενες πράξεις εσωτερικού δικαίου δεν επαρκούν για να εξηγήσουν την ένταξη της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία. Από τον προηγούμενο αιώνα, αποφάσεις εθνικών²⁰³ και διεθνών²⁰⁴ δικαιοδοτικών οργάνων έχουν αναγνωρίσει το γεγονός ότι οι σχέσεις και υποχρεώσεις μεταξύ κρατών διέπονται από κανόνες δικαίου της διεθνούς και όχι της εσωτερικής έννομης τάξης. Επομένως η απόσχιση της Κριμαίας από την Ουκρανία και η προσάρτησή της στη Ρωσική Ομοσπονδία πρέπει να εξετασθούν από την άποψη της εφαρμογής του διεθνούς δικαίου. Κρίσιμη εν προκειμένω είναι η μελέτη της αρχής της αυτοδιάθεσης, σε συνδυασμό με το φαινόμενο της απόσχισης.

Ως αυτοδιάθεση νοείται το δικαίωμα ενός λαού να καθορίσει την πολιτική, κοινωνική, πολιτιστική, οικονομική και νομική τάξη, εντός της οποίας επιθυμεί να

²⁰² Περίληψη της γνωμοδότησης με τίτλο: «By the Judgment of 19th March, 2014 No. 6-Π/2014 the Constitutional Court gave appraisal of constitutionality of the International Treaty between the Russian Federation and the Republic of Crimea on Admission of the Republic of Crimea into the Russian Federation and Creation of New Subjects in the Composition of the Russian Federation pending its entry into force», διαθέσιμη στο σύνδεσμο:

<http://www.ksrf.ru/en/Decision/Judgments/Documents/Resume19032014.pdf>, χρονολογία προσπέλασης: 20-10-2015.

²⁰³ Privy Council, *Cook and another v. Sir James Gordon Sprigg on Appeal from the Supreme Court of the Colony of the Cape of Good Hope* (1899), 572 και, ιδίως, 578, όπου αναφέρεται: «*It is a well-established principle of law that the transactions of independent States between each other are governed by other laws than those which municipal courts administer*».

²⁰⁴ *Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory*, Advisory Opinion, February 4th, 1932, PCIJ, Fascicule No. 44, σελ. 24, όπου αναφέρεται: «*It should however be observed that, while on the one hand, according to generally accepted principles, a State cannot rely, as against another State, on the provisions of the latter's Constitution, but only on international law and international obligations duly accepted, on the other hand and conversely, a State cannot adduce as against another State its own Constitution with a view to evading obligations incumbent upon it under international law or treaties in force*».

διαβιώσει.²⁰⁵ Το δικαίωμα αυτό, το οποίο αποτελεί τη θεμελιώδη προϋπόθεση για την άσκηση όλων των υπόλοιπων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, προσέλαβε το ειδικότερο περιεχόμενό του μετά από σειρά ιστορικών γεγονότων, όπως η ανεξαρτησία των Αμερικανικών αποικιών, η Γαλλική επανάσταση, η Ελληνική ανεξαρτησία και η ενοποίηση της Γερμανίας και της Ιταλίας, κυρίως όμως με τη διαδικασία αποαποικιοποίησης μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν τα μέλη των Ηνωμένων Εθνών από 51 το 1945 είχαν γίνει 149 τρία έτη αργότερα.²⁰⁶ Για το λόγο αυτό αναφέρεται στα άρθρα 1§2 και 55 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και διαμορφώθηκε περαιτέρω με την πρακτική της Γενικής Συνέλευσης κατά την εφαρμογή των Κεφαλαίων XI περί μη αυτόνομων περιοχών και XII περί Διεθνούς Συστήματος Κηδεμονίας. Καθοριστικά εν προκειμένω ήταν τα Ψηφίσματα 1514 (XV)²⁰⁷ της 14-12-1960 και 1541 (XV)²⁰⁸ της 15-12-1960 της Γενικής Συνέλευσης. Με το πρώτο διακηρύχθηκε ότι η υποβολή λαών σε ξένη υποδούλωση, κυριαρχία και εκμετάλλευση και εκμετάλλευση συνιστά άρνηση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων,²⁰⁹ ενώ στο δεύτερο καθορίστηκε ότι το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης ενός λαού μπορεί να προσλάβει τρεις διαφορετικές μορφές, οδηγώντας είτε στην ανακήρυξή του ως ανεξάρτητου κράτους, είτε στην ελεύθερη σύνδεσή του με άλλο είτε τέλος στην ενσωμάτωσή του σ' αυτό. Όμως η εναργέστερη διατύπωση της αρχής της αυτοδιάθεσης περιλαμβάνεται στο Ψήφισμα 2625 (XXV) της Γενικής Συνέλευσης (Διακήρυξη για τις Φιλικές Σχέσεις), στο οποίο διακηρύσσεται ρητά ότι όλοι οι λαοί έχουν το δικαίωμα να καθορίζουν ελεύθερα, χωρίς εξωτερική παρέμβαση, το πολιτικό καθεστώς και να επιδιώκουν την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξή τους.²¹⁰ Παράλληλα, η ισχύς της αρχής της αυτοδιάθεσης για όλους τους λαούς διακηρύσσεται με έμφαση στο πρώτο εδάφιο του κοινού άρθρου 1 του Διεθνούς

²⁰⁵ MUNLAWS, σελ. 8-9, με παραπομπή σε Alston. P., Goodman, R., International Human Rights, Oxford University Press, 2012, σελ. 610.

²⁰⁶ Kouzehgar, H., Vaseqi, R., Annexation of Crimea to Russia: Contrast Between Right to Self-Determination and Territorial Integrity Preservation in International Law, International Journal of Asian Social Science, 2015, 5 (4), σελ. 191.

²⁰⁷ A/RES/1514 (XV), Declaration on the granting of independence to colonial countries and peoples.

²⁰⁸ A/RES/1541 (XV), Principles which should guide Members in determining whether or not an obligation exists to transmit the information called for under Article 73 e of the Charter.

²⁰⁹ A/RES/1514 (XV), παρ. 1.

²¹⁰ UN Doc A/RES/2625 (XXV), σελ. 123 επ.

Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (1966)²¹¹ και του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (1966),²¹² τα οποία συνάφθηκαν στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών. Τέλος, αντανakλάται σε σειρά αποφάσεων και γνωμοδοτήσεων του Διεθνούς Δικαστηρίου, με κυριότερες εκείνες που εκδόθηκαν στις υποθέσεις για τη συνεχιζόμενη παρουσία της Νότιας Αφρικής στη Ναμίμπια,²¹³ τη Δυτική Σαχάρα,²¹⁴ το Ανατολικό Τιμόρ,²¹⁵ τη συμβατότητα με το διεθνές δίκαιο της μονομερούς ανακήρυξης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου²¹⁶ και τις έννομες συνέπειες της ανέγερσης ενός Τείχους στο κατεχόμενο Παλαιστινιακό έδαφος.²¹⁷ Μάλιστα, στην απόφασή του για το Ανατολικό Τιμόρ, το Δικαστήριο τόνισε ότι η αρχή της αυτοδιάθεσης αποτελεί κανόνα ο οποίος ισχύει *erga omnes*.²¹⁸

Η αυτοδιάθεση διακρίνεται συνήθως σε εσωτερική και εξωτερική: Η πρώτη αφορά τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος, εντός του οποίου ένας λαός μπορεί να ασκήσει τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματά του, καθώς και να συμμετάσχει στην πολιτική ζωή και τη διακυβέρνηση του κράτους του. Αντίθετα, ως εξωτερική αυτοδιάθεση νοείται το δικαίωμα ενός λαού να χωριστεί από το κράτος στο έδαφος του οποίου κατοικεί, προκειμένου να συστήσει νέο κράτος.²¹⁹ Από την άποψη αυτή, η εξωτερική διάθεση είναι απολύτως συναφής με την απόσχιση, η οποία εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο.

II) Έννοια των «λαών»

²¹¹ International Covenant on Civil and Political Rights, United Nations – Treaty Series (1976), Vol. 999, I-14668, σελ. 171 επ.

²¹² International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, United Nations – Treaty Series (1976), Vol. 993, I-14531, σελ. 3 επ.

²¹³ Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), Advisory Opinion, ICJ Reports 1971, p. 16, παρ. 52.

²¹⁴ Western Sahara, Advisory Opinion, ICJ Reports 1975, p. 12, παρ. 54.

²¹⁵ East Timor (Portugal v. Australia), Judgment, ICJ Reports 1995, p. 90, παρ. 29.

²¹⁶ Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, παρ. 79.

²¹⁷ Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, παρ. 88.

²¹⁸ East Timor (Portugal v. Australia), παρ. 29.

²¹⁹ Özsu, U., Ukraine, International Law, and the Political Economy of Self-Determination, German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 433 επ., ιδίως σελ. 436.

Στα προηγούμενα κείμενα, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης επιφυλάσσεται σε «λαούς». Όμως ο ορισμός τους ποικίλλει, ανάλογα με τα εκάστοτε υιοθετούμενα κριτήρια. Στην απόφασή του²²⁰ για την απόσχιση του Κεμπέκ, το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά τόνισε ότι «η ακριβής έννοια του όρου «λαός» παραμένει κάπως αβέβαιη». Τυχόν ταύτιση του λαού με το έθνος συνιστά υπερβολικά περιοριστική ερμηνεία, επειδή είναι μάλλον σπάνια η περίπτωση κατά την οποία ολόκληρος ο λαός ενός κράτους ανήκει στο ίδιο έθνος²²¹. Σύμφωνα με άλλη διάκριση, αποφασιστικό ρόλο διαδραματίζει η κοινή βούληση περισσότερων ανθρώπων να συμβιώσουν ως ένας λαός, όμως αυτό το κριτήριο είναι υποκειμενικό και ευμετάβλητο. Στην εποχή της αποαποικιοποίησης, υποστηριζόταν ότι φορέας του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση δεν ήταν χωριστά κάθε λαός της ίδιας αποικίας αλλά, αντίθετα, κάθε αποικία συνολικά. Η άποψη αυτή συσχέτιζε την αυτοδιάθεση όχι με λαούς αλλά με εδάφη.²²² Πιο πρόσφατα, εμφανίσθηκαν απόψεις οι οποίες αποσυσχετίζουν την αυτοδιάθεση των λαών από εθνογραφικούς όρους:²²³ Για παράδειγμα, ο Καθηγητής Crawford αποκαλεί τους φορείς του σχετικού δικαιώματος ως «μονάδες αυτοδιάθεσης» («self-determination units»), οι οποίες ορίζονται ως τα εδάφη που έχουν καθιερωθεί και αναγνωρισθεί ως χωριστές πολιτικές οντότητες και διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες: 1) μη αυτόνομες περιοχές, υπό την έννοια του Κεφαλαίου XI του Χάρτη· 2) κράτη, υπό την επιφύλαξη των δύο επόμενων περιπτώσεων· 3) άλλα εδάφη που αποτελούν διακριτές πολιτικο-γεωγραφικές περιοχές, των οποίων οι κάτοικοι αυθαίρετα αποκλείονται από τη διακυβέρνηση είτε της περιοχής τους είτε του κράτους τους συνολικά, με αποτέλεσμα οι συγκεκριμένες περιοχές να καθίστανται κατ' αποτέλεσμα μη διακυβερνώμενες και 4) λοιπά εδάφη, στα οποία η αυτοδιάθεση εφαρμόζεται από τα μέρη ως κατάλληλη λύση.²²⁴ Είναι αυτονόητο ότι οι δύο πρώτες κατηγορίες δε σχετίζονται με την περίπτωση της

²²⁰ Reference Re Secession of Quebec [1998] 2 SCR 217, 37 ILM 1342 (1998), παρ. 123.

²²¹ MUNLAWS, σελ. 11.

²²² Carley, P., Self-determination – Sovereignty, Territorial Integrity and the Right to Secession, Report from a Roundtable held in Conjunction with the U.S. Department of State's Policy Planning Staff, United States Institute of Peace, Peaceworks No. 7, March 1996, σελ. 4.

²²³ Borgen, Chr. J., Law, Rhetoric, Strategy: Russia and Self-Determination Before and After Crimea, U.S. Naval War College, International Law Studies, Vol. 91, 2015, σελ. 225-226.

²²⁴ Crawford, J., The Creation of States in International Law, Oxford University Press, 2nd Edition, 2006, σελ. 127.

Κριμαίας. Στη συνέχεια θα εξετασθεί κατά πόσο μπορεί να συμβεί το ίδιο με μία τουλάχιστον από τις υπόλοιπες.

3. ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΑΘΕΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΣΧΙΣΗ

Ι) Πεδίο εφαρμογής της εξωτερικής αυτοδιάθεσης

Αναφέρθηκε προηγουμένως ότι, πέραν των κρατών, ο Χάρτης αναγνωρίζει ρητά το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης σε δύο περιπτώσεις: Στις περιοχές που υπάγονται στο σύστημα κηδεμονίας του Κεφαλαίου XII²²⁵ και στις μη αυτόνομες περιοχές του Κεφαλαίου XI του Χάρτη. Ο ίδιος ο Χάρτης δεν περιέχει ορισμό των μη αυτόνομων περιοχών, αναφέροντας απλά στο άρθρο 73 ότι πρόκειται για εκείνες που οι λαοί τους δεν έχουν ακόμη επιτύχει πλήρη αυτοδιοίκηση. Εξ αιτίας όμως της απροθυμίας ορισμένων κρατών να προβούν, κατ' εφαρμογή του εδαφίου ε' του ίδιου άρθρου, στην υποβολή προς το Γενικό Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών πληροφοριών σχετικά με τις συνθήκες στις περιοχές για τις οποίες ήταν υπεύθυνα, θεωρώντας ότι αποτελούν «υπερπόντιες επαρχίες», η Γενική Συνέλευση υιοθέτησε, στο Ψήφισμα 1541 (XV), το κριτήριο σύμφωνα με το οποίο μη αυτοδιοικούμενη περιοχή είναι έδαφος γεωγραφικά χωριστό και εθνολογικά και/ή πολιτιστικά διακριτό από τη χώρα που το διοικεί και έχει τη μορφή «αποικιακού τύπου», με χαρακτηριστικά διοικητικής, πολιτικής, νομικής, οικονομικής ή ιστορικής φύσης, τα οποία επηρεάζουν τη σχέση του με το μητροπολιτικό κράτος κατά τρόπο ώστε το περί ου ο λόγος έδαφος τίθεται κατά τρόπο αυθαίρετο σε θέση ή κατάσταση υποταγής. Επομένως το κριτήριο δεν εφαρμόζεται για λαούς που κατοικούν σε έδαφος μη διακριτό από γεωγραφική άποψη, έστω κι αν τελούν σε κατάσταση υποταγής προς το μητροπολιτικό κράτος.²²⁶ Η διάκριση αυτή επικράτησε να αναφέρεται ως «θεωρία του αλμυρού νερού» (salt water theory): Η αρχή της εξωτερικής αυτοδιάθεσης μπορούσε να εφαρμοστεί για γεωγραφικά απομακρυσμένα εδάφη, τα οποία χωρίζονται από τα μητροπολιτικά κράτη με θάλασσες ή ωκεανούς, όχι όμως για περιοχές που

²²⁵ Το σύστημα κηδεμονίας είναι ανενεργό από το 1994, όταν το Palau, τελευταίο έδαφος υπό το σχετικό καθεστώς, απέκτησε την ανεξαρτησία του, συνδεόμενο πλέον ελεύθερα με τις ΗΠΑ.

²²⁶ Christakis, Th., Self-determination, Territorial Integrity and Fait Accompli in the Case of Crimea, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* (Heidelberg Journal of International Law), Vol. 75 (1), 2015, σελ. 7.

βρίσκονται εντός του γεωγραφικού κορμού της ίδιας ηπείρου, όπως για παράδειγμα στην ανατολική Ευρώπη, οι οποίες χωρίζονται με ποταμούς.²²⁷ Πίσω απ' αυτήν τη θεωρία υποκρυπτόταν η βούληση της Γενικής Συνέλευσης να αντιμετωπίσει ένα πολύ συγκεκριμένο φαινόμενο: αυτό της αποικιοποίησης υπερπόντιων εδαφών από συγκεκριμένες δυτικές δυνάμεις και ιδίως την Αυστραλία, το Βέλγιο, τη Γαλλία, τις Ηνωμένες Πολιτείες, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ισπανία, τη Νέα Ζηλανδία, την Ολλανδία και την Πορτογαλία. Τα Ηνωμένα Έθνη ενθάρρυναν τους λαούς των περιοχών αυτών να επιζητήσουν την ανεξαρτησία τους, επειδή θεωρούσαν ότι η ευρωπαϊκή αποικιοκρατία συνιστούσε αληθινή μάστιγα για την ανθρωπότητα, η δε διαδικασία της αποαποικιοποίησης δεν αποτέλεσε απειλή για τις διακρατικές σχέσεις και ολοκληρώθηκε κατά τρόπο ταχύ και γεωγραφικά συγκρατημένο,²²⁸ με ελάχιστα εδάφη, στην πλειοψηφία τους υπερπόντια, να διατηρούν πλέον την ιδιότητα των μη αυτοδιοικούμενων.²²⁹

Η θέση αυτή δεν είναι αναντίρρητη, όμως ακόμη και η αντίθετη άποψη, η οποία δέχεται την άσκηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης στη μετααποικιακή περίοδο, υιοθετεί διαφορετικά κριτήρια, εξαρτώντας την²³⁰ από την προστασία ή όχι των θεμελιωδών δικαιωμάτων μίας εθνοτικής ομάδας.²³¹ Παρ' όλα αυτά, η διεθνής πρακτική, ιδίως της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, αρνείται την ιδιότητα του φορέα του δικαιώματος αυτοδιάθεσης σε πληθυσμούς, ομάδες ή άλλες οντότητες πέραν αυτών που κατοικούν σε αποικιακά εδάφη. Εξ άλλου, κανένα διεθνές κείμενο δεν αναγνωρίζει ρητά ούτε

²²⁷ Ibid, με παραπομπή στον Abi-Saab, G., *Cours général de droit international public*, 207 RCADI, 1987 (VII), 1996, σελ. 396.

²²⁸ Christakis, σελ. 8.

²²⁹ Η Ειδική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την Αποαποικιοποίηση (γνωστή Επιτροπή των 24) έχει συντάξει, με ή χωρίς τη συναίνεση των εν λόγω δυνάμεων, κατάλογο εδαφών που παραμένουν μη αυτοδιοικούμενα, τον οποίο ανανεώνει περιοδικά. Αυτή τη στιγμή ο κατάλογος περιλαμβάνει 17 εδάφη (σε παρένθεση αναφέρονται τα μητροπολιτικά κράτη): Δυτική Σαχάρα (Ισπανία), Ανγκουίλα (Ηνωμένο Βασίλειο), Βερμούδα (Ηνωμένο Βασίλειο), Βρετανικές Παρθένες Νήσοι (Ηνωμένο Βασίλειο), Νησιά Κέιμαν (Ηνωμένο Βασίλειο), Νησιά Φώκλαντ (Ηνωμένο Βασίλειο), Μονσεράτ (Ηνωμένο Βασίλειο), Αγία Ελένη (Ηνωμένο Βασίλειο), Νησιά Τερκς και Κέικος (Ηνωμένο Βασίλειο), Αμερικανικές Παρθένες Νήσοι (ΗΠΑ), Γιβραλτάρ (Ηνωμένο Βασίλειο), Αμερικανική Σαμόα (ΗΠΑ), Γαλλική Πολυνησία (Γαλλία), Γκουάμ (ΗΠΑ), Νέα Καληδονία (Γαλλία), Πίτκαιρν (Ηνωμένο Βασίλειο) και Τοκελάου (Νέα Ζηλανδία).

²³⁰ Doswald-Beck, L., *The Legal Validity of Military Intervention by Invitation of the Government*, *British Yearbook of International Law* (1985) 56 (1), σελ. 195 επ.

²³¹ Kranz, σελ. 207-208, 210.

ερμηνεύεται κατά τρόπο ώστε να προσδίδει το δικαίωμα της απόσχισης σε κάθε εθνοτική ομάδα. Αντίθετα, στη Διακήρυξη για τις Φιλικές Σχέσεις αναφέρεται ρητά ότι τίποτε απ' όσα αναφέρονται στις παραγράφους για την αρχή της αυτοδιάθεσης δε θα ερμηνεύεται κατά τρόπο που να επιτρέπει ή να ενθαρρύνει οποιαδήποτε ενέργεια η οποία θα διαμέλιζε ή θα έβλαπτε, ολικά ή μερικά, την εδαφική ακεραιότητα ή την πολιτική ενότητα κυρίαρχων και ανεξάρτητων κρατών, τα οποία τελούν σε συμμόρφωση με την αρχή των ίσων δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των λαών και των οποίων η κυβέρνηση αντιπροσωπεύει ολόκληρο το λαό τους, χωρίς διάκριση φυλής, καταγωγής ή χρώματος. Είναι προφανές ότι πίσω από τη διατύπωση αυτή βρίσκεται η βούληση της διεθνούς κοινότητας να μην ανοίξει το κουτί της Πανδώρας, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα της απόσχισης σε περίπου 6.000 εθνοτικές ομάδες παγκοσμίως.²³²

II) Απόσχιση και διεθνές δίκαιο

Επομένως το διεθνές δίκαιο δεν ενθαρρύνει την απόσχιση, αυτό όμως δε σημαίνει ότι την απαγορεύει. Όπως τόνισε το Διεθνές Δικαστήριο στη γνωμοδότηση για την ανεξαρτησία του Κοσόβου, το γενικό διεθνές δίκαιο δεν περιέχει εφαρμόσιμες απαγορεύσεις σχετικά με τις διακηρύξεις ανεξαρτησίας.²³³ Όμως οι διακηρύξεις αυτές, ακόμη κι αν παραβιάζουν το εσωτερικό δίκαιο, συνιστούν για το διεθνές δίκαιο απλά «γεγονότα», σύμφωνα με την απόφαση του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης στην υπόθεση για τα Γερμανικά συμφέροντα στην Πολωνική Άνω Σιλεσία,²³⁴ καθώς και τη γνωμοδότηση υπ' αριθμ. 1 της Επιτροπής Badinter αναφορικά με τη διάλυση ή μη της πρώην Γιουγκοσλαβίας.²³⁵ Από την πρακτική αυτή συνάγεται το συμπέρασμα ότι το διεθνές δίκαιο αντιμετωπίζει την απόσχιση ως πραγματικό γεγονός. Σε άλλο σημείο της γνωμοδότησης για την ανεξαρτησία του Κοσόβου, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, υπήρξαν διακηρύξεις ανεξαρτησίας

²³² Christakis, σελ. 8.

²³³ Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, παρ. 84.

²³⁴ Case concerning certain German interests in Polish Upper Silesia (The Merits), Series A, No. 7, σελ. 19.

²³⁵ Pellet, A., The Opinions of the Badinter Arbitration Committee – A Second Breath for the Self-Determination of Peoples, Appendix: Opinions of the Arbitration Committee, The European Journal of International Law, Vol. 3 (1992), No. 1, σελ. 182.

έξω από το πλαίσιο της αποαποικιοποίησης και ότι, η σχετική πρακτική των κρατών δεν υποδεικνύει την εμφάνιση ενός νέου κανόνα στο διεθνές δίκαιο, ο οποίος να απαγορεύει της διακηρύξεις ανεξαρτησίας σ' αυτές τις περιπτώσεις.²³⁶ Με τη γνωμοδότησή του αυτή το Δικαστήριο, κατά μία άποψη, έλαβε θέση απέναντι στο ζήτημα μίας, ιδιόρρυθμης μάλιστα, ανακήρυξης ανεξαρτησίας και δεν ερμήνευσε, ούτε συνήγαγε κάποιον κανόνα του διεθνούς δικαίου αναφορικά με το θέμα της δημιουργίας νέων κρατών.²³⁷ Πάντως, σύμφωνα με αντίθετη άποψη, η διάκριση αυτή υπήρξε εξαιρετικά φορμαλιστική.²³⁸

Σε κάθε περίπτωση, παρά τις επικρίσεις που συγκέντρωσε ο διαχωρισμός αυτός,²³⁹ είναι γεγονός ότι για να επιτύχει το σκοπό του οποιοδήποτε αποσχιστικό κίνημα, πρέπει να πείσει τα μέλη της διεθνούς κοινότητας ότι έχει εκφύγει από την έννομη τάξη του προκατόχου κράτους και ότι έχει επιβάλει και διατηρεί τη δική του εξουσία στο δικό του έδαφος, με αποτέλεσμα να μην υπόκειται σε καμία άλλη εξουσία, εκτός από το διεθνές δίκαιο, ήτοι να πληροί το κριτήριο του αποτελεσματικού ελέγχου.²⁴⁰ Όμως, παρατηρείται ότι ακόμη και παρά την επίτευξη αποτελεσματικού ελέγχου κατά μόνιμο και διαρκή τρόπο, οντότητες που έχουν διακηρύξει την ανεξαρτησία τους εδώ και δεκαετίες, δεν αναγνωρίζονται από τη διεθνή κοινότητα ως κράτη. Χαρακτηριστικά είναι εν προκειμένω τα παραδείγματα της Σομαλιλάνδης, της Υπερδνειστερίας, της Αμπχαζίας / Νότιας Οσετίας, του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και της Τσετσενίας, που ενώ έχουν διακηρύξει την ανεξαρτησία τους κατά τα έτη 1990-1991, έχουν αναγνωρισθεί από ελάχιστα ή κανένα κράτη διεθνώς, συναντώντας ταυτόχρονα τη σθεναρή αντίσταση των προκατόχων κρατών της Σομαλίας, της Μολδαβίας, της Γεωργίας, του Αζερμπαϊτζάν και της Ρωσίας αντίστοιχα.²⁴¹ Για το λόγο αυτό ο Καθηγητής Crawford παρατηρεί ότι η συναίνεση του προκατόχου κράτους είναι απαραίτητη τουλάχιστον έως το χρονικό σημείο κατά το οποίο η αποσχιστική

²³⁶ Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, παρ. 79.

²³⁷ Grant, σελ. 24.

²³⁸ Hannum, H., The Advisory Opinion on Kosovo: An Opportunity Lost, or a Poisoned Chalice Refused?, *Leiden Journal of International Law*, 24 (2011), σελ. 159.

²³⁹ Vidmar, J., The Annexation of Crimea and the Boundaries of the Will of the People, *German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence*, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ.374-375.

²⁴⁰ Christakis, σελ. 14.

²⁴¹ Ibid, σελ. 15.

οντότητα έχει επιβάλει τον έλεγχο της σε βαθμό ώστε να αποκλείεται κάθε πιθανότητα επιστροφής στην προγενέστερη κατάσταση.²⁴² Επομένως, συνάγεται το συμπέρασμα ότι το διεθνές δίκαιο όχι απλά δεν ενθαρρύνει την απόσχιση αλλά, επιπρόσθετα, αναγνωρίζει τεκμήριο κατά του αποτελεσματικού ελέγχου και υπέρ της εδαφικής ακεραιότητας του προκατόχου κράτους.²⁴³

III) «Αποκαταστατική» απόσχιση

Τη θεωρία απασχολεί έντονα το ζήτημα της αποκαλούμενης «θεραπευτικής» ή «αποκαταστατικής» απόσχισης (remedial secession). Πρόκειται για την περίπτωση κατά την οποία στο εσωτερικό ενός κράτους σημειώνονται μαζικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ορισμένης κοινότητας ή ομάδας, σε βαθμό που καθίσταται αδύνατο στα μέλη της να ασκήσουν το δικαίωμα της εσωτερικής αυτοδιάθεσης, με αποτέλεσμα να μην απομένει παρά η απόσχισή της από το συγκεκριμένο κράτος, ως έσχατη θεραπεία (ultimum refugium). Διασημότερη εν προκειμένω είναι η αναφορά του Ανώτατου Δικαστηρίου του Καναδά, το οποίο, στην υπόθεση για την απόσχιση του Κεμπέκ τόνισε, ως obiter dictum, ότι το δικαίωμα στην εξωτερική αυτοδιάθεση, το οποίο στην περίπτωση εκείνη λάμβανε την αναγνώριση του δικαιώματος σε μονομερή απόσχιση, παράγεται μόνο σε ακραίες περιπτώσεις και, ακόμη και τότε, υπό προσεκτικά προσδιορισμένες περιστάσεις.²⁴⁴ Είχε προηγηθεί η αναφορά της Διεθνούς Επιτροπής Νομικών για τις Νήσους Åland, η οποία είχε δεν είχε αποκλείσει τη γένεση συνεπειών διεθνούς φύσης για το εμπλεκόμενο κράτος, σε περίπτωση κατάφωρης και συνεχόμενης κατάχρησης εξουσίας, σε βάρος μέρους του πληθυσμού του.²⁴⁵ Επίσης, σχετική αν και λιγότερο γνωστή αναφορά, πραγματοποίησαν οι δικαστές του ΕΔΔΑ L. Wildhaber και R. Ryssdal στην απόφαση επί της υπόθεσης Λοϊζίδου κατά Τουρκίας, στην οποία ανέφεραν ότι οι λαοί μπορούν να ασκήσουν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, αν τα ανθρώπινα δικαιώματά τους καταπατώνται κατά τρόπο συστηματικό και κατάφωρο, ή αν

²⁴² Crawford, J., State Practice and International Law in Relation to Secession, British Yearbook of International Law, Vol. 69 (1), 1998, σελ. 117.

²⁴³ Christakis, σελ. 16.

²⁴⁴ Reference Re Secession of Quebec [1998] 2 SCR 217, 37 ILM 1342 (1998), παρ. 126.

²⁴⁵ Report of the International Committee of Jurists entrusted by the Council of the League of Nations with the task of giving an advisory opinion upon the legal aspects of the Åland Islands question, League of Nations-Official Journal, Special Supplement No. 3, σελ. 3 επ.

αντιπροσωπεύονται ανεπαρκώς ή κατά αντιδημοκρατικό τρόπο. Στις περιπτώσεις αυτές, σημειώνουν, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης αποτελεί εργαλείο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αποκαταστήσει τα διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δημοκρατίας.²⁴⁶

Εντούτοις, πέραν των ανωτέρω μεμονωμένων αναφορών, η θεωρία της αποκαταστατικής απόσχισης δεν αναφέρεται ρητά σε οποιαδήποτε διεθνή συνθήκη,²⁴⁷ ούτε έχει τύχει εφαρμογής από οποιαδήποτε απόφαση διεθνούς δικαιοδοτικού οργάνου. Αντίστοιχα αρνητική είναι η σχετική πρακτική των κρατών: Για παράδειγμα, ενώ οι τρεις βαλτικές δημοκρατίες της Λιθουανίας, Εσθονίας και Λεττονίας ανακήρυξαν την ανεξαρτησία τους στις 11 Μαρτίου 1990, 20 Αυγούστου 1991 και 21 Αυγούστου 1991 και αναγνωρίστηκαν ως κράτη από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα στις 27 Αυγούστου του ίδιου έτους, οι αιτήσεις τους για ένταξη στα Ηνωμένα Έθνη δεν εξετάσθηκαν παρά στις 12 Σεπτεμβρίου, έξι ημέρες μετά την αναγνώρισή τους από την προκάτοχο Σοβιετική Ένωση. Από το γεγονός αυτό συνάγεται το συμπέρασμα ότι η συναίνεση της τελευταίας εξακολουθούσε να είναι νομικά σημαντική, με αποτέλεσμα να αποκλείει την αποκαταστατική απόσχιση.²⁴⁸ Επίσης, η Επιτροπή Badinter, στη γνωμοδότηση υπ' αριθμ. 1,²⁴⁹ απέρριψε ρητά τον ισχυρισμό ορισμένων κρατών, ιδίως της Σλοβενίας και της Κροατίας, ότι η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας τους οφείλεται σε αποκαταστατική απόσχιση, αποδίδοντάς την αντίθετα στη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας, ενώ κανένα κράτος δεν προέβη στην αναγνώρισή τους πριν την έκδοση της γνωμοδότησης της Επιτροπής.²⁵⁰ Η δε ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Κοσόβου θεωρείται εξαιρετικά ιδιόρρυθμη (*sui generis*) περίπτωση: Κατά τη διαδικασία ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου, ορισμένα κράτη υποστήριξαν την εφαρμογή της θεωρίας,²⁵¹ άλλα την απέρριψαν,²⁵² ενώ το ίδιο το Δικαστήριο

²⁴⁶ European Court of Human Rights, Case of Loizidou v. Turkey, Concurring Opinion of Judge Wildhaber, Joined by Judge Ryssdal.

²⁴⁷ Borgen, σελ. 231.

²⁴⁸ Vidmar, Remedial Secession in International Law: Theory and (Lack of) Practice, σελ. 44.

²⁴⁹ Pellet, σελ. 182-183.

²⁵⁰ Vidmar, Remedial Secession in International Law: Theory and (Lack of) Practice, σελ. 47.

²⁵¹ Αλβανία, Ελβετία, Εσθονία, Γερμανία, Ιορδανία, Ιρλανδία, Κόσοβο, Λιθουανία, Μαλδίβες, Ολλανδία, Πολωνία, Ρωσία, Σλοβενία και Φινλανδία.

²⁵² Αργεντινή, Αζερμπαϊτζάν, Βενεζουέλα, Βιετνάμ, Βολιβία, Βραζιλία, Ιράν, Ισπανία, Κίνα, Κύπρος, Λευκορωσία, Μπουρούντι, Ρουμανία, Σερβία και Σλοβακία.

απέφυγε να λάβει θέση. Ορισμένοι συγγραφείς^{253 254} θεωρούν ως μόνη περίπτωση αποκαταστατικής απόσχισης την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Μπαγκλαντές: Μετά την ανάδειξη του Συνδέσμου Awami, υπέρμαχου της ανεξαρτησίας του Ανατολικού Πακιστάν, ως νικητή στις εκλογές του Δεκεμβρίου 1970, ξέσπασαν εχθροπραξίες και επιβλήθηκε στρατιωτικός νόμος στο Ανατολικό Πακιστάν, με αποτέλεσμα τις μαζικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στις 17 Απριλίου 1971 ο Σύνδεσμος Awami ανακήρυξε την ανεξαρτησία του Ανατολικού Πακιστάν, ενώ στις 3 Δεκεμβρίου παρενέβη στην ένοπλη σύγκρουση η Ινδία, η οποία, τρεις ημέρες αργότερα, αναγνώρισε την ανεξαρτησία της περιοχής που πλέον αποκαλούνταν Μπαγκλαντές. Στις 17 Δεκεμβρίου τα πακιστανικά στρατεύματα παραδόθηκαν, ενώ έως το Φεβρουάριο 1972, ακόμη 33 κράτη είχαν προβεί στην αναγνώριση του Μπαγκλαντές. Και πάλι όμως, το Μπαγκλαντές προσχώρησε στα Ηνωμένα Έθνη μόνο μετά την αναγνώρισή του από το Πακιστάν το 1974. Επομένως, από τη συσσωρευμένη έως τώρα πρακτική δεν μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι η αποκαταστατική απόσχιση αποτελεί κανόνα του διεθνούς δικαίου. Η παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ακόμη και όταν προσλαμβάνει βαρεία ή συστηματική μορφή, συνεχίζει να αντιμετωπίζεται από την άποψη του διεθνούς δικαίου με προσφυγή σε διεθνή δικαιοδοτικά όργανα, προσαρμογή της εθνικής νομοθεσίας στα διεθνή πρότυπα, διεθνή παρατήρηση και επιβολή κυρώσεων, όχι όμως με το διαμελισμό κρατών.²⁵⁵

IV) Απόσχιση κατόπιν παράνομης χρήσης βίας

Ο κανόνας ότι το διεθνές δίκαιο δεν απαγορεύει την απόσχιση κάμπτεται στην περίπτωση κατά την οποία η απόσχιση προκύπτει μετά από σοβαρή παραβίαση κανόνα επιτακτικού δικαίου (*jus cogens*).²⁵⁶ Αυτό τόνισε το Διεθνές Δικαστήριο στη γνωμοδότησή του για την ανεξαρτησία του Κοσόβου, αναφέροντας ότι η μη νομιμότητα διακηρύξεων ανεξαρτησίας δεν προέκυπτε από το μονομερή χαρακτήρα τους αλλά από το γεγονός ότι συνδέονταν με την

²⁵³ Crawford, J., *The Creation of States in International Law*, σελ. 415.

²⁵⁴ Vidmar, *Remedial Secession in International Law: Theory and (Lack of) Practice*, σελ. 43.

²⁵⁵ Borgen, σελ. 231.

²⁵⁶ Christakis, σελ. 17.

παράνομη χρήση βίας ή άλλες κατάφωρες παραβιάσεις θεμελιωδών κανόνων του διεθνούς δικαίου.²⁵⁷ Με τη θεώρηση αυτή, το φαινόμενο της απόσχισης παύει να αποτελεί απλό «γεγονός» για το διεθνές δίκαιο και αποκτά μία κανονιστική διάσταση.²⁵⁸ Ο εν λόγω κανόνας είναι γνωστός ως «Δόγμα Stimson», από το επώνυμο του Υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ Henry Stimson, ο οποίος, κατά τη διάρκεια της κρίσης της Μαντζουρίας, προέβη στην αποστολή πανομοιότυπων τηλεγραφημάτων προς την Κίνα και την Ιαπωνία, με τα οποία ειδοποιούσε ότι οι ΗΠΑ θα αρνούνταν να προβούν στην αναγνώριση *de facto* καταστάσεων που θα παρέβλαπταν τα δικαιώματα των ΗΠΑ και της Κίνας, τα οποία πηγάζαν από μεταξύ τους συνθήκες ή την εδαφική ακεραιότητα και πολιτική ανεξαρτησία της τελευταίας.²⁵⁹ Πρόκειται για υποπερίπτωση εφαρμογής του κανόνα σύμφωνα με τον οποίο δεν παράγεται δίκαιο από την αδικία (*ex injuria jus non oritur*) και ο οποίος αποτελεί γενική αρχή του διεθνούς δικαίου,²⁶⁰ η οποία περιλαμβάνεται στη Διακήρυξη για τις Φιλικές Σχέσεις και ευθυγραμμίζεται πλήρως με τα άρθρα 40 και 41 των άρθρων της Επιτροπής του Διεθνούς Δικαίου για την ευθύνη των κρατών από διεθνείς αδικοπραξίες. Τα άρθρα αυτά απαγορεύουν την αναγνώριση και την παροχή συνδρομής στη διατήρηση οποιασδήποτε κατάστασης η οποία προκύπτει από κατάφωρη ή συστηματική παραβίαση επιτακτικού κανόνα του γενικού διεθνούς δικαίου. Συνδυασμένη αναφορά στα εν λόγω άρθρα πραγματοποίησε το Διεθνές Δικαστήριο με τη γνωμοδότηση για το Τείχος στην Παλαιστίνη, αναφέροντας στο διατακτικό της ότι όλα τα κράτη υπέχουν την υποχρέωση να μην αναγνωρίζουν την παράνομη κατάσταση που προκύπτει από την κατασκευή ενός τείχους και να μην παρέχουν συνδρομή στη διατήρηση της κατάστασης που δημιουργείται από μία τέτοια κατασκευή.²⁶¹ Κατ' εφαρμογή αυτού του εξαιρετικού κανόνα, η διεθνής κοινότητα έχει αρνηθεί την αναγνώριση των αποτελεσμάτων της ιαπωνικής εισβολής στη Μαντζουρία, της

²⁵⁷ Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, παρ. 81.

²⁵⁸ Christakis, σελ. 17.

²⁵⁹ Milano, E., The non-recognition of Russia's annexation of Crimea: three different legal approaches and one unanswered question, Questions of International Law, Zoom Out I (2014), σελ. 36.

²⁶⁰ Corten, σελ. 36.

²⁶¹ Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, παρ. 163.

κατοχής της Ναμίμπια από τη Νότια Αφρική,²⁶² της προσάρτησης των υψιπέδων του Γκολάν από το Ισραήλ²⁶³, καθώς και της ανακήρυξης της αποκαλούμενης «Τουρκικής Δημοκρατίας Βόρειας Κύπρου».²⁶⁴ Μάλιστα η σταθερή άρνηση αναγνώρισης του τελευταίου μορφώματος επαναλαμβάνεται σταθερά σε αποφάσεις οργάνων διεθνών οργανισμών και δικαιοδοτικών οργάνων, όπως ενδεικτικά στην απόφαση του ΕΔΔΑ επί της υπόθεσης Λοϊζίδου κατά Τουρκίας, με την οποία απορρίφθηκε το επιχείρημα ότι η «Τουρκική Δημοκρατία Βόρειας Κύπρου» αποτελεί ανεξάρτητο κράτος.²⁶⁵ Και μπορεί της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου το 2008 να είχε προηγηθεί η παράνομη χρήση βίας εκ μέρους του NATO το 1999 (Επιχείρηση Allied Force), όμως το Δικαστήριο αποσυνέδεσε τα δύο περιστατικά, κατά μία άποψη λόγω της παρεμβολής του Ψηφίσματος του Συμβουλίου Ασφαλείας 1244 (1999), με το οποίο εγκαθιδρύθηκε η Ενδιάμεση Αποστολή Διοίκησης των Ηνωμένων Εθνών στο Κόσοβο (UNMIK).²⁶⁶ Γενικότερα, η αναγνώριση εννόμων αποτελεσμάτων σε καταστάσεις που προέκυψαν μέσω της χρήσης βίας δε γίνεται δεκτή από το διεθνές δίκαιο: Ενδεικτικά, το άρθρο 52 της Σύμβασης της Βιέννης για το δίκαιο των συνθηκών απαγγέλλει την ακυρότητα συνθήκης εάν η σύναψή της επιτεύχθηκε με απειλή ή χρήση βίας κατά παράβαση των αρχών του διεθνούς δικαίου, όπως περιέχονται στο Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, στις οποίες η απαγόρευση της χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις των κρατών καταλαμβάνει εξέχουσα θέση.

4. ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΣΧΙΣΗΣ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

Ι) Μη συμβατότητα της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας της Κριμαίας με το διεθνές δίκαιο

Η γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία η μονομερής ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Κοσόβου δεν παραβίασε κανέναν εφαρμοστέο κανόνα του διεθνούς δικαίου, χρησιμοποιήθηκε ως επιχείρημα από

²⁶² Ψήφισμα Συμβουλίου Ασφαλείας 556 (1985).

²⁶³ Ψήφισμα Συμβουλίου Ασφαλείας 242 (1967).

²⁶⁴ Ψηφίσματα Συμβουλίου Ασφαλείας 541 (1983) και 550 (1984).

²⁶⁵ European Court of Human Rights, Case of Loizidou v. Turkey, παρ. 44.

²⁶⁶ Geiß, R., Russia's Annexation of Crimea: The Mills of International Law Grind Slowly but They Do Grind, U.S. Naval War College, International Law Studies, Vol. 91, 2015, σελ. 436-437.

τη Ρωσική Ομοσπονδία, προκειμένου να θεωρηθεί εξίσου συμβατή με το διεθνές δίκαιο η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κριμαίας. Όμως το συμπέρασμα αυτό αποτελεί ανεπίτρεπτη γενίκευση: Στην ίδια γνωμοδότηση, το Δικαστήριο ανέφερε ρητά ότι αποτελεί μέρος της διεθνούς πρακτικής η καταδίκη, ειδικά από το Συμβούλιο Ασφαλείας, ανακηρύξεων ανεξαρτησίας οι οποίες συνδέονταν με την παράνομη χρήση βίας.²⁶⁷ Επομένως πρέπει να εξετασθεί κατά πόσον η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κριμαίας συνδέεται με την παράνομη χρήση βίας εκ μέρους της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση καθοριστικός υπήρξε ο ρόλος του δημοψηφίσματος της 16^{ης} Μαρτίου 2014 και ειδικότερα οι συνθήκες διοργάνωσης και διενέργειάς του. Το ίδιο το δημοψήφισμα προβλήθηκε από τη ρωσική πλευρά ως ουσιώδης διαφορά, επί το δημοκρατικότερο, σε σχέση με την περίπτωση του Κοσόβου, κατά την οποία δε διενεργήθηκε δημοψήφισμα. Επ' αυτών, παρατηρούνται τα ακόλουθα: Αποτελεί σύνηθες φαινόμενο να προηγούνται δημοψηφίσματα των ανακηρύξεων ανεξαρτησίας. Για παράδειγμα, δημοψηφίσματα διενεργήθηκαν στην Αμπχαζία το 1999, την Υπερδνειστερία το 2006 και στη Νότια Οσετία το ίδιο έτος, προκειμένου να ανακηρύξουν την ανεξαρτησία τους, η οποία όμως έχει αναγνωρισθεί από μόλις τέσσερα κράτη μέλη των Ηνωμένων Εθνών στην πρώτη και την τρίτη περίπτωση²⁶⁸ και κανένα στη δεύτερη.²⁶⁹ Όπως εύστοχα παρατηρείται, η διενέργεια του δημοψηφίσματος συνιστά το ουσιαστικό δίκαιο της αυτοδιάθεσης.²⁷⁰ Το διεθνές δίκαιο δεν επιφυλάσσει ιδιαίτερη αντιμετώπιση των δημοψηφισμάτων, τα οποία αποτελούν πράξεις του εσωτερικού δικαίου. Όμως οι συνθήκες διεξαγωγής τους επιβάλλεται να λαμβάνονται υπ' όψη, επειδή η άσκηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης απαιτεί την ελεύθερη και γνήσια έκφραση της βούλησης του εκάστοτε λαού. Αυτή ήταν και η κρίση του Διεθνούς Δικαστηρίου στη γνωμοδότησή του για τη Δυτική Σαχάρα.²⁷¹

²⁶⁷ Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, παρ. 81.

²⁶⁸ Ρωσία, Νικαράγουα, Βενεζουέλα και Βανουάτου.

²⁶⁹ Η Υπερδνειστερία έχει αναγνωρισθεί από την Αμπχαζία και τη Νότια Οσετία, καθώς και από τη Δημοκρατία του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, που δεν αναγνωρίζονται ως κράτη από τη συντριπτική πλειοψηφία της διεθνούς κοινότητας.

²⁷⁰ Borgen, σελ. 242.

²⁷¹ Western Sahara, παρ. 55, 72, 162.

Εν προκειμένω, είναι χαρακτηριστική η διαφορά ως προς τις συνθήκες διοργάνωσης και διεξαγωγής, καθώς και ως προς το ερώτημα καθαυτό, σε σύγκριση με το δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία της Σκωτίας, το οποίο διεξήχθη στις 18 Σεπτεμβρίου 2014: Το δημοψήφισμα αυτό προετοιμαζόταν επί δύο έτη, με την πλήρη συνεργασία της κεντρικής κυβέρνησης του Ηνωμένου Βασιλείου, κατόπιν ελεύθερου δημοσίου διαλόγου και σε κλίμα πλήρους ελευθερίας του τύπου. Τη διενέργεια του δημοψηφίσματος επιτηρούσε ανεξάρτητη εκλογική επιτροπή, ενώ το ερώτημά του ήταν απλό και κατανοητό: «Πρέπει να είναι η Σκωτία ανεξάρτητο κράτος;». Η σύγκριση με το δημοψήφισμα στην Κριμαία είναι καταδικαστική για το τελευταίο: Από την προκήρυξη έως τη διεξαγωγή του μεσολάβησαν μόλις 10 ημέρες. Η προετοιμασία του πραγματοποιήθηκε χωρίς τη συμμετοχή και παρά τη βούληση της ουκρανικής κυβέρνησης και σε κλίμα εκφοβισμού, με την κυκλοφορία του ουκρανικού τύπου και την εκπομπή όλων των τηλεοπτικών σταθμών να έχουν ανασταλεί. Παράλληλα, το δημοψήφισμα επιτηρούσαν όχι διεθνείς παρατηρητές αλλά τμήματα των ενόπλων δυνάμεων της Ρωσίας, ενώ στα ερωτήματα δεν περιλαμβανόταν η διατήρηση του status quo της Κριμαίας, ως μέρους της Ουκρανίας και υπό την ισχύ του τρέχοντος συντάγματός της. Το δημοψήφισμα στη Σκωτία διενεργήθηκε κατά τρόπο *lege artis*, στην Κριμαία όχι.²⁷² Ακόμη χειρότερα όμως, η ίδια η διεξαγωγή του δημοψηφίσματος συνδέεται αιτιωδώς με την παράβαση του άρθρου 2§4 του Χάρτη: Το δημοψήφισμα δε θα είχε καν διενεργηθεί εάν δεν είχε προηγηθεί η παράνομη χρήση βίας εκ μέρους της Ρωσικής Ομοσπονδίας, η οποία εκδηλώθηκε εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας.²⁷³ Επομένως, η ανάλογη εφαρμογή του συλλογισμού που περιέχεται στη γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου για την ανεξαρτησία του Κοσόβου οδηγεί στο αντίθετο συμπέρασμα, ότι δηλαδή η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κριμαίας δεν είναι συμβατή με το διεθνές δίκαιο.²⁷⁴

²⁷² Geiss, σελ. 439.

²⁷³ Vidmar, *The Annexation of Crimea and the Boundaries of the Will of the People*, σελ. 382.

²⁷⁴ Marxsen, *The Crimea Crisis – An International Law Perspective*, σελ. 384.

II) Μη εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης στην απόσχιση της Κριμαίας

Η άποψη ότι οι κάτοικοι της Κριμαίας ανακηρύσσοντας την ανεξαρτησία της, άσκησαν το δικαίωμά τους στην αυτοδιάθεση δεν μπορεί να θεμελιωθεί στο διεθνές δίκαιο. Όπως προαναφέρθηκε, το δικαίωμα αυτό επιφυλάσσεται σε λαούς και είναι εντελώς αμφίβολο κατά πόσο οι κάτοικοι της Κριμαίας πληρούν την έννοια αυτή. Καμία από τις δύο εναπομένουσες κατηγορίες «μονάδων αυτοδιάθεσης», στη διάκριση που πραγματοποίησε ο Καθηγητής Crawford, δεν είναι συμβατή με την περίπτωση της Κριμαίας: Η αυτοδιάθεση δεν εφαρμόστηκε ως κατάλληλη λύση από τα εμπλεκόμενα μέρη, δεδομένου ότι δεν υπήρχε η συναίνεση της Ουκρανίας. Επιπλέον, από κανένα στοιχείο δεν αποδείχθηκε ότι οι κάτοικοι της Κριμαίας είχαν αυθαίρετα αποκλεισθεί από τη διακυβέρνηση της περιοχής τους ή του κράτους τους συνολικά, με αποτέλεσμα η συγκεκριμένη περιοχή να καθίσταται κατ' αποτέλεσμα μη διακυβερνώμενη. Εντελώς αντίθετα, όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο για το νομικό καθεστώς της Κριμαίας, διέθεταν το δικό τους σύνταγμα και μπορούσαν να θεσπίζουν, μέσω του κοινοβουλίου τους, τοπικούς νόμους, τους οποίους στη συνέχεια εκτελούσε το υπουργικό συμβούλιο της Κριμαίας, ενώ οι Τάταροι διέθεταν το δικό τους αντιπροσωπευτικό σώμα. Επομένως η υπαγωγή των κατοίκων της Κριμαίας στην έννοια του λαού δεν θεμελιώνεται στο διεθνές δίκαιο.²⁷⁵ Επιπρόσθετα, το καθεστώς αυτονομίας στο εσωτερικό της Κριμαίας αποτελούσε επαρκή εγγύηση για την άσκηση του δικαιώματος της εσωτερικής αυτοδιάθεσης. Η θεωρία της αποκαταστατικής απόσχισης δεν αποτελεί κανόνα του διεθνούς δικαίου, όμως ακόμη κι αν υποστηριζόταν το αντίθετο, η αυτονομία των κατοίκων της Κριμαίας αποτρέπει την εφαρμογή της.²⁷⁶ Στην περίπτωση της Κριμαίας δεν σημειώθηκε έκρηξη βίας και παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε κλίμακα έστω υποπολλαπλάσια σε σύγκριση με την περίπτωση του Κοσόβου. Ο βοηθός Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα Ivan Šimonović δήλωσε ότι δεν είχε σημειωθεί παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ώστε να δικαιολογείται η ένοπλη επέμβαση άλλου κράτους με

²⁷⁵ Borgen, σελ. 226-227.

²⁷⁶ Marxsen, *The Crimea Crisis – An International Law Perspective*, σελ. 387.

σκοπό την προστασία του πληθυσμού του.²⁷⁷ Στο Ψήφισμα 1988 (2014), η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης ανέφερε ότι κανένα ακροδεξιό κόμμα δεν κατέλαβε την κεντρική κυβέρνηση της Ουκρανίας, ούτε διατύπωσε απειλές κατά του ρωσικής καταγωγής πληθυσμού της Κριμαίας. Αντίθετα διαπίστωσε, μετά τη ρωσική επέμβαση, εντεινόμενες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της μειονότητας των Τατάρων της Κριμαίας.²⁷⁸

Σε αντίστοιχες διαπιστώσεις προέβη το Γραφείο του Υπατου Επιτρόπου των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα: Στην έκθεση Απριλίου 2014 αναφέρεται ότι περίπου 3.000 Τάταροι της Κριμαίας αναγκάστηκαν να αναχωρήσουν για την Τουρκία ή άλλες περιοχές της Ουκρανίας, φοβούμενοι κίνδυνο για τη ζωή τους,²⁷⁹ ενώ στην έκθεση Μαΐου 2014 αναφέρεται ότι Τάταροι που δεν υποστήριξαν το δημοψήφισμα αντιμετωπίζουν πλέον περιορισμούς στην ελευθερία κίνησής τους, καθώς και ότι σημειώθηκε επίθεση στο κτίριο που στεγάζει το Συμβούλιο των Αντιπροσώπων τους.²⁸⁰ Κατά τη ρωσική επιχειρηματολογία, η Κριμαία και όχι το Κόσσοβο αποτελεί μοναδική περίπτωση, διαφορετικά θα ήταν προτιμότερο να υπάρχουν ανθρώπινες απώλειες προκειμένου να ασκείται το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών. Το επιχείρημα αυτό μπορεί να είναι μηχανιστικό και υπεραπλουστευτικό, όμως υποδεικνύει ότι η εισαγωγή εξαιρέσεων σε καθιερωμένο κανόνα δικαίου μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη δημιουργία νέων, ανάλογων εξαιρέσεων, οι οποίες αποδυναμώνουν περαιτέρω τον κανόνα. Ο χαρακτηρισμός της ανεξαρτησίας του Κόσσοβου ως «μοναδικής περίπτωσης», ο οποίος μάλιστα δεν αναφέρεται ρητά σε κανένα σημείο της γνωμοδότησης του Διεθνούς Δικαστηρίου, αποτέλεσε μία προσπάθεια των δυτικών κρατών να αποτρέψουν την εφαρμογή των συνεπειών της σε άλλες περιπτώσεις, χωρίς όμως, όπως φαίνεται, ιδιαίτερη επιτυχία. Με το να θολώσουν τα ακριβή όρια του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης, τα δυτικά κράτη άθελά τους συνέδραμαν τη Ρωσία να εκφέρει επιχειρήματα τα οποία

²⁷⁷ Zadorozhny, σελ. 11.

²⁷⁸ Resolution 1988 (2014), Recent developments in Ukraine: threats to the functioning of democratic institutions, παρ. 12, 15.

²⁷⁹ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Report on the human rights situation in Ukraine, 15 April 2014, παρ. 92.

²⁸⁰ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Report on the human rights situation in Ukraine, 15 April 2014, Κεφ. I, παρ. 5, υποπαρ. iii.

διαθέτουν κάποιον, ελάχιστο, βαθμό νομικής σοβαροφάνειας. Σε τελική ανάλυση, η Ρωσία, ως ισχυρό κράτος, δεν είναι υποχρεωμένη να διατυπώσει θέσεις που να χαρακτηρίζονται από αδιαμφισβήτητη βασιμότητα.²⁸¹

III) Μη νομιμότητα της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας της Κριμαίας από τη Ρωσία

Σύμφωνα με το άρθρο 1 της Σύμβασης του Μοντεβιδέο για τα Δικαιώματα και τις Υποχρεώσεις των Κρατών (1933), το κράτος ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου πρέπει να διαθέτει: α) μόνιμο πληθυσμό, β) καθορισμένο έδαφος, γ) κυβέρνηση και δ) ικανότητα σύναψης σχέσεων με άλλα κράτη. Κατά το χρόνο αναγνώρισης της ανεξαρτησίας της από τη Ρωσία στις 17 Μαρτίου 2014, η Κριμαία είναι εντελώς αμφίβολο αν πληρούσε τα ως άνω κριτήρια, δεδομένου ότι το σύνολο του εδάφους της βρισκόταν υπό τον έλεγχο όχι των δικών της ενόπλων δυνάμεων αλλά εκείνων της Ρωσικής Ομοσπονδίας, ενώ η κυβέρνησή της δε λειτουργούσε, ούτε μπορούσε να συνάψει σχέσεις με τρίτα κράτη. Το διεθνές δίκαιο δεν προσδιορίζει το ακριβές σημείο κατά το οποίο επιτρέπεται η αναγνώριση ενός κράτους από τα υπόλοιπα, όμως επιβάλλει, όπως προαναφέρθηκε, τη μη αναγνώριση κρατών που προέκυψαν μέσω της παράνομης χρήσης βίας. Η διαφορά την περίπτωσης της Κριμαίας από εκείνες της Αμπχαζίας, της Νότιας Οσετίας, της Υπερδνειστερίας, του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και της «Τουρκικής Δημοκρατίας Βόρειας Κύπρου» είναι πως τα κράτη αυτά για χρόνια αναγνωρίζονται από ελάχιστα ή και κανένα κράτος και στην πραγματικότητα μετατρέπονται μακροπρόθεσμα σε δορυφόρους των κρατών που τα συντηρούν. Αντίθετα, η Κριμαία αναγνωρίστηκε ως κράτος μόνο από τη Ρωσία και μόνο για μία ημέρα μετά το δημοψήφισμα, καθώς την επόμενη ημέρα υπογράφηκε η συνθήκη περί επανένωσής της με τη Ρωσική Ομοσπονδία. Στην πραγματικότητα η αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Κριμαίας από τη Ρωσία αποτέλεσε το νομικό ένδυμα προκειμένου η τελευταία να μην εκτεθεί στην κατηγορία ότι προέβη στην προσάρτησή της.²⁸² Δεδομένου ότι η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κριμαίας συνδεόταν αιτιωδώς με την παράνομη χρήση βίας

²⁸¹ Marxsen, *The Crimea Crisis – An International Law Perspective*, σελ. 389.

²⁸² Borgen, σελ. 254.

από τη Ρωσία, η αναγνώρισή της από το κράτος που ευθύνεται για τη δημιουργία της παράνομης κατάστασης συνιστά παραβίαση του διεθνούς δικαίου.²⁸³

5. Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ: ΜΗ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΣΧΙΣΗΣ

Στο συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό της, η διεθνής κοινότητα αρνήθηκε να αναγνωρίσει²⁸⁴ την απόσχιση, εφαρμόζοντας το εθνικό δίκαιο,²⁸⁵ όπως κωδικοποιείται στο άρθρο 41§2 των άρθρων για τις διεθνείς αδικοπραξίες, ήτοι με την αιτιολογία ότι αποτελεί αποτέλεσμα παράνομης χρήσης βίας. Το Ψήφισμα 68/262 της Γενικής Συνέλευσης κάλεσε όλα τα κράτη να αρνηθούν την αναγνώριση οποιασδήποτε μεταβολής στην Αυτόνομη Δημοκρατία της Κριμαίας, με την αιτιολογία ότι το δημοψήφισμα της 16^{ης} Μαρτίου 2014 δεν είχε καμία ισχύ. Αντίστοιχη ήταν η πρακτική των κρατών: Ο αντιπρόσωπος της Ουκρανίας δήλωσε ότι η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κριμαίας αποτελεί άμεση συνέπεια της απειλής και της χρήσης βίας εκ μέρους της Ρωσικής Ομοσπονδίας, επομένως η διεθνής κοινότητα είναι υποχρεωμένη να μην αναγνωρίσει ούτε την Κριμαία ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου, ούτε οποιαδήποτε συνθήκη ή συμφωνία την οποία συνομολόγησε.²⁸⁶ Με τη θέση αυτή συντάχθηκαν η Γαλλία,²⁸⁷ οι ΗΠΑ,²⁸⁸ η Αυστραλία,²⁸⁹ η Γερμανία,²⁹⁰ το Ηνωμένο Βασίλειο,²⁹¹ η Λιθουανία,²⁹² η Ιορδανία,²⁹³ το Λουξεμβούργο,²⁹⁴ η Νότια Κορέα,²⁹⁵ η Χιλή,²⁹⁶ το

²⁸³ Geiss, σελ. 448.

²⁸⁴ Για τη διάκριση του χαρακτήρα της μη αναγνώρισης σε κανονιστικό, κοινοτιστικό και κυρωτικό, ίδ. Milano, ιδίως σελ. 39 επ.

²⁸⁵ Fabry, M., How to Uphold the Territorial Integrity of Ukraine, German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ.424 επ.

²⁸⁶ Corten, σελ. 36.

²⁸⁷ UN Doc S/PV.7144 (19-3-2014), σελ. 6-7.

²⁸⁸ Ibid, σελ. 11, UN Doc S/PV.7205 (24-6-2014), σελ. 5.

²⁸⁹ UN Doc S/PV.7134 (13-3-2014), σελ. 14, UN Doc S/PV.7144 (19-3-2014), σελ. 13-14.

²⁹⁰ UN Doc S/PV.7269 (19-9-2014), σελ. 21.

²⁹¹ UN Doc S/PV.7144 (19-3-2014), σελ. 14-15, UN Doc S/PV.7185 (28-5-2014), σελ. 4, UN Doc S/PV.7205 (24-6-2014), σελ. 8.

²⁹² UN Doc S/PV.7134 (19-3-2014), σελ. 16, UN Doc S/PV.7144 (19-3-2014), σελ. 16.

²⁹³ UN Doc S/PV.7144 (19-3-2014), σελ. 16-17.

²⁹⁴ Ibid, σελ. 17-18.

²⁹⁵ Ibid, σελ. 11.

²⁹⁶ UN Doc S/PV.7138 (15-3-2014), σελ. 8.

Λιχτενστάιν,²⁹⁷ ο Καναδάς,²⁹⁸ η Ισλανδία,²⁹⁹ η Νορβηγία,³⁰⁰ η Ουρουγουάη,³⁰¹ η Γουατεμάλα,³⁰² η Σιγκαπούρη,³⁰³ η Νιγηρία,³⁰⁴ η Αργεντινή,³⁰⁵ και, όπως παραδόξως, η Τουρκία, ο αντιπρόσωπος της οποίας δήλωσε ότι η δημιουργία τετελεσμένων γεγονότων μέσω στρατιωτικών μέσων είναι εξαιρετικά επικίνδυνη και εχθρική (!), μπορεί δε να οδηγήσει σε αρνητικές συνέπειες για τη σταθερότητα και την ασφάλεια ολόκληρης της περιοχής.³⁰⁶ Αντίθετα, η Κίνα, η Ινδία και η Βραζιλία απείχαν από την ψηφοφορία στη Γενική Συνέλευση. Η Κίνα ειδικότερα προέβη σε έκκληση για την εξεύρεση πολιτικής λύσης, στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου και για την έγκαιρη εγκαθίδρυση ενός διεθνούς μηχανισμού συνεργασίας.³⁰⁷

Η θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία διατυπώθηκε την ημέρα του δημοψηφίσματος, ήταν ότι το δημοψήφισμα είναι άκυρο λόγω ως αντίθετο στο διεθνές δίκαιο, συνεπώς δεν μπορούσε να αναγνωρισθεί.³⁰⁸ Ο Γενικός Γραμματέας του NATO Anders Fogh Rasmussen δήλωσε στις 18 Μαρτίου ότι η προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία είναι παράνομη και ότι τα συμμαχικά κράτη δεν πρόκειται να την αναγνωρίσουν. Οι ηγέτες των G7 είχαν ήδη δηλώσει, από τις 12 Μαρτίου, ότι το δημοψήφισμα δε θα είχε έννομα αποτελέσματα, εξ αιτίας της ελλιπούς προετοιμασίας και της διεξαγωγής του υπό την εκφοβιστική παρουσία των ρωσικών στρατευμάτων, για το λόγο αυτό δε θα αναγνώριζαν την έκβασή του. Η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, στις 19-20 Μαρτίου, καταδίκασε το δημοψήφισμα στην Κριμαία και την προσάρτησή της

²⁹⁷ UN Doc A/68/PV.80 (n. 85), σελ. 7.

²⁹⁸ Ibid, σελ. 9.

²⁹⁹ Ibid, σελ. 12.

³⁰⁰ Ibid, σελ. 14.

³⁰¹ Ibid, σελ. 16. Παρ' όλα αυτά, η Ουρουγουάη απείχε κατά την ψηφοφορία στη Γενική Συνέλευση.

³⁰² Ibid, σελ. 17-18.

³⁰³ Ibid, σελ. 19.

³⁰⁴ Ibid, σελ. 18-19.

³⁰⁵ Ibid, σελ. 19. Η Αργεντινή απείχε κατά την ψηφοφορία στη Γενική Συνέλευση, όχι όμως στο Συμβούλιο Ασφαλείας, όπου ψήφισε υπέρ της υιοθέτησης του Σχεδίου Ψηφίσματος.

³⁰⁶ Ibid, σελ. 11.

³⁰⁷ Ibid, σελ. 10-11.

³⁰⁸ Κοινή δήλωση για την Κριμαία από τον Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Herman Van Rompuy και τον Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής José Manuel Baroso (16 Μαρτίου 2014), EUCO 58/14, PR PCE 53.

στη τη Ρωσική Ομοσπονδία.³⁰⁹ Επίσης η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης υιοθέτησε το Ψήφισμα 1988 (2014), το οποίο έχει ήδη αναφερθεί³¹⁰ και με το οποίο, αφού καταγγέλλει το δημοψήφισμα ως μη νόμιμο και αμφισβητεί το ποσοστό συμμετοχής σ' αυτό, καθώς και την έκβασή του, δηλώνει ότι δεν έχει έννομο αποτέλεσμα και δεν το αναγνωρίζει.³¹¹ Λίγο αργότερα μάλιστα, στις 10 Απριλίου 2014, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση σκλήρυνε περαιτέρω τη στάση της, ανακαλώντας τα διαπιστευτήρια της ρωσικής αντιπροσωπείας με το Ψήφισμα 1990 (2014), σύμφωνα με την οξεία διατύπωση του οποίου *«η αναγνώριση των αποτελεσμάτων του παράνομου αποκαλούμενου δημοψηφίσματος και της συνακόλουθης προσάρτησης της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία συνιστούν, πέραν αμφιβολίας, σοβαρή παραβίαση του διεθνούς δικαίου»*.³¹²

³⁰⁹ Council of Europe, Committee of Ministers, 1195th meeting – 19 and 20 March 2014, Item 1.7, παρ. 2-3.

³¹⁰ Ίδ. ανωτέρω, υπό 4, παρ. II.

³¹¹ Resolution 1988 (2014), Recent developments in Ukraine: threats to the functioning of democratic institutions, παρ. 14, 16.

³¹² Resolution 1990 (2014), Reconsideration on substantive grounds of the previously ratified credentials of the Russian delegation, παρ. 3.

ΤΜΗΜΑ Β'

ΕΝΝΟΜΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΙΣΒΟΛΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ

1. Η ΚΡΙΜΑΙΑ ΩΣ ΕΔΑΦΟΣ ΥΠΟ ΚΑΤΟΧΗ

Παρά το γεγονός ότι η προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσία δεν αναγνωρίζεται από την άποψη του διεθνούς δικαίου, εξεταστέο είναι κατά πόσο θεωρείται κατεχόμενο έδαφος, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 42 των Κανονισμών της Χάγης του 1907, το οποίο ορίζει ότι *«Έδαφος θα θεωρείται υπό κατοχή όταν τίθεται υπό την εξουσία εχθρικού στρατού. Η κατοχή εκτείνεται σε όλη την επικράτεια όπου έχει εγκατασταθεί και πράγματι ασκείται η εν λόγω εξουσία»*. Η πρακτική σημασία του χαρακτηρισμού της Κριμαίας ως κατεχόμενου εδάφους έγκειται στο γεγονός ότι σε καταφατική απάντηση, εφαρμόζονται οι τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, μέσω του κοινού άρθρου 2, σύμφωνα με το οποίο: *«Οι Συμβάσεις εφαρμόζονται και στην περίπτωση ολικής ή μερικής κατοχής εδάφους, ακόμη κι αν της κατοχής δεν προηγήθηκε ένοπλη αντίσταση»*.³¹³ Με δεδομένο ότι η Ρωσία θεωρεί πλέον την Κριμαία μέρος της επικράτειάς της και ήδη ασκεί κυριαρχία στο έδαφός της, η τελευταία να μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί έδαφος υπό κατοχή. Για κατοχή έκαναν ρητά λόγο οι αντιπρόσωποι

³¹³ Μαρούδα Μ.-Ντ., Διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο των ενόπλων συρράξεων σε Αντωνόπουλου Κ., Μαγκλιβέρα Κ., Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2^η Έκδοση, 2006, σελ. 727-777.

αντίστοιχα της Γαλλίας³¹⁴ στο Συμβούλιο Ασφαλείας και του Καναδά³¹⁵ στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών. Στη θεωρία αμφισβητείται το ακριβές χρονικό σημείο κατά το οποίο η κατέχουσα δύναμη αρχίζει να υπέχει υποχρέωση συμμόρφωσης στις επιταγές των Συμβάσεων της Γενεύης, με την αυστηρότερη άποψη να το τοποθετεί στη φάση της εισβολής.³¹⁶ Στη συγκεκριμένη περίπτωση, μπορεί να θεωρηθεί ότι το σημείο έναρξης της κατοχής συμπίπτει με την άσκηση αποτελεσματικού ελέγχου από τη Ρωσία, συνεπώς με τη δυνατότητά της να αποστέλλει στην Κριμαία στρατεύματα εντός εύλογου χρόνου,³¹⁷ ή, εναλλακτικά, με τη δυνατότητά της να ασκεί έμμεσα τον έλεγχο των τοπικών αρχών, οι οποίες με τη σειρά τους ασκούσαν τον αποτελεσματικό έλεγχο της Κριμαίας.³¹⁸ Τη δυνατότητα κατοχής δι' αντιπροσώπου (proxy) αναγνώρισε το Διεθνές Δικαστήριο στην απόφασή του για τις ένοπλες δραστηριότητες στο έδαφος του Κονγκό,³¹⁹ καθώς και το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία στις υποθέσεις Tadić³²⁰ και Blaškić.³²¹ Σε κάθε περίπτωση, η έναρξη της κατοχής τοποθετείται πριν τις 16 Μαρτίου 2014, χρόνο διενέργειας του δημοψηφίσματος. Ωσαύτως, η διατήρηση του αποτελεσματικού ελέγχου είναι ζήτημα πραγματικό και προκύπτει από τις περιστάσεις: Για παράδειγμα, στο Εγχειρίδιο Πεδίου (Field Manual) FM 27-10 του Στρατού των ΗΠΑ με τίτλο «The Law of Land Warfare» ορίζεται ότι ο αριθμός των στρατευμάτων που απαιτούνται για τη διατήρηση αποτελεσματικού ελέγχου εξαρτάται από τη φύση του εδάφους, τον αριθμό και την πυκνότητα του πληθυσμού, τις διαθέσεις των κατοίκων και άλλους παράγοντες.³²² Εν προκειμένω, δεν υπάρχει καμία

³¹⁴ UN Doc S/PV.7125 (3-3-2014), σελ. 6.

³¹⁵ UN Doc A/68/PV.80 (n. 85), σελ. 9.

³¹⁶ Tancredi, σελ. 26-27, με περαιτέρω παραπομπές.

³¹⁷ Ibid, σελ. 24-25.

³¹⁸ Geiss, σελ. 444.

³¹⁹ *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, παρ. 177.

³²⁰ *International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, Prosecutor v. Duško Tadić a/k/a «DULE»*, 7 May 1997 (Case No. IT-94-1-A), παρ. 584.

³²¹ *International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, Prosecutor v. Tihomir Blaškić*, 3 March 2000 (Case No. IT-95-1-A), παρ. 149-150.

³²² *Department of the Army Field Manual FM 27-10, The Law of Land Warfare, Chapter 6: Occupation*, παρ. 356.

αμφιβολία ότι η παρουσία περίπου 30.000 Ρώσων στρατιωτών στην Κριμαία εξασφαλίζει τη διατήρηση του αποτελεσματικού ελέγχου της, τη στιγμή που το σύνολο των χερσαίων δυνάμεων της εικοσαπλάσιας σε έκταση Ουκρανίας, οι οποίες διανύουν περίοδο σχετικής παρακμής, ανέρχεται σε 200.000 στρατιώτες περίπου. Άλλωστε, σύμφωνα με την τοποθέτηση του αντιπροσώπου της Γαλλίας στο Συμβούλιο Ασφαλείας, αυτός είναι ο αποκλειστικός λόγος για τον οποίο τη διακυβέρνηση της Κριμαίας αιφνιδιαστικά ανέλαβε ο ηγέτης (ενν. τον Sergey Aksyonov) ενός κόμματος το οποίο είχε συγκεντρώσει ποσοστό μόλις 4% των ψήφων στις πρόσφατες τοπικές εκλογές.³²³

Βασική συνέπεια της κατάφασης της ιδιότητας της Κριμαίας ως εδάφους υπό κατοχή αποτελεί η εφαρμογή της Τέταρτης Σύμβασης της Γενεύης του 1949 για την προστασία των αμάχων σε καιρό πολέμου. Στο άρθρο 27 της Σύμβασης ορίζεται ότι τα προστατευόμενα πρόσωπα δικαιούνται, ανεξαρτήτων συνθηκών, σεβασμού της ζωής, της τιμής, των οικογενειακών δικαιωμάτων, των θρησκευτικών πεποιθήσεων και πρακτικών, των συνηθειών και των εθίμων τους, χωρίς διακρίσεις λόγω φυλής, θρησκείας και πολιτικών πεποιθήσεων, ενώ οι γυναίκες επιπρόσθετα δικαιούνται προστασίας έναντι βιασμού, εξαναγκαστικής πορνείας και κάθε είδους απρεπούς επίθεσης. Η διαπίστωση αυτή έχει σημασία ιδίως για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των Τατάρων της Κριμαίας, καθώς και όσων ομάδων αντιτίθενται στην παρουσία της Ρωσίας στη χερσόνησο. Επίσης, ιδιαίτερα σημαντική είναι η εφαρμογή του άρθρου 47 της Σύμβασης, το οποίο ορίζει ότι τα προστατευόμενα πρόσωπα που ευρίσκονται σε έδαφος υπό κατοχή δε θα στερηθούν, με οποιονδήποτε τρόπο, τα οφέλη της εν σύμβασης αυτής, μέσω της πραγματοποίησης μεταβολών στους θεσμούς της κυβέρνησης του εν λόγω εδάφους, ούτε μέσω συμφωνίας μεταξύ των αρχών του και εκείνων της κατέχουσας δύναμης, ούτε τέλος με προσάρτηση του εδάφους ή μέρους του. Συμπερασματικά, το νομικό καθεστώς που διέπει την Κριμαία, όπως κάθε έδαφος υπό κατοχή, είναι υβριδικό:³²⁴ Από τη μία παρέχει σημαντικές εγγυήσεις σε ατομικό επίπεδο για τα πρόσωπα που υπόκεινται στην εξουσία της κατέχουσας Ρωσικής Ομοσπονδίας και από την άλλη έχει συνέπειες σε διακρατικό επίπεδο, σηματοδοτώντας την έλλειψη οποιασδήποτε νομικής μεταβολής ως προς τη

³²³ UN Doc S/PV.7134 (13-3-2014), σελ. 8.

³²⁴ Greiss, σελ. 446-447.

μεταβίβαση εδαφικής κυριαρχίας και χαρακτηρίζοντας την κατοχή ως προσωρινή και εξαιρετική κατάσταση. Για το λόγο αυτό οι συντάκτες της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού, στα σχόλια έτους 1958 υπό το άρθρο 47 της Τέταρτης Σύμβασης, σημειώνουν ότι η κατοχή εδάφους είναι μία προσωρινή, *de facto* κατάσταση, η οποία δε στερεί το κατεχόμενο έδαφος ούτε από την ιδιότητα του κράτους, ούτε από την κυριαρχία του, απλά και μόνο παρεμβάλλεται στην άσκηση των αρμοδιοτήτων του. Επομένως, τονίζουν, η κατέχουσα δύναμη εξακολουθεί να υποχρεούται στην εφαρμογή της Σύμβασης στο σύνολό της ακόμη και όταν, περιφρονώντας τους κανόνες του διεθνούς δικαίου, ισχυρίζεται κατά τη διάρκεια μίας διαμάχης ότι προσάρτησε ολικά ή μερικά το κατεχόμενο έδαφος.³²⁵

2. ΕΥΘΥΝΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΓΙΑ ΠΡΑΞΕΙΣ ΣΤΟ ΕΔΑΦΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ

Κατ' εφαρμογή του άρθρου 33 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), η Ουκρανία υπέβαλε ενώπιον του ΕΔΔΑ, στις 13 Μαρτίου 2014, διακρατική προσφυγή³²⁶ κατά της Ρωσικής Ομοσπονδίας, με την οποία υποστηρίζει ότι η τελευταία, ασκώντας αποτελεσματικό έλεγχο στην Κριμαία, διέπραξε πολλαπλές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στα άρθρα 2 (δικαίωμα στη ζωή), 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων), 5 (δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια), 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης), 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), 9 (ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας), 10 (ελευθερία έκφρασης), 11 (ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι), 13 (δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής) και 14 (απαγόρευση των διακρίσεων), καθώς και του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου (προστασία της ιδιοκτησίας) και του άρθρου 2 του Τέταρτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου (ελευθερία μετακίνησης) της ΕΣΔΑ.³²⁷ Ο Πρόεδρος του Τρίτου Τμήματος του ΕΔΔΑ διέταξε, αυθημερόν, τη λήψη προσωρινών μέτρων,

³²⁵ International Committee of the Red Cross, IV Geneva Convention Commentary, published under the general editorship of Jean S. Pictet, Article 47, No. 4, Annexation, σελ. 275-276.

³²⁶ Αριθμός Αίτησης 20958/14.

³²⁷ Allison, R., Grant, Th., Leach, Ph., Wilmhurst, E., The Ukraine Crisis: An International Law Perspective, International Law Programme / Russia and Eurasia Programme Summary, Chatam House, The Royal Institute of International Affairs, 11 July 2014.

κατ' εφαρμογή του άρθρου 39 του Κανονισμού του Δικαστηρίου, προκειμένου να αποφευχθεί η διάπραξη περαιτέρω παραβιάσεων, ιδίως των άρθρων 2 και 3 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο διέταξε επίσης την υποβολή παρατηρήσεων εκ μέρους της Ρωσικής Ομοσπονδίας επί του παραδεκτού της προσφυγής, παρατείνοντας στη συνέχεια τη σχετική προθεσμία έως τις 25 Σεπτεμβρίου 2015. Επίσης, ενώπιον του ΕΔΔΑ έχουν κατατεθεί περισσότερες από 20 ατομικές προσφυγές κατά της Ρωσικής Ομοσπονδίας, για σωρεία παραβιάσεων των δικαιωμάτων που προαναφέρθηκαν.

Εν αναμονή της σχετικής κρίσης του Δικαστηρίου, παρατηρούνται τα ακόλουθα: Φυσική συνέπεια της μη αναγνώρισης της απόσχισης της Κριμαίας αποτελεί το γεγονός ότι, κατ' αρχήν, η Ουκρανία συνεχίζει, από την άποψη του διεθνούς δικαίου, να θεωρείται υπεύθυνη για πράξεις που τελούνται στην Κριμαία, η οποία εξακολουθεί να θεωρείται έδαφός της.³²⁸ Για παράδειγμα, τα όργανα των Ηνωμένων Εθνών που είναι αρμόδια για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εξακολουθούν να απευθύνονται στην Ουκρανία αναφορικά με ζητήματα εκπλήρωσης των υποχρεώσεων που έχει αναλάβει βάσει διεθνών συνθηκών. Ενδεικτικά, στην Έκθεση Απριλίου 2014 του Γραφείου του Υπατου Επιτρόπου των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, αναφέρεται ότι η Αποστολή των Ηνωμένων Εθνών για την Παρατήρηση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην Ουκρανία (HRMMU), θα συνεχίσει να επιζητά την εγκατάσταση γραφείου στην Κριμαία, κατόπιν διαβουλεύσεων με την κυβέρνηση της Ουκρανίας.³²⁹ Εντούτοις, η παύση της άσκησης αποτελεσματικού ελέγχου από την κυβέρνηση ενός κράτους σε μέρος του εδάφους του, αναπόφευκτα επηρεάζει τη διεθνή ευθύνη του αναφορικά με το συγκεκριμένο έδαφος. Η παρουσία των ρωσικών ενόπλων δυνάμεων στο έδαφος της Κριμαίας έχει έως τώρα απτά αποτελέσματα, αποστερώντας το διοικητικό μηχανισμό της Ουκρανίας από την άσκηση των αρμοδιοτήτων του στο έδαφος της Κριμαίας. Στην υπόθεση *Ilaşcu* και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας, το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι ακόμη και εν τη απουσία αποτελεσματικού ελέγχου στο έδαφος της Υπερδνειστερίας, η Μολδαβία εξακολουθούσε να υπέχει θετική υποχρέωση υπό

³²⁸ Grant, σελ. 96-97.

³²⁹ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Report on the human rights situation in Ukraine, 15 April 2014, παρ. 99.

το άρθρο 1 της Σύμβασης να αναλάβει όσα διπλωματικά, δικαστικά ή άλλα μέτρα μπορεί σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, προκειμένου να διασφαλίσει τα δικαιώματα των αιτούντων που εγγυάται η ΕΣΔΑ.³³⁰ Βεβαίως, στη συνέχεια ανέφερε πως η Μολδαβία μπορούσε να πράξει πολύ λίγα για να επανεγκαθιδρύσει την εξουσία της στο έδαφος της Υπερδνειστερίας, ερχόμενη αντιμέτωπη με ένα καθεστώς που συντηρούσε στρατιωτικά, πολιτικά και οικονομικά μία ισχυρή δύναμη όπως η Ρωσική Ομοσπονδία.³³¹ Επομένως, από τη διατύπωση αυτή, η θεωρία συνάγει το συμπέρασμα ότι το ΕΔΔΑ δεν ανέμενε από τη Μολδαβία να λάβει το πλήρες φάσμα μέτρων που απαιτούνται από τα συμβαλλόμενα μέρη στην ΕΣΔΑ, υπό φυσιολογικές περιστάσεις.³³²

Η κατάσταση στην Κριμαία παρουσιάζει αρκετές αναλογίες με εκείνη που προέκυψε στο έδαφος της Κύπρου, μετά την εισβολή και κατοχή του 37% του εδάφους της από την Τουρκία. Στην υπόθεση Κύπρος κατά Τουρκίας, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι η ευθύνη της Τουρκίας, η οποία ασκεί τον αποτελεσματικό έλεγχο της Βόρειας Κύπρου, δεν μπορεί να περιορισθεί σε πράξεις και παραλείψεις των στρατιωτών ή αξιωματικών της αλλά επεκτείνεται και στις πράξεις της τοπικής διοίκησης, η οποία επιβιώνει χάρη στην ανοχή και υποστήριξη των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων.³³³ Μάλιστα στην ίδια απόφαση υπενθύμισε ρητά το σκεπτικό του στην υπόθεση Λοϊζίδου κατά Τουρκίας, σύμφωνα με το οποίο η έννοια της «δικαιοδοσίας» κατά το άρθρο 1 της ΕΣΔΑ δεν περιορίζεται στο έδαφος του συμβαλλόμενου σ' αυτήν κράτους, επομένως πράξεις και παραλείψεις των αρχών του, οι οποίες παράγουν αποτελέσματα εκτός του εδάφους του, μπορούν να στοιχειοθετήσουν ευθύνη του.³³⁴ Βεβαίως το ΕΔΔΑ φρόντισε να θέσει τον όρο «δικαιοδοσία» εντός εισαγωγικών, αναφέροντας ότι πραγματοποίησε τη διεύρυνση της σχετικής έννοιας προκειμένου να αποτρέψει τη δημιουργία ενός ασυγχώρητου κενού στο σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο έδαφος της βόρειας Κύπρου, το οποίο θα προέκυπτε αν τα φυσικά πρόσωπα που κατοικούν σ' αυτό στερούνταν το

³³⁰ European Court of Human Rights, Case of *Ilaşcu and others v. Moldova and Russia* (Application No. 48787/99), Judgment, Strasbourg, 8 July 2004, παρ. 331.

³³¹ *Ibid*, παρ. 341.

³³² Grant, σελ. 84.

³³³ European Court of Human Rights, Case of *Cyprus v. Turkey* (Application No. 25781/94), Judgment, Strasbourg, 10 May 2001, παρ. 77.

³³⁴ European Court of Human Rights, Case of *Loizidou v. Turkey*, παρ. 52.

δικαίωμα να εγκαλέσουν ένα συμβαλλόμενο μέρος ενώπιον του ΕΔΔΑ για παραβίαση των δικαιωμάτων τους.³³⁵ Κατόπιν τούτων, το ΕΔΔΑ, με ακόλουθη απόφασή του, επιδίκασε στην Κύπρο, ως δίκαιη αποζημίωση, το ποσό των 30 εκατομμυρίων ευρώ για ικανοποίηση της μη περιουσιακής ζημίας που προκλήθηκε στα συγγενικά πρόσωπα των αγνοουμένων Ελληνοκυπρίων, καθώς και των 60 εκατομμυρίων ευρώ, για τη μη περιουσιακή ζημία που υπέστησαν οι εγκλωβισμένοι Ελληνοκύπριοι της Καρπασίας.³³⁶ Επομένως, μπορεί να υποστηριχθεί βάσιμα ότι πράξεις που τελούνται στο έδαφος της Κριμαίας από όργανα της Ρωσικής Ομοσπονδίας ή πρόσωπα υπό το συνολικό έλεγχό τους και συνεπάγονται την παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, θα είναι αποδοτέες στη Ρωσική Ομοσπονδία, η οποία αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος στην ΕΣΔΑ από το 1998 και συνεπώς θα μπορούν να αχθούν προς εκδίκαση ενώπιον του ΕΔΔΑ, χωρίς βεβαίως αυτό να συνιστά με οποιονδήποτε τρόπο αναγνώριση της κατ' ουσία προσάρτησης της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία. Τυχόν εξέλιξη προς αυτήν την κατεύθυνση δεν μπορεί να αναιρέσει πλήρως τις τραγικές συνέπειες της χρήσης βίας και της προσάρτησης της Κριμαίας, όμως αποτελεί μία βαρύνουσα υπενθύμιση των συνεπειών που επιφυλάσσονται σε σοβαρές παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου. Από την άποψη αυτή, είναι χαρακτηριστική η διατύπωση της συγκλίνουσας γνώμης των δικαστών P. Pinto de Albuquerque και N. Vučinić, η οποία παρατίθεται ως κατακλείδα: *«Η υπόθεση Κύπρος κατά Τουρκίας (δίκαιη ικανοποίηση) αποτελεί τη σημαντικότερη συμβολή προς την ειρήνη στην Ευρώπη, στην ιστορία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων... Το μήνυμα προς τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι σαφές: εκείνα τα κράτη που διεξάγουν πόλεμο, εισβάλλουν ή υποστηρίζουν ξένη ένοπλη επέμβαση σε άλλα κράτη-μέλη, οφείλουν να πληρώσουν για τις παράνομες ενέργειές τους και τις συνέπειές τους, τα δε θύματα, οι οικογένειές τους και τα κράτη της εθνικότητάς τους έχουν προστατευόμενο και αχώριστο δικαίωμα να αποζημιωθούν δεόντως και πλήρως από το εμπόλεμο κράτος. Ο πόλεμος και οι τραγικές συνέπειές του δεν είναι πλέον ανεκτές στην Ευρώπη και εκείνα τα κράτη-μέλη που δε συμμορφώνονται με αυτήν την αρχή πρέπει να καθίστανται υπόλογα*

³³⁵ European Court of Human Rights, Case of Cyprus v. Turkey, παρ. 77.

³³⁶ European Court of Human Rights, Grand Chamber, Case of Cyprus v. Turkey (Application No. 25781/94), Judgment (just satisfaction), Strasbourg, 12 May 2014.

*δια της δικαστικής οδού, με την επιφύλαξη περαιτέρω συνεπειών πολιτικής φύσης...».*³³⁷

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η ρωσική στρατιωτική επέμβαση στην Κριμαία συνιστά μία ακόμη περίπτωση κατά την οποία το διεθνές δίκαιο δοκιμάζεται στην εφαρμογή του. Η κατάληψη της Κριμαίας από συνδυασμό στρατιωτικών δυνάμεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας, ορισμένες από τις οποίες έδρευαν στο έδαφός της και τμήματα που δρούσαν υπό τον έλεγχό τους, είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη αποστέρηση της κυβέρνησης της Ουκρανίας από τη δυνατότητα να ασκήσει κάθε έλεγχο στο έδαφος της χερσονήσου. Η επέμβαση αποτελεί περίπτωση παράνομης χρήσης βίας, η οποία εκδηλώθηκε στις διεθνείς σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών και σε βάρος της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της επέμβασης και κυρίως η εντελώς περιορισμένη χρήση πυρός και η δράση ενόπλων τμημάτων που φαινομενικά δεν αποτελούσαν οργανικές μονάδες των ενόπλων δυνάμεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας δεν είναι δυνατόν να αναιρέσουν το χαρακτήρα της ως επιθετικής ενέργειας. Περαιτέρω, αν ληφθεί υπ' όψη η κλίμακα των επιχειρήσεων, το μέγεθος της περιοχής στην οποία εκδηλώθηκαν και τα αποτελέσματά τους, σε συνδυασμό με τη νομολογία του Διεθνούς

³³⁷ Ibid, Concurring Opinion of Judge Pinto de Albuquerque, joined by Judge Vučinić, παρ. 1.

Δικαστηρίου, συνάγεται το συμπέρασμα ότι συνιστά ένοπλη επίθεση κατά της Ουκρανίας. Βεβαίως, η πρόθεση μεγάλου μέρους της διεθνούς κοινότητας να αποφευχθεί η κλιμάκωση των εχθροπραξιών και, συνεπώς, η περαιτέρω αποσταθεροποίηση της ευρύτερης περιοχής, στην οποία θα οδηγούσε η άσκηση του δικαιώματος ατομικής ή, ακόμη χειρότερα, συλλογικής άμυνας, προκάλεσε ενδοιασμούς σχετικά με την κατάφαση του εν λόγω χαρακτηρισμού. Πάντως ο τελευταίος δεν αναιρείται από τα επιχειρήματα που προέβαλε η Ρωσική Ομοσπονδία σχετικά με τη συμβατότητα της δράσης της με το διεθνές δίκαιο, επειδή οι λόγοι που περιείχαν είτε δεν αναγνωρίζονται από το διεθνές δίκαιο, είτε δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής τους.

Η απόσχιση της Κριμαίας από την Ουκρανία πραγματοποιήθηκε κατόπιν ενός δημοψηφίσματος που δεν επιτρεπόταν από το δίκαιό της και διεξήχθη υπό την απειλή των όπλων, καθώς και μίας ανακήρυξης ανεξαρτησίας η οποία πραγματοποιήθηκε από μία οντότητα που δεν αποτελεί λαό κατά το διεθνές δίκαιο και δε θα είχε συμβεί αν δεν είχε προηγηθεί η εισβολή και κατάληψη της χερσονήσου από τις ρωσικές ένοπλες δυνάμεις. Στο απόρρευμα της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου, η Ρωσία επέλεξε να αιτιολογήσει την προσάρτηση της Κριμαίας με αναφορά στην άσκηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των λαών. Όμως, οι διαφορές των δύο περιπτώσεων είναι τεράστιες, με κυριότερη την προηγούμενη χρήση βίας εκ μέρους του κράτους στο οποίο η Κριμαία ενσωματώθηκε. Από την άποψη του διεθνούς δικαίου, η διεθνής κοινότητα θα συνεχίσει να αρνείται την αναγνώριση της ενσωμάτωσης της Κριμαίας στο έδαφος της Ρωσικής Ομοσπονδίας και η Κριμαία θα συνεχίσει να αποτελεί μέρος της Ουκρανίας. Ταυτόχρονα θα θεωρείται έδαφος υπό κατοχή, εντός του οποίου πράξεις οργάνων της Ρωσικής Ομοσπονδίας που παραβιάζουν ανθρώπινα δικαιώματα θα αποδίδονται σ' αυτήν και θα τίθενται υπό την κρίση δικαιοδοτικών οργάνων και μηχανισμών προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όμως οι απαντήσεις στα ερωτήματα περί αυτοδιάθεσης δεν είναι μονοσήμαντες. Ο οριζόντιος και αποκεντρωμένος χαρακτήρας του διεθνούς δικαίου έχει ως συνέπεια το γεγονός ότι δεν υφίσταται ένας και μοναδικός ερμηνευτής του. Περισσότερο μάλιστα κι από το Διεθνές Δικαστήριο, τελικοί ερμηνευτές του διεθνούς δικαίου είναι τα κράτη. Και τα κράτη έχουν βραχυπρόθεσμα συμφέροντα και μακροπρόθεσμες ανησυχίες, που επιδρούν καθοριστικά στην

ερμηνεία που κάθε φορά επιλέγουν. Ακόμη περισσότερο, τα νομικά επιχειρήματα, καίτοι αβάσιμα, που εκφέρουν τα ισχυρότερα κράτη, αντηχούν δυνατότερα στο διεθνές στερέωμα. Προς το παρόν πάντως, η διατήρηση της μοναδικότητας που περιβάλλει την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Κοσόβου αποτελεί ελπίδα δικαιοσύνης για την Ουκρανία, την Κύπρο και άλλα κράτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α) ΕΛΛΗΝΙΚΗ

1. Αντωνόπουλου, Κ., Ζητήματα του δικαίου χρήσης βίας στην Ουκρανία, Κείμενα Εργασίας Ιδρύματος Κ. Κούφα, Νο. 1/2014.
2. Αντωνόπουλου, Κ., Μαγκλιβέρα, Κ., Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας, 2^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006.
3. Μαρούδα, Μ.-Ντ., Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου: η κρατική και ατομική ευθύνη σε κίνηση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006.
4. Περράκη, Στ., Ευρωπαϊκό Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Συμβούλιο της Ευρώπης – Ευρωπαϊκή Ένωση – ΟΑΣΕ, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2013.
5. Περράκη, Στ., Η σημασία της υπόθεσης Λοϊζίδου και οι επιπτώσεις των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στη διεθνή δικαιοταξία, Μερικές παρατηρήσεις. Επετηρίδα Ι.ΔΙ.Σ. 2000, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2000, σελ. 169-180.
6. Περράκη, Στ., Το Κόσοβο στο δρόμο της ανεξαρτησίας ...και μερικά μαθήματα για το μέλλον σε Περράκη Στ. (επιμέλεια), Κόσοβο-Ανατρέποντας τη διεθνή δικαιοταξία: αυτοδιάθεση και απόσχιση εθνοτήτων στον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2008.
7. Περράκη, Στ., Μαρούδα, Μ.-Ντ., Ανθρωπιστικό δίκαιο και σύγχρονες πολεμικές επιχειρήσεις: Τι νεότερα από το μέτωπο;, στο Η διεθνής κοινότητα σε κίνηση, Διεθνολογικά Δημοσιεύματα 3, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006.
8. Περράκη, Στ., Μαρούδα, Μ.-Ντ., Διεθνής Δικαιοσύνη, Θεσμοί, Διαδικασίες, Εφαρμογές Διεθνούς Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2014.
9. Χατζηκωνσταντίνου, Κ., Αποστολίδη, Χ., Σαρηγιαννίδη, Μ., Θεμελιώδεις Έννοιες στο Διεθνές Δημόσιο Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013.

Β) ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

1. Allison, R., Russian «deniable» intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules, *International Affairs*, 90: 6 (2014), σελ. 1255-1297.
2. Allison, R., Grant, Th., Leach, Ph., Wilmhurst, E., The Ukraine Crisis: An International Law Perspective, *International Law Programme / Russia and Eurasia Programme Summary*, Chatham House, The Royal Institute of International Affairs, 11 July 2014.
3. Arato, A., International Role in State-Making in Ukraine: The Promise of a Two-Stage Constituent Process, *German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence*, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 691-712.
4. Banai, A., Territorial Conflict and Territorial Rights: The Crimean Question Reconsidered, *German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence*, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 608-630.
5. Bannelier, K., Christakis, Th., Under the UN Security Council's Watchful Eyes: Military Intervention by Invitation in the Malian Conflict, *Leiden Journal of International Law*, Issue 4, Vol. 26, 2013, σελ. 855-874.
6. Bebler, A., Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict, *Romanian Journal of European Affairs*, Vol. 15, No. 1, March 2015, σελ. 35-54.
7. Bebler, A., Freezing a Conflict: The Russian-Ukrainian Struggle over Crimea, *Israel Journal of Foreign Affairs* VIII: 3 (2014), σελ. 63-73.
8. Bílková, V., The Use of Force by the Russian Federation in Crimea, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (Heidelberg Journal of International Law)*, Vol. 75, σελ. 27-50.
9. Borgen, Chr. J., Law, Rhetoric, Strategy: Russia and Self-Determination Before and After Crimea, *U.S. Naval War College, International Law Studies*, Vol. 91, 2015, σελ. 216-280.
10. Brownlie, I., *International Law and the Use of Force by States*, Clarendon Press, 1963.
11. Burke-White, W., Crimea and the International Legal Order, *Survival: Global Politics and Strategy*, Vol. 56, No. 4, August-September 2014.
12. Carley, P., Self-determination – Sovereignty, Territorial Integrity and the Right to Secession, Report from a Roundtable held in Conjunction with the U.S. Department of State's Policy Planning Staff, United States Institute of Peace, *Peaceworks* No. 7, March 1996.
13. Catala, A., Secession and Annexation: The Case of Crimea, *German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence*, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 581-607.
14. Cot, J.P., Pellet, A., Forteau, M., *La Charte des Nations Unies: Commentaire article par article*, Troisième Edition, Economica, 2005.
15. Chesterman, S., Crimean War 2.0: Ukraine and International Law (March 14, 2014), *Straits Times*, March 2014.
16. Christakis, Th., Self-determination, Territorial Integrity and *Fait Accompli* in the Case of Crimea, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (Heidelberg Journal of International Law)*, Vol. 75 (1), 2015.

17. Corten, O., The Russian Intervention in the Ukrainian crisis: was *jus contra bellum* «confirmed rather than weakened»? , *Journal on the Use of Force and International Law*, 2015, Vol. 2, No. 1, σελ. 17-41.
18. Crawford, J., State Practice and International Law in Relation to Secession, *British Yearbook of International Law*, Vol. 69 (1), 1998, σελ. 85-117.
19. Crawford, J., The Criteria for Statehood in International Law, *British Yearbook of International Law* (1976), Vol. 48 (1), σελ. 93-182.
20. Dinstein, Y., *War, Aggression and Self-Defence*, Fifth Edition, Cambridge University Press, 2011.
21. Daugirdas, K., Mortenson, J.D., Contemporary Practice of the United States Relating to International Law, *University of Michigan Law School Scholarship Repository*, 108, No. 4 (2014), σελ. 784-785.
22. Delahunty, R., The Crimean Crisis, *University of St. Thomas School of Law Legal Studies Research Paper No. 14-39*.
23. Doswald-Beck, L., The Legal Validity of Military Intervention by Invitation of the Government, *British Yearbook of International Law* (1985) 56 (1), σελ. 189-252.
24. Eitze, J., Gleichmann, M., Ten Myths Used to Justify Russian Policy in the Ukraine Crisis, *Konrad Adenauer Stiftung Facts & Findings*, No. 149, May 2014.
25. Fabry, M., How to Uphold the Territorial Integrity of Ukraine, *German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence*, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 416-433.
26. Frostad, M., Some thoughts on the Russian use of armed force in Ukraine, *Arctic Review on Law and Politics*, vol. 5, 1/2014.
27. Geiß, R., Russia's Annexation of Crimea: The Mills of International Law Grind Slowly but They Do Grind, *U.S. Naval War College, International Law Studies*, Vol. 91, 2015, σελ. 424-449.
28. Grant, Th., *Aggression against Ukraine – Territory, Responsibility and International Law*, Palgrave Macmillan, 2015.
29. Gray, Chr., *International Law and the Use of Force*, Third Edition, Oxford University Press, 2008.
30. Gray, Chr., *The International Court of Justice and the Use of Force* σε Tams Christian, Sloan James: *The Development of International Law by the International Court of Justice*, Oxford University Press, Oxford, 2013.
31. Gray, Chr., *The Use of Force and the International Legal Order*, σε *International Law* (edited by M. Evans), 4th Edition, Oxford University Press, 2014, σελ. 618-648.
32. Giuliani, J.-D., Russia, Ukraine and International Law, *Fondation Robert Schuman, European Issues No. 344*, 17 February 2015.
33. Hannum, H., The Advisory Opinion on Kosovo: An Opportunity Lost, or a Poisoned Chalice Refused?, *Leiden Journal of International Law*, 24 (2011), σελ. 155-161.
34. Ignatieff, M., The End of Intervention, *Richard C. Holbrooke Forum Symposium*, Chatham House, The Royal Institute of International Affairs, 19 March 2014.

35. Klabbers, J., Intervention, Armed Intervention, Armed Attack, Threat to Peace, Act of Aggression, and Threat or Use of Force: What's the Difference? σε *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law* (edited by M. Weller), Oxford University Press, 2015, σελ. 488-507.
36. Korhonen, O., Deconstructing the Conflict in Ukraine: The Relevance of International Law to Hybrid States and Wars, *German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence*, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 452-478.
37. Kouzehgar, H., Vaseqi, R., Annexation of Crimea to Russia: Contrast Between Right to Self-Determination and Territorial Integrity Preservation in International Law, *International Journal of Asian Social Science*, 2015, 5 (4), σελ. 189-202.
38. Kranz, J., Imperialism, the Highest Stage of Sovereign Democracy: Some Remarks on the Annexation of Crimea by Russia, *Archiv des Völkerrechts*, 52 (2014), σελ. 205-221.
39. Kreß, Cl., The International Court of Justice and the «Principle of Non-Use of Force» σε *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law* (edited by M. Weller), Oxford University Press, 2015, σελ. 561-604.
40. Kuzio, T., *The Crimea: Europe's Next Flashpoint?* The Jamestown Foundation, 2010.
41. Le Mon, Chr., Unilateral Intervention by Invitation in Civil Wars: The Effective Control Test Tested, *New York University Journal of International Law and Politics*, Vol. 35, 2003, σελ. 741-793.
42. Lieblich, E., Intervention and Consent: Consensual Forcible Interventions in Internal Armed Conflict as International Agreements, *Boston University International Law Journal*, Vol. 29, No. 2, σελ. 337-382.
43. Lieblich, E., *Intervention in Civil Wars: Intervention and Consent*, JSD, Columbia University, 2012.
44. MacLaren, M., «Trust the People»? Democratic Secessionism and Contemporary Practice, *German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence*, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 631-567.
45. Mamlyuk, B. N., The Ukraine Crisis, Cold War II, and International Law, *German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence*, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 479-522.
46. Marxsen, Chr., The Concept of Territorial Integrity in International Law – What are the Implications for Crimea? (October 28, 2014), *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* (Heidelberg Journal of International Law), Vol. 75 (1), 2015, σελ. 7-26.
47. Marxsen, Chr., The Crimea Crisis – An International Law Perspective (November 7, 2014), *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* (Heidelberg Journal of International Law), Vol. 74 (2), 2014, σελ. 367-391.
48. McDermott, R., *Russia's use of Military Power in Ukraine*, Foreign Military Studies Office, April 2015.

49. Milano, E., The non-recognition of Russia's annexation of Crimea: three different legal approaches and one unanswered question, *Questions of International Law, Zoom Out I* (2014), σελ. 35-55.
50. MUNLAWS, Faculty of Law, University of Ljubljana, International Court of Justice, Crimean Crisis, Study Guide, 2015.
51. Oklopcic, Z., The Idea of Early-Conflict Constitution-Making: The Conflict in Ukraine Beyond Territorial Rights and Constitutional Paradoxes, *German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence*, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 658-690.
52. Özsu, U., Ukraine, International Law, and the Political Economy of Self-Determination, *German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence*, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 433-451.
53. Paul, A., After Vilnius: The Future of EU-Ukraine Relations, *Turkish Policy Quarterly*, Winter 2014.
54. Paul, A., Crimea one year after Russian annexation, *European Policy Centre, Policy Brief*, 24 March 2015.
55. Pellet, A., The Opinions of the Badinter Arbitration Committee – A Second Breath for the Self-Determination of Peoples, Appendix: Opinions of the Arbitration Committee, *The European Journal of International Law*, Vol. 3 (1992), No. 1, σελ. 178-185.
56. Pronin, A., Republic of Crimea: A Two-Day State, *Russian Law Journal*, Vol. III (2015), Issue 1, σελ. 133-142.
57. Radziejowska, M., Law and Lawlessness: The Secession and Russia's Absorption of Crimea, *The Polish Institute of International Affairs, Bulletin* No. 43 (638), 26 March 2014.
58. Rodley, Sir N., «Humanitarian Intervention» σε *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law* (edited by M. Weller), Oxford University Press, 2015, σελ. 775-798.
59. Roth, Br. R., The Virtues of Bright Lines: Self-Determination, Secession, and External Intervention, *German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence*, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 384-415.
60. Roznai, Y., Suteu S., The Eternal Territory? The Crimean Crisis and Ukraine's Territorial Integrity as an Unamendable Constitutional Principle, *German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence*, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 542-580.
61. Salushev, S., Annexation of Crimea: Causes, Analysis and Global Implications, *Global Societies Journal*, Volume 2, 2014, σελ. 37-46.
62. Schrijver, N., The Ban on the Use of Force in the UN Charter σε *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law* (edited by M. Weller), Oxford University Press, 2015, σελ. 465-487.
63. Shaw, M. N., *International Law*, Cambridge University Press, 2008.
64. Smith, B., Harari, D., Ukraine, Crimea and Russia, *House of Commons Library, Research Paper 14/16*, 17 March 2014.

65. Stewart, D., The Russian-Ukrainian Friendship Treaty and the Search for Regional Stability in Eastern Europe, Naval Postgraduate School Thesis, December 1997.
66. Tancredi, A., The Russian Annexation of Crimea: Questions relating to the use of force, Questions of International Law, Zoom Out I (2014), σελ. 5-34.
67. Tierney, St., Sovereignty and Crimea: How Referendum Democracy Complicates Constituent Power in Multinational Societies, German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 523-541.
68. Trapp, K., Can Non-State Actors Mount an Armed Attack? σε The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law (edited by M. Weller), Oxford University Press, 2015, σελ. 679-696.
69. Vidmar, J., Remedial Secession in International Law: Theory and (Lack of) Practice, St Anthony's International Review 6, No. 1 (2010), σελ. 37-56.
70. Vidmar, J., The Annexation of Crimea and the Boundaries of the Will of the People, German Law Journal, Review of Developments in German, European and International Jurisprudence, Vol. 16 No. 3, 01 July 2015, σελ. 365-383.
71. Zadorozhny, O., Comparative Characteristic of the Crimea and Kosovo Cases: International Law Analysis, European Political and Law Discourse, Vol. 1, Issue 3, 2014, σελ. 4-17.